

Озод МЎЪМИН

БУЮК АМИР ТЕМУР ЁҚУТИ

(Тарихий-саргузашт ва фантастик ҳикоялар)

Тошкент
“O`ZBEKISTON”
2017

Мўъмин, Озод

М99 Буюк Амир Темур ёқути [Матн] / О.Мўъмин. –
Тошкент: “O‘zbekiston” НМИУ,
2017. – 176 б.

ISBN 978-9943-28-858-4

Таниқли фантаст-ёзувчи Озод Мўъминнинг навбатдаги тўплами тарихий-саргузашт эссе билан бошланиб, ажабтовур, қизиқарли фантастик ҳикоялар билан давом этади.

Мазкур тўплам китобхонларга манзур бўлади, деган умиддамиз.

© Озод Мўъмин, 2017
© “O‘zbekiston” НМИУ, 2017

БУЮК АМИР ТЕМУР ЁҚУТИ

Тарихий – саргузашт эссе

Мен роппа-роса ўн йил, яъни 1980 – 1990 йилларда қимматбаҳо тошларнинг табиий хусусиятларини ўрганиш билан шуғулланганман.

Ўша пайтлардаги илмий ва техник ишларим ҳозирги пайтда, барча қимматбаҳо тошлар илми – геммология саноати ривожланган мамлакатларда кенг қўлланилаётган бир қанча қурилма-асбобларга асос солган. Мен ҳозирги пайтда уларга муаллифлик ҳуқуқимни пеш қила олмайман, сабаби Совет Иттифоқи Патентлик бюроси бошқа юртларда ҳам ҳимояланувчи ҳужжат бера олмаган. Айтилган йиллардаги меҳнатларим, чеккан заҳматларим, чидам ва сабр-тоқатларим ўз самарасини берган — менга Совет Иттифоқи ихтирочиси медали топширилган ва тадқиқотларим асосида физика-математика фанлари номзоди шарафини ёқлаганман.

Мен олиб борган илмий изланишларим мобайнида қимматбаҳо тошларнинг жуда ажойиб хоссалари мавжудлигига, катта ахборот манбаи эканлигига чин дилдан ишонганман. Уларнинг қалбларни қитиқловчи оҳанрабо нурлари, турли ажабтовур жилваларида нафақат шеъроят, нафақат севги ва муҳаббат, балки ҳаётнинг, шафқатсиз, хийлакор ҳаётнинг драматик настри, бўялмаган тарихи ҳам мужассамлашганлигини ҳис этганман.

Мен мана шу ўтган йиллар ичида фантастик асарлар ҳам ёзишни бошлаганман. Бадиий ижод менга келажакка умид бағишлаб, кўнглимда қувонч ва ишонч уйғотган бўлса-да, негадир қимматбаҳо тошлар ҳақида, улар билан боғлиқ бирор

асар ёзишга ҳаракат қилмаганман. Сабабини билмайман. Кўнглимга йилт этган қандайдир фикрлар келган бўлиши мумкин албатта. Аммо, жиддий туртки бўлмаган. Ҳаттоки, уйғур ва татар халқининг фарзанди, геология-минералогия фанлари номзоди, ажойиб фантаст-ёзувчи Спартак Ахметовнинг “Шоҳ” олмоси” номли қиссасини ўқиганим, бу муаллиф билан яқиндан танишганим, у менинг асарларим таржимони бўлгани ҳам таъсир қилмаган. Бунинг асл моҳиятини кейинроқ тушундим: ўша йилларда мени асосан атрофимдаги инсонларнинг, аниқроғи илмий раҳбаримнинг ўз ваъдасида турмаслик учун турли хийла-найранглар уюштира берганлиги онгимни уларга қарши яширин кураш олиб боришга доимий куч сарфлашга мажбур эта берган ва асосий мақсадим тайёр илмий ишимни нима қилиб бўлса ҳам ёклашга қаратилгани экан. Бу хилдаги одамлар – уларни бундай деб атамаса ҳам бўлади – ўз хизмат юklarини бошқаларга ағдариш, ортиқча меҳнат қилмай, хотиржам ва тўқ турмушларини таъминлаш мақсадида бошқа бир инсоннинг меҳнатини рўёбга чиқармайдилар, турли тўсиқлар қўядилар, унинг ўтаётган умрини сариқ чақага ҳам олмайдилар. Ўзига боғлиқ одамнинг иродасини бўшаштиришга, куч-қувватини кишанлашга уринадилар. Мен йиллар давомида бу кишанларни парчалашга ҳаракат қилдим ва охир-оқибатда мақсадимга етдим. Бунинг учун, мен Яратганга чексиз шукурлар қиламан ва менга зулм қилган кишининг ажрини Энг Буюк Зотга ҳавола этаман.

Бу менинг ҳаётимнинг кичик бўлагининг жуда қисқа тарихи.

Мен ўша йилларда қимматбаҳо тошлар ҳақидаги турли ҳужжатлар, қўлёзмалар ва китоблар билан танишганман. Ана улар тошларни тилга киритганлар, мени ажиб, қизиқарли дунёга олиб кирганлар.

Қимматбаҳо биллур тошларга бағишланган бир қўлёзмада жаноҳирлар султони – олмос тўғрисида мана бундай дейилган

экан: «... Инсон олмосни чап томонида олиб юриши лозим, токи у юракка қувват ва дармон берсин. Олмос эр кишига матонат ва мардлик бахш этади, унинг жисмоний қудратини асрайди. Агар у ҳақ иш учун курашаётган бўлса, душманни енгишга ёрдам беради. Олмос ақлни ҳам пешлайди, ғаму кулфатни нари суради ва инс-жинсларни ҳайдайди. Кимда ким олмос эгасини балога гирифтор қилмоқ истаб, сеҳр-жоду ишлатса, барча кўргиликлар унинг ўз бошига қайтади. Олмос олиб юрган кишига ҳеч бир йиртқич ҳайвон яқинлашишга жазм этмайди. Бу биллур тош одамни фақат эзгу ишларга ундайди, баъзи касалликлардан ҳам фориғ этади. Бироқ олмосни фақат тўғрилиқ ва олижаноблик билан қўлга киритиш жоиз, қаллоблиқ ва зўравонлик эвазига эгалланган биллур тошнинг ижобий таъсири йўқолади. Гуноҳга ва ношаръий ишларга мойил кишининг олмос олиб юриши умуман бефойда...»

Ҳа, инсон қадимдан илоҳиётга ишонган, ҳар бир жисмда ўзига хос бир қувват, ўзига хос бир мўъжиза мавжуд эканлигини ўзича кашф қилган. Бу мўъжизавий қувватнинг фақат эзгуликка хизмат этишини таъкидлаган. Бу хислатларни балки вақти келиб илмий нуқтаи назардан исботлаш мумкин бўлар. Ҳозир мен ҳам тошларни сўзлатиш учун ғайриоддий бир усулга мурожаат этмоқчиман, яъни фантастика мен учун сеvimли адабий жанр бўлгани сабабли, унинг усулларида фойдаланаман. Бу жуда холисанлилло бадий йўл. Ишонтириб айтаманки, суҳбатдошликка чақирилатган камёб жавоҳир сизни ва мени асло алдамагай, зотан чинни ёлғонга, ёлғонни чинга айлантиришдан, ўзини доно кўрсатиб, бошқа бировни, ўздан жабр кўрган одамни чекка-чеккаларда қоралаб, камситиб юрадиган нусхага у асло ўхшамайди. Бундай ишдан унга бирон-бир наф йўқ. Унинг бола-чақаси йўқки, тўғри йўл билан боқолмай, товламачилиқ қилса...

Мен илмий тадқиқотларимда асосан лазер нурлари билан қимматбаҳо биллур тошларнинг ўзаро таъсирини ўрганганим туфайли, мана бундай шартли фантастик ҳолатни қабул қилишни лозим топдим: кичик қувватли, гелий ва неон газлари аралашмаси ёрдамида ҳосил қилинадиган лазер нурига (катта қувватли нур тошга зарар етказиши мумкин) махсус йўл билан ўз саволларимни киритаман-да, уни тош вужудига юбораман. Тош албатта саволларимни англайди ва текис, силлиқ юзаларида синган, қайтган нурлар воситасида жавоб беради. Тош қаърида битмас-туганмас ахборот ётибди. Ана шу ахборот қайтаётган нурларга албатта «илашади». Қайтган лазер нурини махсус асбоб ва компьютерда тадқиқ қилиб, жавобларни англайман. Компьютер экрани менга барча жавобларни ёзиб беради. Сиз ҳам шундай ҳолни тасаввур этинг ва қабул қилинг.

* * *

Менинг суҳбатдошим – Шарқда «Чироғи олам», Ғарбда «Буюк Амир Темур ёқути» деб аталмиш қимматбаҳо тошдир. Унинг билан қилган мулоқотим мобайнида кўп нарсаларни билиб оласиз. Ушбу жавоҳир Ўзбекистонда эмас, Буюк Британия қироллиги саройида сақланаётганлиги учун мен сафар қиламан.

Мен Англияга боришга рухсатнома олдим ва Лондонга қараб учдим.

Самолет “Хитроу” аэропортига қўнғач, таксига ўтириб, тўппа-тўғри Буюк Британия қироллигининг Букинхем саройига йўл олдим. Ва боришим билан сарой ходимларидан фақат битта нарсани, «Ҳиндистон» хонасида сақланувчи ўта ноёб жавоҳирни – Шарқда «Чироғи олам», Ғарбда «Буюк Амир Темур ёқути» деб аталмиш қимматбаҳо тошни кўрсатишларини ҳамда у билан суҳбатлашишга рухсат этишларини сўрадим. Ҳеч ким монелик билдирмади.

Мен олиб борган лазерли асбобим ва компьютерни яхшилаб созладим-да, суҳбатни бошладим. Қулоқ тутинг, азизлар!

* * *

– Ҳурматли «Чироғи олам» ёхуд «Буюк Амир Темур ёкути», сиз жуда яхши биласизки, гўзаллик, камёблик ва чидамлилиқ қимматбаҳо тошнинг уч асосий сифатидир. Бу белгиларнинг бирортаси етишмайдиган биллур тош қимматбаҳо ҳисоблана олмайди. Жавоҳир кўзни, дилни кувнатиши керак, деган гап – оддий ҳақиқатдир. Инсоният бутун тарихи мобайнида турли жавоҳирларни топишга, уларнинг хусусиятларини илмий томондан ўрганишга интилган. Бизнинг қадимий юртимиз ва халқимизнинг буюк вакиллари бўлмиш Абу Райҳон Беруний ҳамда Абу Али ибн Сино қимматбаҳо тошлар ҳақида махсус китоблар битишган. Берунийнинг «Жавоҳирлар тўғрисидаги маълумотлар (Минералогия)» рисоласи ҳозирги даврда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Бу илмий монография жаҳоннинг турли тилларида ҳамон қайта-қайта чоп этилиб келинаётир. Ибн Синонинг худди шундай китобидаги маълумотлардан бутун жаҳон олимлари то XX асргача фондаланиб келишган.

– Ҳурматли тадқиқотчи, бу гапларингизнинг мен учун бирон-бир илиқ-иссиқ жойи йўқ. Қимматбаҳо тошларни X асрлик Абу Райҳон Беруний ўрганадими ёки XX асрлик инглиз жавоҳиршуноси Ҳерберт Смит текширадими, менга барибир.

– Булар сиз учун эмас, ўқувчилар учун муҳим. Энди сизни таништирай. Шундан сўнг сизга бир қанча саволлар бераман.

– Марҳамат.

– Сиз бутун дунё тарихидаги энг ноёб ёқут ҳисобланасиз. Ҳажми ва оғирлиги жиҳатидан сизнинг ҳеч бўлмаса ярмингизчалик келадиган ёқут шу вақтгача топилмаган. Оғирлигингиз 361 карат (1 карат—0,2 г). Мана, кўриб турибман,

сиз ўзингиздан кичик учта ёқут, бир қанча йирик дур ва зумрадлар қадаб ясалган тақинчоқнинг марказий қисмисиз. Гапларим тўғрими?

– Ҳа.

Мен яна савол бердим.

– Маълумки, сизни бобомиз Буюк Амир Темурнинг ёқути деб аташади. Буюк Амир, ўзларининг гаплари бўйича «бутун дунёдаги разил жинойтчиларнинг ёстиғини қуритиш нияти билан» умр кечирганлар. 1398 йили Деҳли шахрини ўз тасарруфларига олган пайтларида, сизни у кишига тухфа этишган. Янглишмадимми?

– Йўқ. Жуда аниқ.

– Энди мен холис тингловчи бўлиб тураман. Сиз ўз тарихингизни баён қилаверинг. Мен вақти-вақти билан ганингизни бўлсам, маъзур тутасиз, келишдикми?

– Розиман.

– У ҳолда бошлайверинг.

* * *

1398 йили Буюк Амир Темурга жанубий ўлкаларга ҳукмронлик қилаётган набираси Пирмуҳаммаддан нома келди. У ўзи идора қилаётган ерларни кенгайтиришга уриниб, Синд диёрининг катта шаҳарларидан бири Мултонни ишғол қилибди. Бу жойларда мўмин мусулмонлар кам-у оташпараст – кофирлар мўл экан. Улар мўминларга ола қарарканлар.

Буюк Амирнинг жаҳли чиқди. Албатта, ундайлар ўз жазосини олиши ёки ҳақ йўлга кириши даркор. У ислом дини йўлида кўп заҳматлар чекди, қийинчиликларга кўнди. Бироқ ҳаракатсиз, роҳат-фароғатда яшаш унга ёт. У ҳақиқат учун, Муҳаммаднинг қутлуғ байроғини юқорироқ кўтарши учун кўшин суришдан чарчамайди.

Шунинг учун, у дарҳол кўшинни йиғиб сафар тадоригини кўра бошлади. Шу жараёнда Ҳинд ўлкасидан ҳам хабарлар келди. Дехли султони Ферузшоҳнинг мангулик дунёсига ўтганидан сўнг, Ҳиндистоннинг кўп шаҳарларидаги бутпараст, оташпараст кофирлар мусулмонларни чиқиштирмай кўйибдилар, эзиб янча бошлабдилар. Бундай рўй бераётган ҳодисалар ҳам соҳибқироннинг ғазабини кўзгатди. Демак, жиддий урушга тайёргарлик кўриш керак.

Амир Темур кўшини Дехлига яқинлашгунча, йўл-йўлакай барча ерларда ҳаққоний тартиблар ўрнатилиб, ёмонлар жазоланиб борди. Ниҳоят. 1398 йил 11 декабрда соҳибқирон Дехли остоналарига етиб келди. Энди ҳақиқий жанг бўлиши керак эди. Буюк Амир 13 декабрда шаҳзодаларни, амирларни, саркардаларни, сарой аёнларини ва ўн минг кишилик хос навкарларини Ферузшоҳ мақбараси олдига йиғиб, мажлис курди.

Соҳибқирон душман билан қай тахлитда ва усулда жанг олиб бориш, уни қандай қилиб эсанкиратиш ҳамда қай йўл билан жанг гирдобидан чиқиш лозимлигини тушунтирди. Ҳар бир кишининг жанг пайтидаги вазифасини, ким марказда, ким чап ва ўнг қанотда юришини белгилади. Душман ҳужумини қай усулда даф этишни англади.

Мажлис аҳли тарқалгач, соҳибқирон мунажжимлардан юлдузларнинг қандай ҳолатда эканлигини сўради. Улар аниқ бир фикр изҳор қила олмадилар. Эртаси бомдод намозидан сўнг, Буюк Амир Темур Тангрининг меҳрибонлигига ишониб, Қуръонни **очди** ва фол кўрди. Унда ушбу сура намоён бўлди: «Ҳақиқатдан ҳам бу ердаги ҳаёт нимага ўхшайди? У осмондан ёғадиган, ўсимликлар шимадиган, одам ва ҳайвонлар ичадиган сувнинг ўзи. Ер юзи чиройли яшил либослар кийганда, улар бу иш ўзлариники деб хаёл қиладилар, ҳолбуки бу нарса бир кунда бизнинг амримиз билан рўй берган ва олдин бундай эмас эди»¹

(¹Гиясиддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Изд. Восточной литературы. Москва. 1958 г. Стр.113-114.). Бу сура соҳибқирон рақибларининг янглиш фикрлари ва хатоларига, ҳинд қўшинларининг саркардаси бўлмиш Маллухон ўй-ниятларига ишора эди. Соҳибқирон бу сурани таҳлил қилиб, ўзининг бахт юлдузи ярқираётганини ҳис қилди.

17 декабрь куни Соҳибқирон отга минди ва қўшинини сафлади. Асосий отлик қўшин марказга тизилди. Унинг олдида илғор қисм — жангни бошлаб берувчилар, орқасида эса қароргоҳ билан захира аскарлар жойлаштирилди. Буюк Амир Темур қанотларга ҳам эътибор берди. Иккала томонга алоҳида-алоҳида қисмлардан иборат бўлган отлик жангчи бўлинмаларини — канбулларни сафлади. Одатда, марказий қўшин асосий жангни олиб борар, канбуллар эса душманнинг ўнг ва чап қанотини ёриб кирншга ва айланиб ўтиб орқадан зарба беришга уринардилар. Канбуллар энг ботир ва тажрибали жангчилар эдилар. Ўнг қанотни шахзода Пирмуҳаммад, шахзода Сулаймоншоҳ ва бошқа амирлар, чап қанотни шахзода Султон Хусайн, шахзода Халил Султон, Жаҳоншоҳ ва бошқа амирлар, илғор қисмни шахзода **Рустам**, амир Шайх Нуриддин, амир Шоҳ-Малик, Оллоҳдод ва бошқа амирлар жангга солдилар. Соҳибқирон қўшин марказида турди.

Султон Маҳмуд Дехлавий ва саркарда Маллухон ўн минг отлик, йигирма минг сараланган пиёдаларни сафладилар. Тўфон пайтидаги денгиздек пишқириб турган 120 та уруш филларини ҳам жангга ҳозирладилар. Ҳар бири тоғдек келадиган бу филларнинг устидаги тахтиравонларга камон отувчилар жойлаштирилди. Филларнинг хартумлари бир-бирлари билан боғланди, улар орасидан ёриб кириш мушкул эди. Ҳинд қўшинларида яна бир қурол бор эдики, Султон Маҳмуд Дехлавий унга катта умид боғлаганди. Бу, узокдан туриб ҳам душманни ажал комига равона қилувчи «ўқ отар» эди. «Ўқ отар»

Темур кўшинини эсанкиратиб кўяди, деб хаёл қилди ҳинд султони.

Афсуски, у янглишганди. Соҳибкирон бундай қуролни 1379 йилдаёқ Урганч қамали вақтида ишлатган, буюк Амирнинг кўшини ундан зарра чўчимеди.

Соҳибкирон Бахали тепалигига қароргоҳ қуриб, сарой ходими мавлоно Насриддин Умарга шу ерга жойнамоз солишни буюрди ва икки ракаат намоз ўқиб, Оллоҳдан ёрдам ҳамда жангда мадад сўради.

Ниҳоят икки денгиз жунбушга келиб чайқалди ва қирғинбарот жанг бошланди. Соҳибкироннинг илғор қисми филлар қаторига ҳужум қилиб, бу ҳаракатланувчи тоғларнинг орасидан ёриб киришга муваффақ бўлди. Улар филбонларни, камончиларни йиқита бошладилар, каллалар чавгон тўпларидек туёқлар орасига думалаб тушар, қонлар фавворадек отиларди. Душман ҳам қаттиқ қаршилиқ кўрсатар, матонат билан жанг қиларди.

Бу курашни тўлиқ тасвирлашга тил ҳам, қалам ҳам ожиз. Ботирлик ва аёвсизлик, тажриба ва ғўрлик, баҳодирона ҳайқириқлар-у, қилич-найзаларнинг жаранги, кесилган бошлар-у, дарё-дарё қон оқимлари — барчаси айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Филларнинг бўқиришлари, ярадорларнинг дод-войи чор атрофпи тутди. Ҳа, уруш кўнгли юмшоқ, заиф кишиларнинг иши эмас. Заифлар, кўнгли бўшлар, кўрқоқлар инсониятнинг бутун тарихи мобайнида кулликка маҳкум бўлиб келганлар. Кўйдек беозорлик, хийлакор душманнинг сўзларига лаққа ишониб юравериш ҳар қандай халқни, айниқса, ўз тарихини, инсоний иззатини унутиб кўйган халқни бошқаларга қарам қилиб кўяди. У пахта экиб, бир парча читга зор бўлади, буғдой ундириб, нон еёлмайди, олтин казиб олиб, чақага зориқади.

Душман қаршилиги бора-бора сусайди. Ахир, қандай қилиб сув томчиси қалъа деворига таъсир кўрсатолсин?.. Султон

Маҳмуд ва саркарда Маллухон бир сиқим аскарлар билан қочиб қолдилар. Бироқ, кейинчалик улар буюк Амир Темур пойига бош уриб, қаршилик кўрсатганликлари учун кечирим сўраб келдилар.

Жанг тугади. Деҳли таслим бўлди. Шаҳарга кириш маросими эртанги кунга белғиланди.

18 декабрь куни соҳибқирон ўз аёнлари билан Деҳлининг Майдон дарвозасига яқинлашди. Бу ерда уни тантана билан шаҳарнинг сайдлари, буюк кишилари, казо-казолари кутиб олишди. Улар Буюк Амир Темурнинг оёқларини ўпиб, ноёб совғалар топширдилар. Бундан буён Деҳлида ҳақиқат, тинчлик, бахт-саодат ҳукм суришига ишонч билдирдилар...

Тухфалар орасида дуру жавоҳирлар ҳам мўл эди. Уларнинг ичида жуда ҳам катта, оловдек ёниб турган, қип-қизил «Чироғи олам» деб ном олган бир ёқут кўзни қамаштириб жило сочарди...

Бу ёқут соҳибқироннинг Самарқанддаги йигирма беш минг ноёб жавоҳирлари қаторидан ўрин олди.

«Чироғи олам» юзига буюк Амир Темур номи ўйиб ёзиб қўйилди.

Қани ўша йигирма беш минг ноёб жавоҳир?!!

Қайларга йўқолди улар?..

Вақт деб аталмиш тўфон нафақат уларни, халқ орасидаги жуда кўп инжу-жавоҳирдек кишиларни ҳам эзди-янчди, олиб кетди...

* * *

– Ҳурматли «Чироғи олам», сиз ана ўша вақт — 1398 йил 18 декабрдан бошлаб Буюк Амир Темур бобомизнинг кўзларини, дилларини қувнатгансиз. Бироқ соҳибқирон 1405 йил 18 февраль кечаси фонийдан бақога ўтганлар. Шундан сўнг сизга ким эгалик қилди? Ким сизнинг гўзалтигингиз, ноёб хислатли қувватингиздан баҳрамад бўлган?

* * *

Буюк Амир Темур ўз васиятида амирзода Пирмухаммад Жаҳонгирни Самарқанд тахтига валиаҳд ва қойиммақом деб эълон қилди. Ҳузурида турган барча фарзанд ва аъёнларга мамлакат ва миллатнинг, халқ ҳамда лашкарнинг аҳволидан доимо бохабар бўлиб туришни буюрди.

Бироқ ҳар қандай эзгу тилак ва ниятлар ҳамиша ҳам ижобат бўлавермас экан. Темурийзодаларда оқаётган Буюк Амир Темур қони ўз ишини қилди. Бир Буюк иккинчи Буюкка бўйсунитишни истамади. Қариндошлик, ака-укалик бир чеккага йиғиштириб қўйилди. Натижа маълум: буюк Амир Темур мамлакати — Қора, Эгей ва Ўрта ер денгизларидан то Ҳиндистоннинг шарқий чегаралари, Мўғулистон ва Хитойгача, Ҳинд океанидан бошлаб Москвани, Днепр бўйларини ўз ичига олган ҳудуддаги улкан империя бирлигини йўқотди.

«Чироғи олам», бир неча йиллардан сўнг, ноҳақлик йўлига тушиб, вазиятдан фойдаланиб, бобосининг васиятини писанд қилмай Самарқанд тахтини эгаллаган, Буюк Амир Темурнинг улкан бойликларни талон-тарож қилган калтабин набира Халил Султонни мағлуб этиб, мамлакатда ниҳоят мўътадиллик ўрнатган амирзода Шохрух Мирзо қўлига ўтди.

У ҳам ёқутнинг жилвасидан ҳайратга тушди ва унинг юзига номини битдирди.

1409 йилда Шохрух Мирзо ўз давлати пойтахтини Ҳиротга кўчирди ва Самарқанд ҳукмронлигини ўғли, ўн беш ёшли Мирзо Улуғбек Муҳаммад Тарағайга тоиширди. «Чироғи олам» ўзининг янги муносиб эгасини топди.

Балки... Балки, ўн ёшига қадар буюк бобоси билан жангу жадалларда бирга юрган, соҳибкироннинг сеvimли ва доно аёли Сароймулкхоним қўлида тарбия топган ҳамда ажойиб эртакчи, шоир ва олим Ориф Озарийдек мураббийга эга бўлган зот ўша машҳур «Чироғи олам» билан болалигида ҳам мулоқотда

бўлгандир. Ёқутнинг юзидан, вужудидан таралаётган нур, жило яна бир буюк зот – Олим ва амир Мирзо Улуғбек қалбига сеҳрли таъсири билан коинот сирларини ўрганиш истагини солгандир. Балки, Буюк Амир Темурнинг бақувват вужуди ва руҳи кучининг маълум қисми тошга жойлашгандир ва кейинчалик ўша куч буюк Набирага шиддат ва билим, иштиёқ ва ишонч ато этгандир. Ким билади... Афсуски, Букинхем саройининг «Ҳиндистон» хонасидаги ёқут бу ҳақда ҳеч нарса демади.

1449 йил октябрининг охирида Мирзо Улуғбек ўзига ҳамроҳ қилиб берилган Ҳожи Муҳаммад Хисрав билан Самарқандни тарк этди. У ҳажга отланган эди. Кунни кеча қудратли ҳукмдор ва буюк олим бўлиб давр сураётган зотни бор-йўғи бир неча навкар кузатиб борар эди. Сабаби, унинг фарзанди ўзига қарши уруш очиб, тахтни эгаллаган ва отасини ҳажга жўнатган эди. Шунинг учун, Мирзо Улуғбекнинг кўнглини ғам ва ғубор эгаллаган эди. Отлиқлар биринчи довондан ўтиб улгурмаган ҳам эдиларки, орқадан чопар етиб келди. У Мирзога янги ҳукмдор – ўғли Абдулатифнинг фармойишини топширди. Бунга кўра Улуғбек подшоҳларга хос йўл анжомларига эга бўлиши учун кўшни қишлоққа кириб, кутиб туриши лозим эди. Буюк олимнинг кайфияти баттар бузилди. Қалби қандайдир бир ғаламисликни туйди... Аммо, чора йўқ! Бугун у – мағлуб кимса.

Улар кўнган кўрғон хувиллаб ётарди. Теварак-атроф жимжит. Ҳаво совуқ, этни жунжиктиради. Навкарлар ҳовлига гулхан ёқиб, қозон осиди. Гўшт солинган қозон биқирлаб қайнай бошлади. Қанийди, тезроқ пишса. Овқатланишарди-да, уйқуга кетишарди. Собик ҳукмдорнинг авзойи ҳамон бузук эди. Бу ҳолат бесабаб эмас экан, шу вақтда ҳовлига Мирзо Улуғбекни хушламай юрувчиларнинг бири – Аббос исми аён бир шериги билан кириб келди ва дафъатан шоҳга ташланди. Икки йил аввал Мирзо унинг отасини катта гуноҳлари учун ўлимга ҳукм этганди. Аббос янги ҳукмдор – Абдулатифнинг

олдига кириб, мен отамнинг хунини олишим керак, рухсат беринг, ўз вазифамни бажаришим керак, деганди ва бунга изн олганди, яъни шоҳлик қилаётган ўғил ўз отасининг ўлдирилишига рози бўлганди!..

Улуғбекнинг навкарлари ва Ҳожи Муҳаммад Хисрав кўрқиб кетиб, уйнинг бурчагига бориб бекиндилар. Ҳамроҳлар ўз бурчларига содиқ қолиб, курашиш ўрнига жонларини аяб, буюк зотнинг калласи олинишига мўлтайиб қараб туравердилар... Улар, уч-тўрт қуролланган киши бўлатуриб, икки қотилга қарши чиқишга ботинмадилар...

* * *

Ҳа, ботинмадилар!

Аникроғи, кўрқоклик қилдилар.

Кўрқоклар ўлмайдилар, яшайдилар. Лекин, одатда, қул мисол умр кечирадилар. Бошқаларни сотиб, бола-чақа боқадилар.

Ботирлар, ботинувчилар одатда ғалаба қозонадилар. Уларга қулликдан кўра ботиниб яшашни афзал кўрадилар. Ва бу дунёни бошқарадилар.

Қайси халқнинг ботинувчилари кўп бўлса, у ғолиб халқдир...

* * *

«Буюк Амир Темур ёқути»! Сен жуда кўп йиллар теурийзодаларнинг мулки ҳисобланиб, Самарқанд хазинасининг кўрки бўлиб турдинг. Чўғдек юзингга учинчи ёзув ҳам туширилди. Имоним комил, сен бу ҳарфлар тизмасидан фахрлангансан. Чунки Мирзо Улуғбек номи фақат сенга эмас, фалакдаги юлдузларга ҳам битилган.

* * *

Сафавийлар...

Сиз Эрон ва Озарбайжонда узоқ давр ҳукмронлик қилган бу шоҳлар сулоласи ҳақида эшитганмисиз? Агар озгина бўлса ҳам тарихга қизиқсангиз, албатта билишингиз керак. Ҳар қандай онгли инсон ўз халқининг, ўз ватанининг тарихига, ўтмишини яхши билиши керак.

Сафавийлар энг аввало туркийлардир.

Ушбу кунларда турк деганда фақат Туркияда яшовчи халқ тушуниладиган калтафаҳмлик замони ўтди. Улар ҳам, озарбайжонлар ҳам Сирдарё бўйларида яшаган Салжук бошчилигидаги катта туркий уруғнинг авлодларидир.

Сафавийлар Ордобилда (ҳозирги Эрон ҳудудида) яшовчи шайхлардан чиққан сулоладир. Бу авлодинг ҳам сенга, «Буюк Амир Темур ёкути», алоқаси бор. Ўзинг нима дейсан, вужудингда ахборот қолганми бу ҳақда?

– Маълумот бор. Фақат жуда оз. Менинг сиртимга яна бир шоҳ – Аббос Сафавийнинг номи ёзилганини биламан холос. Лекин, минг афсуски, вақти келиб, бу ёзув ҳам, илгариги битиклар ҳам – барчаси ўчирилди. Қип-қизил чўғдек вужудим нола чекди, бироқ фойдаси йўқ эди. Ана шу оғриқлар кўп воқеаларнинг ёдимдан чиқишига сабаб бўлди.

– Майли, начора. Мен ўзим баъзи бир тахминлар қилишга уриниб кўраман. Сафавийларнинг Самарқанд шоҳлари билан бўлган алоқаларини билмоқ лозимдир.

* * *

Биринчи тахмин.

Темурийзода Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўз юртини ташлаб кетишга мажбур бўлди. Қуюндай бостириб келган Шайбонийхон ҳаддан ташқари кучли эди. Бобур Қобулга бориб ўрнашди. Хуросон султони темурийзода Хусайн Бойқаро ёрдам кўлини чўзишга улгурмай вафот этди. Унинг ўғиллари

Баддиузамон ва Музаффар Мирзо ўзаро келишолмай, Ҳиротда кўш подшоҳликни ўрнатдилар. Алоҳида сарой, алоҳида аёнлар ва амирлар ҳамда алоҳида кўшин. Шайбонийхон бундай кўш ҳокимлик – йўқ ҳокимлик эканлигини исботлади. 1507 йили Хуросон ерлари шайбонийлар давлатига кўшиб олинди. Бирок уч йил ўтгач, сафавийлар сулоласининг биринчи вакили Исмоил Сафавий бу саркардани жангда енгди. Шайбонийхон ҳалок бўлди. Лекин унинг давлати ҳали бақувват эди. Шунга қарамай, Заҳириддин Муҳаммад Бобур пайтдан фойдаланишга, Мовароуннаҳрга шоҳ бўлиб олишга ҳаракат қилди. У Исмоил Сафавийдан ёрдам олиб, 1512 йил Самарқандии қайта эгаллади. Бу машҳур шаҳар охириги марта темурийзодалар кўлига ўтди. Исмоил Сафавийнинг ёрдамчи кўшини асосан шиа мазҳабидаги кишилардан иборат эди. Сунний бўлмиш мовароуннаҳрликлар бу одамларни – қизилбошларни чиқиштирмадилар (уларнинг қизилбош деб аталишларига сабаб, бу кишилар ўн икки шиа имомлари шарафига ўн икки йўллик қизил салла ўраб юрардилар). Заҳириддин Муҳаммад Бобур ёрдамчи кўшинга қуюқ совғалар бериб, жўнатиб юборишга мажбур бўлди.

Балки, ана шу қуюқ совғалар, Исмоилшоҳга ҳадя этилган тухфалар орасида сен ҳам бормидинг, «Чироғи олам»!

* * *

2-тахмин.

1599 йилда шайбонийзодаларнинг охириги вакили Абдумўмин ҳалок бўлди. Мовароуннаҳрда яна ўзаро урушлар авж олди. Бу ҳол сафавийлар шоҳи Аббосга кўл келди. У Сабзавор билан Машҳадни босиб олди. Кейинроқ Ҳиротга ҳам ҳужум қилди. Тошкент томонга қозоқ султони Таваккал кўшин тортиб келди. Хонсиз қолган ўлка яна талон-тарож бўлиш арафасида эди.

Шайбонийлар давлатининг амирлари Бухорода истиқомат қилаётган аштархонлик (астрахонлик) шахзода Жонибек Султонни хон қилиб кўтаришга келишдилар. Жонибек Султон 1583-1598 йилларда ҳукмронлик қилган шайбонийзода Абдуллахоннинг (бу хоннинг ҳаёти ва қаҳрамонликлари тўғрисида Ҳофиз Таниш Бухорий томонидан ёзилган «Абдуллонома» китоби мавжуд) синглисига уйланганди, шу боис у шайбонийзодаларга қариндош ҳисобланарди. Лекин Жонибек Султон тахтдан воз кечди. Натижада унинг катта ўғли Динмуҳаммад хон этиб сайланди. Бу пайтда у сафавийлар қамал қилиб турган шаҳар – Обивардда эди. У Бухорога етиб кела олмади, йўлда ҳалок бўлди. Шундан сўнг, иккинчи ўғил Боқиймуҳаммад хонликка кўтарилди, учинчи фарзанд Валимуҳаммад эса валиаҳд деб эълон қилинди ва урф-одатга кўра Балхга ноиб этиб жўнатилди. Шундай қилиб, юртимизда янги сулола – аштархонийлар ҳукмронлик қила бошладилар. Бу 1599 йил рўй берди.

* * *

Валимуҳаммадхон чуқур ўйга чўмди. Фалакнинг ўйини жуда ажаб экан. У ёшлигида ҳеч қачон хонликни орзу қилмаган эди. Унинг нияти, нари борса, бирор вилоятга ҳукмронлик қилиш, адолатли сиёсат юритиш ва шайбонийзодалар олдида обрў-эътибор қозониш эди. Лекин мана олти йилдирки, акаси Боқиймуҳаммадхон вафот этгандан бери бутун Мовароуннаҳр тож-тахти ўзиники. Аввалига уни валиаҳд деб эълон қилиб, Балхга ноиб этиб юборишди. Сўнг, яна Бухорога қайтди. Азим мамлакатнинг азим бойликлари, хазинаси ўзининг ихтиёрида. Сандиқ-сандиқ олтинлар, сандиқ-сандиқ дуру-жавоҳирлар ҳар қандай кимсанинг бошини айлантириб қўяди, буларга эга чиқиш ҳавасини уйғотади, буюк мамлакат одамларига ҳукмронлик

қилиш орзусини кўзғатади. Мана, ўз қариндоши Имомқули, жуда аҳмоқ экан, шу кўйга тушибди. Валимуҳаммадхондек кимсанинг кўзини шамғалат қилиб, барча амирларни ўз томонига оғдирибди. Энди суиқасд уюштирмақчи. Ҳозир куч унинг томонида. Нима қилса экан? Бу рақобатчилик беомон. Бунинг устига икки ўғли ҳам нобуд бўлиши мумкин. Лекин Имомқули чучварани хом санабди. Валимуҳаммадхон унинг ўзини янчади.

Кеч тушиб қолганига қарамай, хон хазиначини ва шахзодаларни ҳузурига чорлади...

Вақт ярим кечадан ўтар-ўтмас улар қиёфаларини ўзгартириб, бир нечта навкарлар билан бирга шаҳар дарвозаларидан чиқишга улгурдилар...

Сафавийлар давлатининг пойтахти Табриз уларни илиқ кутиб олди. Аббос Сафавийнинг муҳташам саройи Валимуҳаммадхоннинг пойқадамига мунтазир эканлиги билдирилди. Мовароуннаҳр хони Озарбайжон ва Эрон шоҳи ҳузурига кирди. Валимуҳаммадхон олиб келган ноёб ва қимматбаҳо совғаларини шоҳга топширди. У энг камёб жавоҳирни алоҳида тортиқ қилди.

– Ҳазратим! Мана бу совға хазинангизнинг кўрки бўлғусидир. Бундай ноёб ёқутни дунё юзида ҳали ҳеч ким кўрмаган. Бу, «Чироғи олам» номи билан донг таратган жавоҳирдир.

Аббос Сафавийнинг кўзлари чакнади, чеҳрасига табассум югурди.

– Ғоят миннатдорман, олий ҳазрат! – деди у, улкан ёқутни кўлига олар экан. – Бунинг юзига ҳарфлар ҳам битмишмилар! Буюк Амир Темур, Шохруҳ Мирзо, Мирзо Улуғбекларнинг муборак номлари-ку, бу! Ҳа, биз ҳам буюрурмиз. Бу ажойиб дурдона юзига биз ҳам исмимизни битсак, хато бўлмас деб умид қилурмиз...

– Албатта, онҳазрат! – хитоблар эшитилди атрофдан.

Аббосшоҳ сўзларини давом этдирди:

– Олий ҳазрат! Сиз ёрдамга муҳтож бўлиб қолган экансиз, биз буни дариг тутмаюрмиз. Ички душманларингизни енгиб, тож-тахтингизни, иншаолло, қайтариб олиюрсиз. Давлатларимиз орасидаги муносабатлар келгусида фақат дўстона бўлур, деб умид қилиюрмиз. Истаган кунингиз етарли кўшин ва саркардалар азми-ихтиёрингизда бўлур. Аммо, бирор ҳафта дам олинг, хордиқ чиқаринг...

Бу воқеа 1611 йил бўлиб ўтди. «Чироғи олам»га Аббос Сафавийнинг ҳам номи битилди.

Валимуҳаммадхон бошчилигидаги сафавийлар кўшинининг яқинлашиб келаётганини кўрган Бухоро саросимага тушди. Тахтни эгаллаб олган Имомқулихон дарҳол қозоқларга чопар юбориб, ёрдам сўради. Улар кўшин жўнатдилар. Жанг жуда даҳшатли бўлди. Бунда сафавий кўшинлари енгилдилар. Валимуҳаммадхон асир олиниб, ўлдирилди.

* * *

– Ҳурматли «Чироғи олам»! Мана, сенинг сафавийлар кўлига тушишингнинг икки тахмини. Қайси бири ҳақиқат, буни ўқувчиларнинг дилларига ҳавола.

* * *

– Ҳурматли «Чироғи олам»! Энди сен менга айт. Аббос Сафавий нима учун сендек дунёда ягона жавоҳирни бобурийлар давлати ҳукмдорига — Жаҳонгиршоҳга тақдим қилган? Ёки бобурийлар сени сафавийлардан тортиб олишганми?

* * *

Аббос Сафавий ўз давлати чегараларини кенгайтиришга, ҳокимиятни мустаҳкамлашга катта аҳамият берган ҳукмдорлардан эди.

Бунинг учун у ҳеч нарсани аямаган.

Мовароуннаҳрдаги аштархонийлар давлати мустаҳкамлангач, у бутун диққат-эътиборини муҳим савдо йўли, бой-бадавлат ўлка маркази ҳамда стратегик аҳамиятга эга бўлган – Қандаҳорга қаратди. Бу ўлка у пайтда бобурийларга – Акбаршоҳнинг ўғли Жаҳонгиршоҳга бўйсунарди.

Акбаршоҳ 1605 йил 17 октябрда вафот этди. У ўлими олдидан ўғли Салимни чақириб, шоҳона кийим, салла кийгизди, камарига ўзининг севимли ханжарини тақиб қўйди ва шу кундан эътиборан у валиаҳд эканлигини эълон қилди. Салим шу йил 24 октябрдан Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгиршоҳ номи билан бобурийлар тахтига ўтирди.

Аббос Сафавий 1606 йилда биринчи бор Қандаҳорни эгаллашга уриниб кўрди. Бироқ ҳаракатлари зое кетди. Аббосшоҳ бу билан тинчлана қолмади. Нима қилиб бўлса ҳам ўз мақсадига эришишга интилди...

* * *

Мен жаҳон киносанъати дурдоналаридан ҳисобланмиш, учта катта қисмдан иборат бўлган «Чўқинтирган ота» («Крестный отец») фильмини 1990 йилда кўрдим. Холливуднинг машҳур кинорежиссёрларидан бири Френсис Копполанинг бу киноасари Марио Пьюзонинг шу номли романи асосида олинган. Фильмда Американинг кучли мафияларидан бири «отахони» ва «валиаҳди»нинг ҳаёти юксак санъаткорлик билан тасвирлаб берилган. Бу фильм 70-йилларда бутун жаҳонда катта шов-шув ва баҳсларга сабаб бўлганди. Бу киноасардан сўз очишимнинг маъниси шуки, «отахон» «тахтини» ўз «валиаҳди»га топширар экан, васият қилади: «Ўғлим, сен дўстларингни ўзингга яқин

тут. Душманларингни эса улардан ҳам яқинроқда ушла. Чунки улар нима ҳақда ўйлаётганидан, қандай мақсадларни кўзлаётганидан бохабар бўлиб туришинг керак. Қулай пайт келганда уларга бешафқат бўл...»

Аббосшоҳ ўз асрида кинорежиссер Френсис Копполанинг бу киноасарини, табиийки, томоша қилмаган. Бироқ унинг қонидаги ҳукмдорлик генлари уни мафия «отахони» – Дон Корнеоле усулини қўллашга ундаган.

* * *

...1611 йили бобурийлар саройига Аббос Сафавийнинг элчилари катта совға-саломлар билан кириб келдилар. Улар бу ташрифларининг сабабини, албатта, икки давлат ўртасидаги дўстона алоқаларни ўрнатиш йўлидаги эзгу қадам деб айтдилар. Бу ниятнинг самимийлигини исботлаш учун бошқа қимматбаҳо тухфалар қатори «Чироғи оламни» ҳам инъом этдилар...

Натижада, ушбу жавоҳир яна темурийлар қўлига ўтди.

Аббосшоҳнинг элчиси Аграда икки йил яшади. Атрофни обдон кузатди. Саройидаги гап-сўзлардан, сир-асрорлардан хабардор бўлиб турди. Бобурийлар ҳам дўстона қўл узатиб, 1613 йили ўз вакилларини Табризга юбордилар. Сафавийлар бу билан чекланмадилар. 1615 йилда улар яна ўз одамларини Ҳиндистонга жўнатдилар. Кўп вақт ўтмай, 1617 йил Аббос Сафавий яна ўз элчиларини Жаҳонгиршоҳ хузурига жуда катта тухфалар билан юборди. Бироқ Озар ва Эрон элининг подшоҳи бу билан қониқмай, уч йил ўтгач, яна бир қатор одамларни совға-саломлар билан Ҳиндистонга жўнатди. У бу йўл билан икки куёни урди, яъни, биринчидан, бобурийлар сафавийларнинг муносабати чиндан ҳам самимий эканлигига ишониб қолдилар, иккинчидан, у Ҳиндистондаги ички вазиятдан бохабар бўлиб турди. Бу пайтга келиб, Жаҳонгиршоҳ Қандаҳор химоясига яхши эътибор бермай қўйди, сарой эса ўзаро ички

жанжаллар гирдобига тушиб қолди. Бу вазиятдан фойдаланмаслик мумкин эмас эди. 1622 йилда қулай фурсат туғилди ва Аббосшоҳ кутилмаганда хужум уюштириб, Қандаҳорни қамал қилди ва қирқ беш кун деганда шаҳарни эгаллади.

Жаҳонгиршоҳ ўғли Шоҳ Жаҳонга катта қўшин бериб, Қандаҳорни қайтариб олишни буюрди. Шоҳ Жаҳон эса бетоб ётган отасини ташлаб узоққа кетса, тож-тахтдан ажралиб қолишини ўйлаб, бу фармонга бўйсунмади.

* * *

«Чироғи олам»даги ёзувларнинг ўчирилишига доир тахмин.

Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгиршоҳ қаттиқ изтиробга тушди. Аббос Сафавийнинг маккорлиги уни қаҳр-ғазабга тўлдирди. Нахотки инсон шу даражада тилёғлама бўлиши мумкин?! Ахир, у ҳам туркий ва мусулмон-ку! Ҳа, душман барибир душман экан. Шоҳлар буни жуда яхши билишлари лозим. Ғанимнинг ширин гапларига, совға-саломларига асло учмаслик керак эди.

Жаҳонгиршоҳ ҳузурига ҳеч кимни киритмасликни буюриб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. У жуда одил подшоҳ деб ном чиқарган эди, бироқ жаҳли чиққанда ҳаддан ташқари қаттиққўл бўлиб кетиши ҳеч гап эмасди, шунинг учун кўп аёнлари унинг тўсатдан келадиган ғазабидан чўчишарди. Жаҳонгиршоҳ табиатни севар, нозик ҳис-туйғуларга бой, адабиёт жони-дили эди. У ўз қўли билан «Жаҳонгиршоҳ тузуклари» деган асар ҳам битганди.

Ниҳоят, у озроқ чалғиш ниятида қўлига қалам олди. Бироқ, дилини мушук тимдалайверди. Қаламни қўйиб, ўйга чўмди. Дафъатан ёдига жавоҳиротлар тушди. Ҳа, жавоҳирлар жилваси қалбидаги ғуборни оз бўлса-да, тарқатиши мумкин. У дунёда фақат ўзида мужассамлашган ноёб тошларни вақти-вақти билан

томоша қилиб, завқланиб туришни жуда севарди. Шу захотиёқ у хазиначини чақириб, жавоҳиротларни келтиришни буюрди.

Мана бу «Кўҳи нур!» Яъни, нур тоғи. Бундан таралаётган нозик жилва, сеҳрли кўшиқни қаранг-а! Мана куч, мана қудрат!.. Гўзаллик доимо катта куч бўлиб келган. Ғоят ноёб тош. Бундаги ажиб нурлар ҳар қандай дилғуборликдан халос қилади, танга қувват, қалбга ишонч бахш этади... Буниси «Чироғи олам»! Жуда антиқа ёқут! Ҳақиқатдан ҳам. олам чироғи! Мана, юзасига ёзувлар ҳам битилган: «Буюк Амир Темур», «Шохруҳ Мирзо», «Мирзо Улуғбек» — барчаси ўзининг бобокалонлари. Ия?! Анави итнинг номи нима қилиб юрибди бу ерда?! «Аббос Сафавий?!» Бу қандай малъунлик! Ул номуборак қизилбошнинг номи тезда йўқотилиши лозим!

Жаҳонгиршоҳ хизматга шай бўлиб турган мулозимга буюрди

– Тезда сарой заргарини чақир!

Заргар зудлик билан етиб келди.

– Сен манави ёқутдаги лаънати қизилбошнинг номини ўчир!
Унинг ўрнига отам Акбаршоҳ ва менинг исм-шарифимни бит.
Тезликда!

Жаҳонгиршоҳ шундай ғазабли қиёфада, шундай кескин буйруқ бердики, заргар бирон бир ортиқча калима дейишга жазм этмади. Фақатгина: «Хўп, бўлади, ҳазратим!», дея олди ва ёқутни олиб, устахонага йўналди.

Эвоҳ! Заргар шоҳ амрини яхши англамай қолган эди. У «Чироғи олам»даги барча ёзувларни ўчирди! Барча ёзувларни ўчирди...

Шундай қилиб, буюк Амир Темур, Шохруҳ Мирзо ва Мирзо Улуғбекларнинг муборак номлари буюк ёқутни тарк этдилар.

* * *

Хурматли «Чироғи олам»! Бундан кейин бошингдан нелар кечди? Неларни кўрдинг? Неларни эшитдинг?

* * *

Жаҳонгиршоҳ 1627 йилнинг октябрь ойида вафот этди. Унинг катта ўғли Шоҳ Жаҳон бу пайтда Декан вилоятида жанглар олиб бораётган эди. Шунинг учун унинг укаси Шаҳриёр фурсатдан фойдаланиб тахтни эгаллашга интилди. Бироқ саройдаги юқори мавқели аёнлардан бири. Жаҳонгиршоҳнинг кенжа хотини Нуржаҳонга амаки ва шахзода Шоҳ Жаҳонга қайнота бўлмиш Асафхон (унинг қизи Мумтоз Маҳал Шоҳ Жаҳоннинг суюкли хотини эди) бунга халақит берди. Асафхон Жаҳонгиршоҳнинг 1622 йилда вафот этган ўғли Хусравнинг ҳали ёш бўлган фарзанди Давар Бахшни вақтинчалик тахтга ўтқазиб, Шаҳриёрга қарши жангга кирди ва уни қўлга тушириб, кўзларига мил тортирди. Шоҳ Жаҳон етиб келгач, Давар Бахш Эронга жўнатилди ва 1628 йилнинг февралда Шоҳ Жаҳон бобурийлар тахтига ўтирди.

Шоҳ Жаҳон ажойиб ҳукмдор эди. У одил шоҳ сифатида ном чиқарган. 1630 – 1632 йилларда Декан ва Гужарат вилоятларида рўй берган очарчилик пайтида халққа катта ғамхўрлик қилганди. Шоҳ Жаҳон антиқа иншоотлар, бинолар қуришга ҳам аҳамият берган. Айниқса, унинг номини абадийлаштирган мухташам бино — Тож Маҳал мақбараси бутун дунёга маълуму машҳур. Агра шаҳридаги бу мўъжиза унинг хотини Мумтоз Маҳалга атаб қурилган. Бундан ташқари, Шоҳ Жаҳон ўзининг Дехлидаги саройида ажиб бир тахт ясатдирган. Уни «Товус тахт» деб атаганлар. Тахт турли қимматбаҳо жавоҳирлар, шу жумладан «Чироғи олам» ва «Кўҳи нур» билан ҳам безатилган. Шоҳ Жаҳон ҳам «Чироғи олам»га ўз номини ёздирган, лекин Шоҳ Жаҳон деб эмас, балки Соҳибқирони Соний, яъни Иккинчи Буюк Амир Темур деб.

1657 йил 6 сентябрда Шоҳ Жаҳон тўсатдан касал бўлиб, мамлакатни бошқара олмай қолди. Шу кундан бошлаб, буюклик қони гупуриб ураётган фарзандлар орасида шоҳлик тахти учун кураш авж олди. Доро, Шужоъ, Аврангзеб ва Муродларнинг ҳар бирида бунга истак ва куч бор эди. Доро Шоҳ Жаҳоннинг севимли ўғли эди, у валиахд деб ҳам эълон қилинганди, бироқ у жангларда чиниқмаган, хавф-хатарларга бош сукмаган, лашкар билан алоқаси аъло эмасди. Кейинги ўғил Шужоъ ҳукмдорлик тажрибасига эга эди: у ўн етти йил Бенгалияни бошқарганди. Шужоъ куч-ғайратли кимса эди-ю, лекин узоқ чўзилувчи жангларни олиб боролмасди. Стратегияда оқсарди. Учинчи фарзанд Аврангзеб эса совуққон, тажрибали саркарда ҳисобланар, сарой аёнлари уни кучли шахс сифатида ҳурмат қилишарди. Кенжа ўғил Мурод эса ҳис-ҳаяжонли, гўзаллик ва зиёфатларни хуш кўрувчи бўлса-да, жуда жасур йигит эди.

Жангларда Аврангзеб ўзининг ўтқир қобилятини намойиш қилиб, тахтни эгаллади. Бу 1659 йил июнь ойида рўй берди. У бироз тузалиб, оёққа турган отаси Шоҳ Жаҳонни давлат ишларига аралаштирмай қўйди. Шоҳ Жаҳон 1666 йил 22 январда вафот этди.

Аврангзеб шоҳ Оламгир номи билан иш юритди. У 1707 йилгача ҳукмронлик қилди. Унинг номи «Чироғи олам»га 1659 йилда ёзиб қўйилган. Бобурийлар буюк империясининг энг юксалган вақти шоҳ Оламгир даврига тўғри келади. Аврангзебга ҳозирги Ҳиндистон, Бангладеш, Покистон, Афғонистон ва Эроннинг катта бир қисми қарам эди. Шоҳ Оламгир ҳақида солномачилар ҳам, чет эллик саёҳатчилар ҳам фақат яхши гаплар ёзиб қолдиришган. Унинг жуда ўқимишли, билимли кимса бўлгани алоҳида таъкидланган. Айниқса, шоҳнинг «Оламгир фатволари» асари давлат қонунчилигининг ягона китоби сифатида қўлланилган. Ҳиндистонда яқин-яқинларгача шу қонунлардан фойдаланиб келишган. Ҳинд тарихчилари

Оламгирни «икки энг буюк бобурийнинг бири» (биринчиси — Акбаршоҳ), деб шарафлашган.

* * *

Аврангзебнинг вафотидан сўнг, бобурийлар тахтига унинг катта ўғли Муаззам олти йил эгалик қилди. У Баҳодиршоҳ номи билан маълум. Баҳодиршоҳ шунча вақт ичида ўз номини «Чироғи олам»га ёздирмади. Сабаби номаълум. У 1712 йилнинг февралда вафот этди. Тахтга Баҳодиршоҳнинг катта ўғли Жаҳондоршоҳ ўтирди. Бироқ у бир йилгина ҳукмронлик қила олди. У ўзига қарши чиққан амакиваччаси Муҳаммад Фаррух Сайёр қўшини билан жангда мағлубиятга учради ва ўлдирилди. Муҳаммад Фаррух Сайёр Баҳодиршоҳнинг иккинчи ўғли Азим уш-Шоннинг фарзанди эди. Жаҳондоршоҳнинг ҳам номи «Чироғи олам»га битилмаган. 1713-1719 йилларда шохлик қилган Фаррух Сайёр ўз исмини бу жавахирга ёздирган. Бу ҳукмдор бўшанг, тилёғлама ва кўрқоқ одам таассуротини қолдирган. У ҳукумат ишларини тахтга чиқишга ёрдам берган балхлик ака-ука сайидлар — Ҳасан Али ва Ҳусан Алига бериб қўйган. Кейинроқ, уларни саройдан четлаштирмакчи бўлган, лекин бу курашда енгилган ва ўлдирилган. Натижада тахтга Баҳодиршоҳнинг учинчи ўғли Рафи уш-Шоннинг фарзанди Рафи уд-Даражат бошқа исм – Шох Олам номи билан ўтирди. У силга чалинган эди, шунинг учун тез орада вафот этди. Унинг ўрнини эгаллаган укаси Рафи уд-Довла ҳам касалманд бўлиб, бу дунёда кўп яшай олмади. Бу ходисаларнинг барчаси 1719 йил мобайнида рўй берган.

Нихоят, Бобурийларнинг буюк империясига Баҳодиршоҳнинг тўртинчи ўғли Жаҳоншоҳнинг фарзанди Равшан Ахтар эгалик қила бошлади. У тарихга Муҳаммад Гўрхон номи билан кирган. Муҳаммадшоҳнинг ҳукмронлиги 1748 йилгача, то вафотига қадар давом этди. Бироқ бу давр буюк

Бобурийлар империясининг инқирозга юз тута бошлаш вақти ҳисобланади. Муҳаммадшоҳ ҳарбий кучларни такомиллаштиришга, мустаҳкамлашга эътибор бермади, кўнгилхушликларга берилди. Атрофига тилёғлама, лаганбардорларни йиғди. 1739 йилда унинг аҳмоқликларидан фойдаланиб, ўзи туркий бўлган, лекин Эронга ҳукмдорлик қилаётган Нодиршоҳ Ҳиндистонга ҳужум қилиб келиб, унинг анча бойликларни талаб кетди.

* * *

Ҳа, бу жуда таниш манзара. XIX асрда ҳам Туркистондаги хонлик, амирликларида худди шундай аҳвол ҳукмрон эди. Улар ҳам ҳарбий кучларни такомиллаштириш, мустаҳкамлашга эътибор қилишмаган. Бўлма-са, замбараклар куйишни ўрганиш, замонавий қуроолларни қўлга киритиш унча мушкул иш эмасди. Пул - маблағлар етарли эди. Аммо... Ўзаро ички жанжаллар, очкўзлик, тилёғламалик ва хурофотга ҳаддан ташқари берилиш, уни сиёсий қуролга айлантириш ҳамда жаҳон илм-фани ютуқларидан баҳраманд бўлишга интилмаслик юртимизни ночор аҳволга солиб қўйган эди.

* * *

Муҳаммад Гўрхондан сўнг, бобурийлар тахти унинг ўғли Аҳмадшоҳга ўтди. У 1748-1754 йилларда ҳукмронлик қилди. Ундан сўнг Оламгир II (1754-1759 йиллар), Шоҳ Олам II (1759-1806 йиллар), Акбаршоҳ II (1806-1837 йиллар) ва Баҳодиршоҳ II (1837-1857 йиллар) бобурийлар тахти эгаси бўлдилар. Ўн тўққизинчи асрнинг бошида инглиз кўшинлари Деҳлини эгалладилар. Ҳиндистоннинг катта қисми Буюк Британия мустамлакасига айланди. Буюк Бобурийлар империясининг ерлари анча камайди. Бу сулоланинг ҳукмронлиги 1857 йили Баҳодиршоҳ II нинг ҳалокати билан тугади. Шу йили инглизлар хизматидаги ҳинд сипоҳийлари Баҳодиршоҳ II бошчилигида

мустамлакачиларни ҳайдаб чиқаришга уриниб, кўзғолон кўтардилар. Бу кўзғолон бостирилди. Иштирокчилар, шу жумладан Баҳодиршоҳ II ҳам, замбаракнинг оғзига боғлаб отилиб, тилка-пора қилиндилар.

* * *

– Ҳурматли «Чироғи олам»! Ҳикоянгнинг бу қисми қалбимга маъюслик солди. Менга айт, ахир сени Нодиршоҳ 1739 йилда Исфаҳонга олиб кетган-ку, нега буни баён этмаяпсан?

– Ҳар бир воқеа-ҳодисотда мантиқ бўлиши даркор. Мени узоқ вақтлар қалб кўри билан иситиб, асраб келган бобурийлар тарихини қисқа бўлса ҳам айтиб беришим керак эди. Мана энди кейинги воқеа-ҳодисаларни баён қиламан.

* * *

«Бу, Исфаҳонга 1153 йили Ҳиндистондан олиб келинган ёкут, шоҳлар шоҳи Султон Соҳибқироннинг йигирма беш минг асл жавоҳиротларидан биридир».

Бу ёзувни Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ 1739 йили (ҳижрий 1153 й.) Ҳиндистонга бостириб бориб, «Буюк Амир Темур ёкути»ни қўлга киритгач, тош юзасига ёздирган. Ана шу битик кейинчалик жавоҳирот тақдирида маълум аҳамият касб этди. Бу ҳақда кейинроқ ёзаман.

Нодиршоҳ туркий халқ вакили бўлиб, афшар уруғига мансуб эди. У 1688 йили Хуросоннинг Обивард шаҳрида таваллуд топган. Нодирнинг ёшлигидаёқ намоёнлашган ноёб саркардалик истеъдоди, ботирлиги ва зийраклиги, уни юксакларга олиб чиқди. У 1722 йили Обивард ҳокими Бобо Алибекнинг ўнг қўл ёрдамчисига айланди. Унга куёв ҳам бўлди. Бобо Алибекни Оллоҳ ўз даргоҳига чақиргач, Нодир Обивард бошқарувини ўз қўлига олди. Кўп ўтмай, Хуросон ҳукмдори Малик Маҳмудхон хизматида кирди. 1726 йилда сафавийлар

сулоласининг энг охирги шоҳи Таҳмосибга бу ажойиб саркарда жуда ёқиб қолди. Шоҳ саркарда Нодирни ўз хизматига чақириб, унга Таҳмосибқулихон деган янги исм берди. Сўнг, унга мамлакатга тажовуз қилаётган афғон уруғларининг адабини бериб қўйишни топширди. Нодир 1729 йилда Хуросонга келиб ўрнашиб олган афғонларни жангда енгди, бироқ 1730 йили Эронга қайтиб кетди. Бунга усмоний туркларнинг сафавийлар ерига ҳужум қилгани сабаб бўлди. Уларга қарши курашмаса бўлмасди. Афғонларнинг абдали уруғи ҳокими Зулфиқорхон қулай фурсатдан фойдаланиб, яна Ҳиротни эгаллади ва ўзини шаҳар ҳокими деб эълон қилди. Нодир усмоний туркларни улоқтиргач, орқага қайтди. Ўзининг ўттиз минг кишилик қўшини билан яна Ҳиротга ҳужум қилди ва уни эгаллади. Зулфиқорхон рақиби Нодирнинг кучини яхши билгани учун, ҳокимликни вазири, ўзига қарши фитна тайёрлаётган Оллоёрхонга совға қилиб, Қандаҳорга қочиб кетди. Бироқ Қандаҳор ҳокими Хусайншоҳга вазир Оллоёрхоннинг мағлубияти хабари етиб келгач, у Зулфиқорхондан шубҳаланиб, уни ва укаси Аҳмадхонни зиндонга ташлатди. Аҳмадхон ўз акасидан йигирма беш ёш кичик бўлиб, онаси бошқа эди.

Нодир Ҳиротни қайтадан олаётган вақтда Таҳмосиб Сафавий усмоний турклар билан шундай бир ноўрин сулҳ туздик, ундан кўпчилик, шу жумладан Нодир ҳам жуда норози бўлди. 1732 йилда Нодир Исфаҳонга келди ва барча саркарда-ю сарой аъёнларни йиғиб, қурултой ўтказди. Қурултой Таҳмосибни тахтдан туширишга, унинг саккиз ойлик ўғли Аббосни шоҳ деб эълон қилишга қарор қилди. Нодир эса Аббос III номидан иш юритишни ўз зиммасига олди.

У ҳукмронлигини жуда муваффақиятли бошлади. 1733-1735 йилларда Туркия билан зафарли кураш олиб борди. Кавказ, Каспий олди ерларини забт этди. Шервонга (ҳозирги шўро Озарбайжони) укаси Иброҳимхонни ҳоким қилиб тайинлади.

Эроннинг барча қўлдан чиққан ерларини қайта ўзига бўйсундирди. 1736 йили Муғон чўлида Катта курултой чақирилди. Курултойга йиғилган барча саркардалар, сарой аёнлари, дин пешволари буюк ишлар қилаётган Нодирдан Эрон тахтини расман эгаллашни илтимос қилдилар. Нодир бунга дарҳол рози бўлмади, шарт қўйди. (Аксарин китобларда бу жуда ҳайратланарли шарт ҳақида ёзилмаган.) Унинг шarti мазмуни шу эдики, барча шиа мазҳабидаги олий ва оддий кишилар суннийликни қабул қилишлари лозим. Фақат шундагина Нодир тахтга ўтириш, давлатни бошқариш азобини тортишга розидир. Ҳеч ким бу шартга қарши чиқ ишга жазм этмади ва 8 март куни Нодирга тож кийдириш маросими ўтказилди. Бу воқеа Нодиршоҳнинг буюк саркардагина эмас, ўткир сиёсатчи эканлигини ҳам кўрсатди.

1736 йилнинг ноябрь ойида Нодиршоҳ Қандаҳор шаҳри томон йўлга тушди. Бу маскан ва унинг атрофлари асрлар давомида бобурийлар ва сафавийлар ўртасида талаш бўлиб келарди. Бу пайтда у афғонлар қўлида эди. У ерда 1709 йилдан бошлаб афғон Ҳусайншоҳ ҳукмдорлик қиларди. Нодиршоҳ Қандаҳорни узоқ вақт қамал қилиб, 1738 йилнинг март ойида қўлга киритди. Май ойида эса Ҳинд сари юзланди.

* * *

Бобурийлар авлоди Муҳаммад Гўрхон ҳокимияти, айтиб ўтилганидек, бўш-баёвгина эди. Нодиршоҳ, хаттоки, Муҳаммадшоҳ кўшинларининг кучсизлигини, ландовурлигини кўриб ҳайратга тушган. Сарой аёнларининг тилёғлама, бевурдлигидан жаҳли чиққан. У Муҳаммадшоҳга бундай аёнлардан, хусусан Низом ул-Мулк ва Саодатхондан воз кечиш лозим, деган маслаҳатни ҳам берган.

Нодиршоҳ Дехлига яқинлашгунча жиддий қаршиликка учрамади. У Панжоб вилоятини эгаллагачгина, Низом ул-Мулк

бошчилик қилаётган Муҳаммадшоҳ кўшинлари Карнал қалъасида мустаҳкамландилар. Нодиршоҳ бу кўшин билан жангга киришмади, айланиб ўтиб, Панипатни олди ва Дехли билан Карнал ўртасидаги алоқани узди. Фақат шундан сўнг, икки кўшин ўртасида жанг бошланди. Нодиршоҳда эллик беш минг жангчи, бобурийларда етмиш беш минглик лашкар бор эди. Жанг уч соат давом этди, бунда асосан ҳиндлар емиш бўлдилар, улардан саккиз минг киши ҳалок бўлди. Шундан кейин томонлар сулҳ тузишга келишдилар. Бобурийлар беш миллион рупий тўлашга, Нодиршоҳ эса, бу пул эвазига ўз кўшинини олиб чиқиб кетишга рози бўлдилар. Аммо Муҳаммадшоҳ саройидаги ғаламисликлар бу сулҳни бузди. Айни шу кунларда бобурийлар саройининг бахшилари амири Хон Даврон вафот этиб, унинг ўрнига Низом ул-Мулкнинг катта ўғли ўтказилади ва Нодиршоҳ қароргоҳида гаровга ушлаб турилган бошқа аъён, асли нишопурлик Саодатхоннинг бунга ғайирлиги келади. У Нодиршоҳ қабулига киришни сўрайди.

* * *

– Ҳазрат! – деди Саодатхон тиз чўкиб, бошини эгиб таъзим қилар экан. – Сиз Ҳиндистондан арзимас ўлжа билан кетаётирсиз!

– Наҳотки?

Нодиршоҳнинг қовоқлари уюлди. «Бу қанақаси бўлди? Мени чалғитишмоқчимиз? Қани эшитайлик-чи», кўнглидан ўтказди у.

– Гапираверинг, тортинманг, муҳтарам Саодатхон!

Саодатхон илтижоли, муте ва айни найтда очкўзлик, алам ялтираётган кўзларини Нодиршоҳга тикди.

– Ҳазратим! Сиз Дехлига кирмай, чакки иш қияпсиз! Сизга ваъда қилинган беш миллион рупий ҳам ўлжа бўлибдими? Дехли хазинасидан кам деганда икки юз миллион рупийлик тилла оласиз. У ердаги жавоҳиротлар эса, оламда ягона. «Кўҳи

нур» олмоси ҳақида эшитмаганмисиз? «Чироғи олам»дек ёқут ер юзида ягона! «Шоҳ» деб номланган яхлит олмос эса жуда ажиб. Шундай жавоҳиротларни ташлаб кетаверасизми?

Нодиршоҳ ҳайрат оғушига чўмди. «Наҳотки! Бу малъун алдамаётирми? Мақсади не? Агар бунинг гап лари чин бўлса, шунча бойлпкни индамай ташлаб кетавериш ҳам аҳмоқлик».

– Муҳтарам Саодатхон! Мен ғоят ҳайратдаман. Нега сиз шоҳингизга хиёнат қилиб, мени яна жангга ундаётирсиз? Мақсадингиз нима?

– Ҳазратим, Муҳаммадшоҳ бутунлай Низом ул-Мулк измига тушиб қолган. Биздек содиқ, меҳнаткаш аъёнларнинг чеккан заҳматлари инобатга олинмай, обрў-эътиборларимиз топталаётир. Шу боис мен сизнинг буюк жасоратли ва баҳодирликда ягона сиймоингизни кўриб, хизматингизга ўтгани шайландим. Шояд, ушбу хизматим туфайли, сиз Муҳаммад Гўрхонни янчганингиздан сўнг, менга лойиқ бир мансаб берсангиз, сизга итдек содиқ аён бўлиб қолар эдим. Менинг асл Ватаним ҳам Эрондир.

Нодиршоҳ яна ўйга чўмди. Ўз пирига содиқ бўлмаган кимса, бошқа бировга вафодор бўлармиди.

– Муҳтарам Саодатхон! Қимматли маълумотингиз учун ташаккур. Биз албатта Дехлига кирамиз, осори-атиқаларни томоша қиламиз. Ўзимизга аталган тухфаларни оламиз. Лекин Муҳаммадшоҳни янчиш менинг дилимда йўқдир. Ул зот шоҳлар шоҳи Султон Соҳибқирон авлодидандирлар. Исломи дини йўлида улкан хизматлар қилган буюк темурийлар сулоласини тугатишни истамасман. Тарихда бундай ном қолдириш асло жоиз эмас... Сиз кўрсатган хизматингизга миннатдорчилик рамзи сифатида тухфамизни қабул этинг. – Нодиршоҳ ўз мулозимларига ўғирилди. – Зарбоф чопон!

Саодатхоннинг елкасига зарбоф чопон ёйилди. У индамай таъзим қилди-да: «Куллуқ, ҳазрат!» – дея орқаси билан юриб, қароргоҳни тарк этди.

Бир неча кундан сўнг Нодиршоҳ Муҳаммад Гўрхонни ўз қароргоҳига таклиф қилиб, меҳмондорчилик уюштирди. Меҳмондорчиликдан сўнг қисқа музокара бўлиб ўтди. Шундан кейин икки шоҳ вакили ҳинд қўшинларига яқинлашиб, янги сулҳ тузилганлигини **ҳамма** тарқалиши мумкинлигини айтишди. Ҳиндлар уйларига равона бўлдилар. Нодиршоҳ меҳмонларни **кузатар** экан, яқин кунларда Дехлини зиёрат қилиш ниятида эканлигини айтди.

1739 йил 20 **март** куни у Дехлига кириб борди. Уни **катта** дабдаба билан кутиб олдилар.

Бир неча кун аввалги музокарадан икки шохнинг қандай суҳбат қурганлари менга номаълум, бироқ Дехлидаги учрашувда Нодиршоҳ Муҳаммад Гўрхонни Ҳиндистон ҳукмдори сифатида тан олишни эълон қилди. Муҳаммадшоҳ эса бунинг эвазига, минатдорчилик билдириб, сарой хазинасидаги олтин-кумушлар ва жавоҳиротларни Эрон шоҳига инъом этди. 21 март куни бомдод намозида эса Нодиршоҳнинг номи хутбага қўшиб ўқилди.

Нодиршоҳ Ҳиндистондан олтин, кумуш ва жавоҳиротларни қўшиб ҳисоблаганда етти юз миллион рупийлик ўлжа олиб қайтди. Бобурийларнинг ғарбий ерлари унинг давлатига қўшиб олинди.

Шундай қилиб «Кўҳи нур», «Шоҳ» олмослари, «Чироғи олам» ёкути Исфохонга қараб йўл олди. Шунинг билан «Буюк Амир Темур ёкути» темурийлар қўлидан кетди.

* * *

– Эй, ёкутлар ёкути «Чироғи олам»! Энди **юзинга** битилган энг охирги исм эгаси – Аҳмадшоҳ Дурроний ҳақида сўзлаб бер.

Сенга қачон на қандай қилиб афғон халқини давлатли қилган, Афғонистон деган юртни ташкил этган зот номини муҳрлашди? Ахир, ўша давргача – XVIII асрнинг охиригача – бундай номли мамлакат бўлмаган-ку!

* * *

Нодиршоҳ Ҳиндистонга юриш қилишдан бир йил аввал, 1738 йилда Қандаҳорни эгаллагани сизга маълум. Ўшанда, у шароитни ўрганиб чиқиб, афғонларнинг ҳеч бир намоёндасини жазоламагани, фақат ишончга сазовор бўлмаган саркарда Саид ал-Носирийнинг кўзларига мил торттирганди. Саккиз йилдан бери зиндонда ётган Ҳирот ҳокими Зулфиқорхон ва унинг укаси Аҳмадхонни озод қилганди. Зулфиқорхоннинг кучли шахс эканлигини билгани учун унга мол-мулк бериб, Мозандаронга ҳоким қилиб жўнатганди. Аҳмадхон ҳам акаси билан кетишга буйруқ олганди.

Нодиршоҳ Ҳинд сафаридан қайтаётиб, ўз она ватани Хуросонда тўхтади. Ғалаба билан келаётган буюк шоҳни қутлаш учун Хуросоннинг барча сардорлари, давлат аёнлари унга пешвоз чиқдилар. Улар орасида Мозандарондан етиб келган ўн саккиз яшар Аҳмадхон ҳам бор эди.

* * *

Нодиршоҳ Ҳиротда дам олар экан, янги бир юриш ҳақидаги ўй унга тинчлик бермай қўйди. Мана, у усмонийларнинг адабини берди – яқин орада бош суқишмайди, русларни Каспий бўйларидан ҳайдади – у ерлардаги мусулмонлар жуда миннатдор, Ҳинддан катта ўлжа олиб қайтди – ўзларидан кўришсин. Афғонлар юрти ҳам ўзиники – одамлари унга садоқатли. Энди бир Бухоро-ю, Хевага ташриф буюриб, ўзининг кучини кўрсатиб қўйса, давлатининг чегаралари анча кенгайди. Бунга қувват етарли. Лашкар жангга шай. Янги-янги ўлжалар

иштиёкида ёниб турибди. Қўшилгаи афғон жангчилари ҳам катта куч. Саркарда афғон Нурмухаммад Хилзой уларни яхши бошқаради. Унга ёрдамчилар ҳам зарур. Ўзи топа қолсин. Аммо, барибир, уларни назардан ўтказиш лозим. Ҳа, айтгандай, Аҳмадхонни ҳам унутмаслик керак. Насл-насабли. Яхши тарбия олган.

Нодиршоҳ хузурига Нурмухаммад Хилзойни чақириб, у билан суҳбат куриб бўлгач, мулозимларга буюрди:

– Аҳмадхонни чақиринг!

Аҳмадхон кириб салом берди-да, таъзим қилди.

– Сенинг ажойиб, ботир йигит эканлигингиздан хабарим бор, – деди Нодиршоҳ. – Шу боис, мен сени афғон қўшини бўлинмаларининг бирига бошлиқ қилиб тайинлашни лозим топдим.

– Қуллук, ҳазратим! Ўла-ўлгунимча хизматиғиздаман. Ишончингизни шараф билан оқлашга интиламан!

Нодиршоҳ ўт-оловдек ёниб, асов оддек пишқириб турган, айни кучга кирган бу йигитга қараб жилмайди.

– Биз яқин ойларда Бухоро томон юриш қиламиз. Агар жангларда шижоат ва матонат кўрсатсанг, мавқеинг янада ошади.

– Қуллук, ҳазратим!

* * *

Аҳмадхон фақат Бухоро юришида эмас, Арманистонни забт этишда, Доғистондан русларни қувиш жангларида ҳам юксак маҳорат ва жасурлик кўрсатдики, натижада у Нодиршоҳнинг энг ишончли кишиларидан бирига айланди. У афғонларнинг абдали қабиласи жангчиларигагина эмас, ёлланма ўзбек отлик аскарларига ҳам қўмондонлик қила бошлади.

1747 йилга келиб, Эрон давлати мустаҳкамлангач, туркий Нодиршоҳ форсий аёнларга керак бўлмай қолди. Баъзи

намояндалар уни йўқотиш тадоригини кўра бошладилар ва саройда фиск-фужурни авж олдирдилар. “Нега бизга бу келгинди туркий шоҳлик қилаяпти?! Нима, форсийлар давлатни бошқара олмайдиларми?” каби гапларни кўпайтирдилар. Буни сезган Нодиршоҳ ўзига кўпроқ афғонларни – Нурмухаммад Хилзой ва Аҳмадхон Абдалини яқин ола бошлади. Бу эса форсийларнинг янада ғазабини кўзғади. Улар Нодиршоҳни узил-кесил йўқотиш пайига тушдилар. Бундан хабар топган шоҳ уларнинг баъзиларини жазолашга қарор қилди. Лекин улгурмади. 1747 йил 20 июнда, кўзғолон кўтарган курдларни тинчитиш вақтида, Фатҳобод яқинидаги тепаликка қароргоҳ қурган Нодиршоҳ ўлдирилди. (Бу тепалик ҳозир Нодиртепа деб аталади.) Бундан хабар топган кўшиннинг эроний қисми ғалаёнга келиб, Нодиршоҳнинг доимо ўзи билан олиб юрувчи ҳарами ва ҳазинасини талаш мақсадига тушдилар. Лекин Аҳмадхон саркарда Нурмухаммад Хилзойнинг барча афғон жангчиларига ва ёлланма ўзбек отлик аскарларига таяниб, Нодиршоҳнинг ҳарамини ва ҳазинасини таровдан сақлаб қолди. Эроний кўшин жасур ўзбек ва афғон лашкарларига қарши чиқишга жазм қила олмади. Бундан миннатдор бўлган Нодиршоҳнинг бош хотини Аҳмадхонга ўз ҳурматини изҳор этиб, совғалар жўнатди. Во ажаб! Бу тухфалар ичида оламга донг таратган «Кўҳи нур» ва «Чироғи олам» бор эди!..

* * *

Мен бу маълумотдан хайратга тушдим. Менинг ҳаёт тажрибам, ўқиганларим, кузатишларим кўпинча садоқат ва жасурлик, раҳнамосига бўлган ҳурмат ва эътиқод каби хусусиятларнинг бундай даражада тақдирланишини кўрсатмагани. Аксарият, макр-ҳийла, хиёнат, зўравонлик ғалаба қилишини кузатганим. Нега бу ерда ҳаётнинг аччиқ қонуни ўз кучини ишлатмади? Малика икки оғиз

миннатдорчилик номасини юборса ҳам бўларди-ку. Мулоҳаза қилиб кўрсам, ҳаётдаги ҳар бир қонуннинг бажарилишида худди физика қонунларига монанд, маълум бир чегаралар мавжуд экан. Агар ана шундай чегаравий шартлар аввалдан киритилиб, унга қатъий амал қилинса, керакли натижани олишинг мумкин экан. Ушбу ҳодисотда Аҳмадхоннинг кўнгли поклиги, садоқати, эътиқоди ва раҳнамосининг олижаноблиги, насл-насаблилиги чегаравий шартлардир.

Аҳмадхон бундан кейин ҳам ўз юрти учун янада буюк ишларни амалга оширди. Унинг, вафот этган бўлса ҳам, раҳнамосига садоқати келгуси ҳаётидаги муваффақиятларга туртки бўлиб хизмат қилди.

* * *

Нодиршоҳнинг ўлиmidан сўнг, Аҳмадхон ва саркарда Нурмуҳаммад Хилзой Эроннинг ички ишларига аралашини истамай, барча қўшинлари билан Қандаҳорга қайтдилар ва фурсатдан фойдаланиб, мустақил афғон давлатини тузишга қарор қилдилар. Олдинда Афғонистоннинг подшоҳини сайлаш муаммоси кўндаланг бўлиб турарди. Бунинг учун Қандаҳорга барча афғон қабилаларининг сардорлари жирғага йиғилдилар.

Жирға ўн кун мобайнида бир қарорга келолмади. Шартга кўра, сайланувчи шоҳ қатнашувчиларнинг ярмидан кўпини эмас, ҳаммани қаноатлантириши керак эди. Кўпгина йирик қабилаларнинг бошлиқлари, хусусан, Нурмуҳаммад Хилзой ҳам ўз номзодларини ўтказмадилар. Шунча кун мобайнида Аҳмадхон ўз номзоди ҳақида чурқ этиб оғиз очмади. Бирок ўнинчи кун қатнашувчиларнинг бири – Қобул ҳокими Собиршоҳ Аҳмадхонни подшоҳ этиб сайлашни таклиф қилди. «У, – деди Собиршоҳ, – қалби пок инсон, ёш бўлса-да, катта ҳарбий ва ҳаётий тажрибага эга!» Бу таклифга ҳеч ким қарши фикр айтолмади. Шундай қилиб, йигирма беш ёшли Аҳмадхон

Афғонистон шоҳи қилиб сайланди. Бу 1747 йил октябрь ойида содир бўлди.

Аҳмадшоҳнинг номи фақат «Чироғи олам»нинг ёник юзидагина эмас, Ўрта Осиёнинг тарихида ҳам ўчмас из қолдирди. У Афғонистон давлатига асос солди. Унгача бундай давлат бўлмаганди. Ўша даврдан бери Афғонистон ўз мустақиллигини йўқотмади.

Аҳмадшоҳ ажойиб инсон бўлгани учун Даврон Дури, кейинчалик Дурроний деб аталди. У афғон шоҳларининг дурронийлар сулоласини вужудга келтирди. Аҳмадшоҳ Дурроний 1773 йили вафот этиб, ўзидан сўнг қирқ миллион аҳолиси, катта хазинаси ва кучли қўшини бўлган давлатни ўғли Темуршоҳга қолдирди.

* * *

– Ҳурматли «Буюк Амир Темур ёқути!» Энди айт-чи, сен қандай қилиб ўз Ватанингдан, Амир Темур авлодларидан узокдаги Буюк Британия оролига бориб қолдинг?

* * *

Темуршоҳ Дурроний пойтахтни Қандаҳордан Қобулга кўчирди. Хазина, шу жумладан «Кўхи нур» ва «Чироғи олам» ҳам у ерга олиб кетилди.

1793 йили Темуршоҳ вафот этди. Тахтга унинг йигирма уч ўғлининг бешинчиси Замон Мирзо ўтирди. Шу вақтдан Дурронийлар давлатида нотинчлик ҳукм сура бошлади. Панжоб вилояти қўлдан кетди. У сикхларга қарам бўлиб қолди. 1799 йили Замоншоҳ ўн тўққиз ёшли сикх рожаси Ранжит Сингх билан кўшилиб, Панжобни қайта эгаллашга уринди, лекин натижага эришолмади. Ранжит Сингх эса Лоҳурни забт этишга муваффақ бўлди. Замон Мирзонинг ҳукмдорлиги узокқа чўзилмади, 1800 йили укаси Маҳмуд уни тахтдан қулатиб,

кўзларига мил торттирди. Бироқ уч йил ўтгач, у ҳам бошқа ука – Шужоъ ул-Мулк томонидан ағдарилди. Шужоъ ул-Мулкни халқ ва сарой аҳли унча хуш кўрмади. Зийраклик, хушёрлик каби хислатлар унга ёт эди. Тез орада хазина ҳам бўшаб қолди. Натижада, 1813 йили сарой аёнлари тахтга яна қайта Маҳмудни чиқардилар. Шужоъ ул-Мулк эса Лоҳурга қочишга мажбур бўлди. У ўзи билан барча жавоҳирларни, хусусан «Кўҳи нур» ва «Чироғи олам»ни ҳам олиб кетди. Шужоъ ул-Мулк кўп йиллар Ранжит Сингх паноҳида яшади. Вақти келиб, сикх рожаси Шужоъ ул-Мулкнинг жавоҳирларидан хабар топди ва бошпана эвазига уларни ўзига беришни талаб қилди.

* * *

Шужоъ ул-Мулк рози бўлмади. Бу жавоҳирлардан ажраш – омад ва бахтдан ажраш демак эди.

– Марҳаматли рожа, афсуски, сиз мендан бажариш мумкин бўлмаган ипши сўраяпсиз. Мен сизга жонимни беришга тайёрман, лекин «Кўҳи нур» ва «Чироғи олам»ни беролмайман.

Ранжит Сингх ғазабланди. «Бу қандай кўрнамаклик! Мен унинг ҳаётини сақлаб қолган бўлсам, бошпана бериб, шоҳона турмуш кечиришига барча имкониятларни яратсам-у, у мендан жавоҳирларни қизганса?! Йўқ, бу тузни ичиб, тузлукқа тупурувчи одамдан ноёб жавоҳирларни куч билан бўлса-да, тортиб олиш керак.

– Олийзот Шужоъ ул-Мулк! Биз ахир дўстмиз. Менинг уйим – сизнинг уйингиз. Менинг бойлигим, қудратим – сизнинг ҳам бойлигингиз, куч-қудратингиздир. Наҳотки, сиз ўз дўстингиздан қандайдир жавоҳирларни аясангиз?

Шужоъ ул-Мулк бошини ҳам қилди.

– Минг бор узр, марҳаматли рожа! Бу жавоҳиротлар бобом Аҳмадшоҳдан эсдаликдир. Тошлар бобомизга омад ва бахт келтирган, таналарига куч, қувонч, ўзларига бардамлик бахш

этган. Ул киши йигитлик чоғларидаёқ Афғонистон шоҳи этиб сайланганлар. Жавоҳиротларнинг вақти келиб менга ҳам омад, куч-қудрат келтиришига ишонаман. Уларни йўқотиш – барча умидларимни йўқотишдир. Майли, истаган бошқа жавоҳирларни олинг. Лекин, бу икки тошни асло ҳада ётолмайман...

Рожанинг тошларга бўлган ҳаваси янада ортди. Демак, «Кўҳи нур» ва «Чироғи олам» ноёб жавоҳиргина эмас, сеҳрли хусусиятга ҳам эга экан-да! У ҳолда уларни албатта тортиб олиш зарур.

– Олийзот Шужоъ ул-Мулк! Гапларингиз дилимни юмшатди. Аммо, айтинг-чи, уларга назар ташлаш ҳам мумкин эмасми?

– Марҳаматли рожа! Келинг, шу тошлар ҳақида сўзлашмайлик.

Ранжит Сингхнинг ғазаби қайнади.

– Олийзот Шужоъ ул-Мулк! Тузни ичиб, тузлукқа тупурманг! Жавоҳирларни қаерга яширгансиз!?

– Афсуски, марҳаматли рожа, бу нарсани айтолмайман.

Ранжит Сингх мулозимларига ўгирилди. Унинг қорача юзи янада қорайиб кетганди.

– Мана бу кўрнамакни зиндонга ташланг! Овқат ва сув берманг!

Шужоъ ул-Мулк банди қилиб олиб чиқиб кетилди. Икки кун ўтгач, ҳолсизланиб қолган Шужоъ ул-Мулк яна рожа ҳузурига келтирилди.

– Хўш, олийзот Шужоъ ул-Мулк, энди айтарсиз, жавоҳирларнинг қаердалигини. Огоҳлантириб қўяй, агар яна ўжарлик қилсангиз, мулозимларимга буюраман, сизни ўласи қилиб калтаклашади.

Шужоъ ул-Мулк киртайиб қолган нурсиз кўзларини унга тикди. Сувсизликдан ёрилган лабларини қимтиди.

– Марҳаматли рожа, майли калтаклатинг...

Рожа мулозимларга имлади. Улар шу заҳотиёқ қувғин қилинган афғон шоҳини олиб чиқиб, роса калтаклашди. Сўнг рожа ҳузурига судраб келишди. Ранжит Сингх Шужоъ ул-Мулкка яқинлашди.

– Нега? – деди у дарғазаб оҳангда. – Нега айтмаётирсиз? Ахир ўлиб кетасиз-ку!

Шужоъ ул-Мулк ўзи нариги дунёга равона бўлса, рожа жавоҳирларни топа олмаслигини билар эди. Ранжит уни ўлдиролмайди. Шунинг учун кўзларини юмиб очди. Бу, «майли, ўлсам ўлақолай», дегани эди. Рожа бунни яхши англади ва бошқача қарорга келди.

– Олийзот Шужоъ ул-Мулк! Энди ўзингиздан кўринг! Сизни ўлдиртирмайман, лекин жазосиз ҳам қолдирмайман. Мен сизнинг кўзларингизга мил торттираман. Шундан кейин кўрасиз, ўша жавоҳиротлар сизга қандай омад ва бахт келтиришини! – Ранжит Сингх мулозимларга ўгирилди.— Жаллодни чақиринг! Айтинг, бунинг кўзларини ўйсин!

Жаллод ҳозир бўлди. Милни ушлаб, Шужоъ ул-Мулк кўзларини ўзига қаратди. Айни шу дамда қувғиндаги шоҳ базўр сўз қотди:

– Тўхта... Рожани чақир... Айтаман...

Шундай қилиб, «Кўҳи нур» ва «Чироғи олам» сикх рожаси Ранжит Сингхга ўтиб қолди. Шужоъ ул-Мулк эса инглизлар томонидан забт этилган ерларга — Лудхианага кетди. Улар қувғиндаги шоҳга бошпана бериб, нафақа тайинладилар.

* * *

Ранжит Сингх ўз ерларини то 1823 йилгача кенгайтириб борди. Балки чиндан ҳам унга жавоҳиротлар омад ва қудрат бағишлагандир?! Бироқ у инглизлар босиб олган ерларни тортиб

ололмади. У афғонлардан Кашмирни, Пешоварни олди, холос. Унинг давлати кенгайиб, анча мустаҳкамланди.

Ранжит Сингх 1839 йил 27 июнда вафот этди. Унинг валиаҳди Кхаран Сингх узоқ вақт подшоҳлик қилолмади, 1840 йилнинг ноябрида оламдан ўтди. Тахтга Ранжит Сингхнинг иккинчи ўғли Шер Сингх ўтирди. У 1843 йилнинг сентябрь ойидаги ички тўполонларда ўлдирилди. Шундан сўнг тахтга Ранжит Сингхнинг энг кичик фарзанди олти ёшлик Далип Сингх ўтқазилди.

Бу вақтда мустамлакачи инглизларнинг Ҳиндистондаги кучлари ошиб бормоқда эди. Уларнинг босқинчи қўшинлари Панжобни ҳам истило қилишга узоқ уринишди. Ва ниҳоят, иккинчи сикх урушидан сўнг, 1849 йилда Лоҳур эгалланди. Ўн икки ёшли рожа Далип Сингх бир умрлик нафақа эвазига тахтдан ва ҳазинадан, шу жумладан, жавоҳиротлардан воз кечиш «сулҳи»га қўл қўйишга мажбур этилди. Шундай қилиб, «Кўҳи нур» ва «Чироғи олам» инглизларнинг мустамлакачи «Ост-Инд» компанияси қўлига тушди.

Бу компаниянинг мутахассислари «Чироғи олам»нинг ўта ноёб тош эканлигини англай олмадилар. Улар асосан «Кўҳи нур»га эътибор қилиб, уни Англия қироличаси Викторияга тухфа этдилар. Кейинчалик, 1851 йилда Англия пойтахти Лондонда барча талон-тарож қилинган жавоҳирларнинг катта кўрғазмаси уюштирилди. У ерга қўйилган «Чироғи олам»га мана бундай изоҳ берилгаиди: «Тўртта катта шпинель-ёқутда иборат тақинчоқ». Шундан қилиб, «Чироғи олам»нинг ўзи ҳам, номи ҳам бир неча ўн йилликларга унут бўлиб кетди.

Орадан олтмиш йилдан кўпроқ вақт ўтди. 1912 йили улкан ёқутдаги ёзувлар инглиз жавоҳиршуноси Жеймс Ҳерберт Смитнинг диққатини ўзига тортди. Ундаги энг йирик битикларни арабча алифбени билувчиларга ўқитиб кўрди. Таржима қилдирди. Унда: «Бу, Исфаҳонга 1153 йил

Ҳиндистондан олиб келинган ёқут, шоҳлар шоҳи Султон Соҳибкироннинг йигирма беш минг асл жавоҳиротларидан биридир», деб ёзилганди. «Демак, бу ёқут Буюк Амир Темурнинг жавоҳири экан», деган хулосага келди жавоҳиршунос ва уни шу ном билан атай бошлади. Нодиршоҳнинг битиги ёқутга янги ном берилишига сабаб бўлди. Кейинчалик, унинг дунёга машҳур «Чироғи олам» жавоҳири эканлиги аниқланди. **Ҳозир** ҳам у Ғарбда «Буюк Амир Темур ёқути» деб аталиб келинади.

«Чироғи олам» тарихидаги яна бир диққатга сазовор жой шундаки, у «Кўҳи нур» билан 1612 йилдан бери «ажралмас дўст» сифатида «саёҳат» қилган.

* * *

«Буюк Амир Темур ёқути»нинг ҳикояси тугади.

Мен унга миннатдорчилик билдириб, сертуман Альбион деб ҳам аталувчи Британия оролини тарк этдим. «Чироғи олам» билан хайрлашиш оғир бўлди. «Мени ҳам Буюк Амир Темур авлодлари яшаётган серкуёш, ёруғ, нурли ўлкангга олиб кет!— илтимос қилди у компьютер экрани орқали. – Мен олам чироғи бўлганим билан, ўз юртимнинг ёруғ нурларни тўйиб эмиб турмасам, нозик жилолар таратолмайман». «Афсуски, – дедим мен, – Буюк Амир Темур авлодлари сени ҳам асрай олишмаган. Мени кечир, сени олиб кетолмайман. Аммо менинг қалбим ва ушбу сатрлардан сенинг мавжудлигингни билган ўзбек халқининг қалби ҳам доимо сени ёдда тутади. Балки, келажакда қандайдир бир ижобий воқеа рўй бериб, ўзимизга қайтиб келарсан.....»

Шундан сўнг, ота-боболарим ва ўзимнинг туғилиб ўсган шаҳрим – Тошкентга қайтдим.

* * *

Ёзиб олган маълумотларим, кечинмаларим битилган қоғозларга тикилдим ва бундан кўп фойда йўқлигини англадим. Ўзимнинг ўтган ҳаётим кўз олдимда туриб қолди.

Мен нимани ният қилган, қандай мақсадга интилган бўлсам, ўшанга эришяпман. Бироқ бу нарсаларнинг бари осонлик билан амалга ошаётгани йўқ. Орзуларим кечикиб ушалапти. Вақт кўп кетяпти. Умр ўтмоқда. Аммо ўзимни овутишим мумкин: ҳеч бўлмагандан кўра, кеч бўлгани ҳам дуруст.

Мен ўз халқимнинг бир заррасиман. Унинг бир вакилиман. Халқимга тегишли нуқсонларнинг ва фазилатларнинг бир қисми менинг қонимда ҳам бор. Балки, мендаги ҳолат, ҳаётимнинг кечиши ҳам халқимдаги ҳолатнинг бир инъикосидир. Агар халқ билан шахс ўртасидаги мен айтган алоқанинг озми-кўпми мавжудлигини ҳаёт қонуни деб ҳисобласак, демак Ватанимиз охир-оқибатда, ҳеч бўлмагандан кўра, кеч бўлса-да, «Буюк Амир Темур ёқути» ёхуд «Чироғи олам»га яна эгалик қилар?!

ФАНТАСТИК ҲИКОЯЛАР

СИРЛИ ЧОЙХОНА

Менинг исмим – Фарангисхон. Сизга ҳаётимда содир бўлган муҳим бир воқеани айтиб бермоқчиман. Ўша йили еттинчи синфда ўқирдим.

Бир куни кечқурун, дадамлар ойимларга эрта тонгдан машиналарида Жиззах шаҳрига йўл олмоқчи эканликларини айтдилар. Уларнинг бизнес ишларининг бир қисми шу вилоят марказидаги қурилиш гипси ишлаб чиқарувчи корхона билан боғлиқ эди. Дарҳол эргашдим.

– Мени ҳам ола кетинг, дада! Жиззахда ҳеч қачон бўлмаганман. Тошкентдан ташқарига чиқмаганман. Бир бошқа шаҳарни ҳам кўрай!

– Чорвоққа чиққансан! Ғазалкентни кўргансан.

– Жиззахни ҳам кўргим келаяпти!

– У шаҳар кичкина ва оддий. Кўрмасанг ҳам бўлади.

– Бир янги синфдошим бор, уларнинг оиласи яқинда Тошкентга кўчиб келган. У қиз – ўша ерлик. У, доим Жиззахдан гўзалроқ юрт бу дунёда йўқ, деб айтади. Мен шундай ажойиб жойни кўришим керак.

– Ўқишдан қоласан-ку!

– Жавоб сўрайман, ўтилган мавзуларни китоблардан ўқиб оламан!

Дадам ниҳоят кўндилар.

– Майли, Фарангисхон! – дедилар, – Фақат эрталаб вақтли туриб кетамиз. Бўптими?

– Майли! – қувондим мен. – Фотоаппаратимни оволаман. Ҳамма жойни расмга тушираман.

Эрталаб соат еттида уйдан чиқиб кетдик. Февраль ойи

бўлгани учун, кун хали ёришмаган, ғира-шира пайт эди. Ҳаво булут бўлса-да, ёғингарчилик йўқ, йўллар куруқ эди. Шунинг учун, биз шаҳарни тарк этиб, текис тўғри йўлга тушганимиздан сўнг, дадамлар “Жигули”нинг тезлигини оширдилар. Биз манзил сари ғизиллаб елиб кетдик. Мен орқа томондаги ўриндикда жойлашиб олганимча, деразадан атрофдаги далаларни томоша қилиб борардим.

Кун борган сари ёришиб борар, манзаралар ҳам ёрқинлашарди. Ярим соатлар ўтгач, машинамиз секинлашди ва биз бир милиция постидан ўтдик.

– Бу қайси шаҳарники?

– Янгийўлники, – хабар бердилар дадам ва бермоқчи бўлган саволимни ҳис қилдиларми, қўшиб қўйдилар. – Лекин, бу шаҳар трассада четроқда. Биз у ерга кирмаймиз.

Машинамиз яна илдамлашди. Ўн дақиқалар юрганимиздан сўнг, олдинда, йўл четида бир одамнинг қораси кўринди. У машинамизни тўхтатиш учун бир қўлини кўтарди. Дадам индамай ўтиб кетмоқчи эдилар-у, яқин қолганда у кишининг қария эканлигини пайқаб, тормозни босдилар. Сал ўтиб кетганлари учун, автомобилни орқага юргизиб, ўша одамнинг рўпарасига тўхтатдилар. Ёнларидаги эшикни очиб, сўз қотдилар.

– Ассалом алайкум, амаки! Келинг, ўтиринг, обориб қўяман.

– Ваалайкум ассалом, болам! Мени сал нарироққа ташлаб қўясанми?

– Бемалол, ўтираберинг!

– Катта йўлдан ўнг томонга қайриламизда, бир-икки чақирим юрамиз, майлими?

– Майли, амаки.

Қария дадамнинг ёнларига ўрнашди. Мен дарҳол салом бердим.

– Ассалом алайкум!

– Ваалайкум ассалом, қизим! Яхши юрибсанми?

– Яхши, раҳмат! – жавоб бердим мен.

Бу одамнинг эгнида йўл-йўл чопон, оёқларига этик кийган эди. Пойафзалининг четлари бирозгина лойлигини ҳам пайқадим. Унинг бошида уринқираган қулоқчин телпак бор эди.

Отахон бошқа бир сўз демади, индамай кетаберди. Камгап одам бўлса керак, ўйладим мен. Бир қанча юрганимиздан сўнг, ўнг томонда, йўл четида янги, замонавий услубда қурилган чойхона кўринди.

– Болам, мен шу ерда қоламан, – деди отахон. – Мана бу жойда ишим бор. Ёдимдан кўтарилибди. Шу ерга келганимда эсимга тушди. Темир аравангни тўхтатақол.

Дадам чойхонанинг олдида “Жигули”нинг тормозини босдилар.

Отахон чўнтагини кавлаб қанчадир пул чиқарди ва уни дадамларга узатди.

– Етадим, болам?

Дадам бош чайқадилар.

– Керак эмас, отахон! Шундоқ ўзимнинг йўлим эди.

– Олақол, тагин мендан норози бўлиб юрма!

– Йўқ, асло. Сиз рози бўлсангиз, бўлди.

– Гап розиликда бўлса, шунча йўл юриб, манзилимга олиб келиб кўйдинг, сенга раҳмат дейман ва дуо қиламан, майлими?

– Майли, отахон.

– Қани, кафтингни оч!.. Ё, Оллоҳ! Шу йигитнинг темир аравасини омадли ва барокатли қилгин! Бу темир арава унинг эгасига улуғ ризқ-насиба олиб келсин! Омин!

– Раҳмат, отахон! – жилмайдилар дадам.

Қария машинани тарк этгач, биз яна йўлимизга равона бўлдик. Шунда мен бир нарсага афсус қилдим. Чунки, фотоаппаратим билан шу отахонни расмга олмабман. Жуда зўр бўларди-да. Кейин ўртоқларимга кўрсатардим. Тошкентда бундай кийинган одамлар йўқ...

Биз йўл юриб, йўл юрсак-да, мўл юриб, ниҳоят соат тўққиздан ошганда Жиззах шаҳрига етиб келдик.

Буни қаранг-ки, биз борадиган ташкилот Тошкент кўчасида жойлашган экан. Дадам машиналари билан унинг ичига кирдилар. Бизни, ушбу саҳни каттагина корхонанинг раҳбарлари кутиб олишди.

Дадам мени уларга танитдилар:

– Бу қиз – Фарангисхон! Менинг кичик фарзандим. Жиззах шаҳрини кўраман деб тўполон қилди. Шунинг учун бирга олиб келдим!

Абдуҳабиб ака ва у кишининг ўринбосари Комил акалар, дадам менга уларнинг номларини айтдилар, жилмайиб, менинг хоҳишимни қувватлашди. Шундан сўнг, улар мени ташкилот ҳовлисида қолдириб, идорага шартнома тузиш учун кириб кетишди. Менга, истасам атрофни томоша қилиш, хоҳласам машинада ўтириб мусиқа эшитиш вазифаси топширилди.

Ярим соатлар ўтгач, дадам хурсанд холда идора биносидан чиқиб келдилар. Уларни ташкилот раҳбарлари кузатиб чиқишди.

– Озод ака! Энди фақат сизга умид қиламиз. Тошкент шаҳрида бизнинг гипсимизни тарқатиш сизга юклатилди. Ишонамизки, маҳсулотимизнинг сотилиши ҳажми анча ошади!

– Албатта, Абдуҳабиб ака! Мен ишончингизни оқлаш учун бор имкониятларимни ишлатаман!

– Озод ака! Сиз бизни чарчатиб қўясиз деган умиддаман! – сўз қўшди Комил ака.

Бу, оқ-сарикдан келган киши, Абдуҳабиб аканинг кўлида ўқиган экан, иқтидорли бўлгани учун, устоз ўз шоғирдини янги корхона очганда ёнига чақирибди. Асли самарқандлик бўлган Абдуҳабиб ака эса, авваллари институтда дарс бергани учун, “домла” деб ном чиқарган экан. Бу гапларни менга дадамлар кейинроқ, йўлда айтдилар.

Ташкилотдан чиқиб, биз Жиззах шахрини айландик. Марказни томоша қилдик. Бозорга кирдик – Тошкент бозорларига жуда ўхшаш, фақат нархлар сал арзонроқ. Анча жойларни расмга олдим. Туш вақти яқинлашганда овқатхонага кириб сомса буюрдик. Бу ернинг сомсаси жуда катта бўлар экан. Ва уни киздирилган пахта ёғига булғаб-булғаб танаввул қилишар экан. Бунга жуда ҳайрон бўлдим.

Мен битта сомсани зўрға едим. Иккинчиси қорнимга сиғмади.

Кейин, ортга қайтдик. Жуда хурсанд эдим. Дадам машиналарини ҳайдардилар, мен эса мусика эшитганча Мирзачўл далаларини томоша қилиб кетабардим. Бир соатдан кўпроқ юрганимиздан сўнг, дадамлар сўрадилар.

– Хали, эрталаб Жиззахга кетаётганимизда бир отахонни йўлдан олиб, кейин қандайдир чойхона ёнида қолдириб кетгандик. Эсингдами?

– Ҳа, дада, эсимда!

– Ўша ерда тўхтайлик. Қараб кет. Узоқдан кўришинг билан айт. Биттадан чой ичиб оламиз. Йўл барибир чарчатади.

– Хўп, дада! – дедим мен ва йўл четини диққат билан кузатиб кета бошладим.

Биз анча юрдик. Лекин, у чойхона кўриная демасди. Ҳамма ёқ дала ва одамларнинг уйлари.

– Нега эрталабки чойхона кўринмаяпти? – сўрадилар дадам.

Мен елкамни қисдим.

– Ҳайронман!

Биз Янгийўл шаҳри постига келдик ҳамки, барибир у чойхона қорасини кўрсатмади.

– Қизик! Бу не сир-синоат экан?

– Билмадим, дада, - дедим мен. – Балки, пайқамай ўтиб кетгандирмиз?

– Бўлиши мумкин эмас! Унинг қаердалиги тахминан

ёдимда. Унинг ўрни бийдай дала бўлиб қолибди. Ярим кунда шундай катта бинони тўсатдан бузиб, ўрнини текислаб, шудгорлаб қўйиш мумкинлиги ақлга сиғмайди.

Индамадим. Нима ҳам дердим. Дадам билмасалар, мен билармидим?!

Шу сирли чойхонани ўйлаб, уйимизга етиб келдик.

Орадан ярим йил ўтди. Бу орада дадамлар Жиззахда ишлаб чиқарилувчи юқори сифатли гипсни Тошкентда яхши сотилишини йўлга қўйдилар. Унинг харидорлари кўпайди.

Тошкентда қурилиш молларини сотадиган бир машҳур одам бор экан. Исми – Икром ота экан. Орқаваротдан у кишини Икром Ўрис деб аташаркан. Бундай аталишига сабаб, у ёшлик чоғида, юртимизни ўз ичига олган СССР деган мамлакат Германия билан уруш қилганда, у ота-онасиз қолиб, кўп болалар қатори Ўзбекистонга олиб келинган экан. Шунда, бир Жамол ака исмли ўзбек киши уни бағрига олиб, Икром деб ном бериб, катта қилган экан. Боланинг келиб чиқиш миллати бошқа бўлгани учун, барча уни Икром Ўрис деб чақиришга одатланган экан.

Дадам уни Тошкентда билмайдиган киши йўқ, у жуда ҳурматга сазовор инсон дедилар. Бир неча марта, машиналари бузилиб қолиб, яёв юрганларида, кўчада такси тўхтатиб, Икром Ўрисникига олиб бориб қўйинг, десалар – индамай обориб қўйишган ҳам экан.

Ана шу Икром отанинг Мурод исмли ўғли, ўз отасининг изидан бориб қурилиш маҳсулотлари сотадиган жой ташкил қилибди. Халқимиз: “Отанг қилган ишни қилсанг, ишинг юришади”, дейди. Шунинг учунми, Муроднинг ҳам омади чопиб, мижозлари кўпайибди ва у дадамларга таклиф қилибди: “Озод ака! Шу гипсни фақат ўзимга олиб келиб беринг! Қанча десангиз, бетўхтов олабераман. Бошқаларга берманг.

Бирга ишлайлик!” Дадам бу таклифга рози бўлибдилар. Чунки, ўнга-ўн бешта жойга маҳсулот тарқатгандан кўра, бир ишончли киши билан ҳамкорлик қилиш қулай-да!

Дадам бундан ташқари қурилиш моллари бозоридан ҳам жой олиб, у ерга сотувчи қўйдилар. Кейин, бирон бир маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхона очсаммикан, деб ҳам мўлжаллай бошладилар.

Орадан бир йил ўтгач, бу ниятлари ҳам амалга ошди.

Кейин икки йил ўтди. Дадамларнинг барча ишлари яхши борарди.

Уч йилдан сўнг, дадам бошқа машина олиш тараддудига тушдилар. Уларнинг пуллари кўпайганди. Энди, “Жигули” эмас, чет эл машинасини ҳайдашни истаб қолдилар.

Натижада, эски машиналарини сотдилар ва Японияда ишлаб чиқарилган “Мазда” автомобилини харид қилдилар. Бундан биз ҳаммамиз – ойим, опам ва мен жуда суюндик. Аммо, барвақт хурсанд бўлган эканмиз.

Шу вақтдан бошлаб, дадамларда турли муаммолар пайдо бўла бошлади.

Қурилиш моллари бозоридаги сотувчи тушум пулларини бермайдиган, унга бунга ишлатиб қўйдим, кейин топганимда бераман, дейдиган одат чиқарди. У ойлаб, қарзларини узмайдиган бўлиб қолди. Дадам уни ҳайдаб юбордилар. Бошқа тузук одам тополмай, вақтинча у ердаги ишни тўхтатдилар.

Ишлаб чиқараётган маҳсулотларининг тарқалиши ҳам кескин тушиб кетди. Дадам бунинг сабабини билолмай гаранг бўлардилар. Ҳамма ишни тўғри қиляпман-ку, нега бунақа бўлаяпти, дердилар.

Устига устак, Икром отанинг ўғли бўлмиш Мурод ўз лабзини унутибди. У дадамларнинг ўрнига, ўзининг бир жиззахлик қариндошини қўйишни ўйлаб қолибди. Уни Абдуҳабиб аканинг олдига жўнатибди. Яхши ҳамки, “домла”

унга рад жавобини берибди. Дадам бундан хурсанд бўлдилар. Лекин, бу қониқиш ҳисси узокқа чўзилмади. Ўша қариндош жуда ҳаракатчан экан, юқори идораларда ишловчи турли кишиларга кўнғироқ қилдириб, Абдуҳабиб акани дадамлар билан бошқа шартнома тузмасликка мажбур қилибди.

Дадамлар, асли олим ва файласуф бўлганлари учун, руҳларини чўктирмадилар. Шароитни таҳлил қилардилар, ечим қидирардилар. Бир куни мен билан гаплашдилар. Мен бу пайтда коллежда ўқиётгандим.

– Фарангисхон! – дедилар улар. – Эсингдами, биз бирга Жиззахга боргандик!

– Ҳа, дада. Эсимда! – жавоб бердим мен.

– Йўлда учраган отахон-чи, ёдингдами?

– Ҳа, ёдимда. Ўшанда у кишини расмга олмаганимга афсуслангандим.

– Чойхона-чи?

– Сирли чойхона ҳам эсимда, дада! У кейин тополмагандик. Қаёққадир ғойиб бўлиб қолганди.

– Мен бир нарсани тушундим. Ўша сирли чойхона олдида, отахон бизни дуо қилгандилар. Ҳамма гап ўша дуода! Ҳозир бизда у дуонинг кучи йўқ. Билдингми?

Мен дарҳол сўз қотдим.

– Отахон ёдимда. У бизни эмас, машинангизни дуо қилганди. Ўшанда бундай деганди: “Ё, Оллоҳ! Шу йигитнинг темир аравасини омадли ва барокатли қилгин! Бу темир арава унинг эгасига улуғ ризқ-насиба олиб келсин! Омин!”

– Ростдан шундай деганмиди?

– Ҳа, дада. Худди кечагидек ёдимда! Биласиз-ку, эсда сақлаш қобилиятим яхши.

Дадам ўйланиб қолдилар. Кейин хулоса чиқардилар.

– Мен эртагаёқ “Жигули”имни қайта сотиб оламан!

Эртаси куни кечкурун дадамлар уйга хорғин кайтдилар. Ойим сўрадилар.

– Ҳа, дадаси, чарчадингизми?

– Шунақа бўлса керак... – жавоб қилдилар улар.

Кийимларини алмаштириб, ўтириб овқатландилар. Кейин мен сўрадим.

– Дада, “Жигули”ни қайта сотиб ололмадингизми?

– Ҳа, қизим. Унинг янги эгаси сотмайман, деди. Уни ҳозир минмаётган экан. Ҳовлисининг тўрига қўйиб қўйибди. Экспонат қилиб. Ўзи бошқа янги машина ҳайдаб юрибди. “Сизнинг “Жигули”ингиз жуда омад олиб келувчи экан. Бир йилда ишларим жуда зўр бўлиб кетди. Бундай автомобилни сотиб бўлмайди!”, деди.

Мен дадамга ҳам, ўзимга ҳам ачиндим. Ахир, коллежни битиргач, чет элга ўқишга бормоқчи эдим. Шунинг учун, зўр бериб инглиз тилини ўрганаётгандим. Пул бўлмаса, яхши ўқиш қаёқда?! Энди, орзу-умидларим нима бўлади?

Ҳомуш бўлиб турдим-да, бирдан онгимда бир ёрқин фикр чарақлади! Уни дарҳол дадамга билдирдим.

– Дада! Эртага Жиззахга бориб келайлик!

– Нега, қизим?

– Пахта ёғига булғаб сомса егим келаяпти. Мазаси оғзимда қолган.

– Ўқишинг нима бўлади?

– Мавзуларни аниқлаб, китоблардан ўрганиб оламан!

– Майли, қизим. Барибир, менинг ҳеч бир ишим йўқ, эртага. Обориб келаман.

Тонгда йўлга тушдик. Бу гал менинг атрофдаги манзараларга бепарво эдим. Шаҳардан чиққач, ярим соатлар ўтгач, биз милиция постидан ўтдик.

– Бу қайси шаҳарники? – сўрадим мен, билсам ҳам.

– Янгийўлники, – хабар бердилар дадам.

Постдан ўтгач, “Мазда”мизнинг тезлиги ошди. Ўн дақиқалар юрганимиздан сўнг, олдинда, йўл четида бир одамнинг қораси кўринди. Мен худди шу дақиқани кутаётгандим. У машинамизни тўхтатиш учун бир қўлини кўтарди. Дадам индамай ўтиб кетмоқчи эдилар-у, яқин қолганда у кишининг қария эканлигини пайқаб, тормозни босдилар. Сал ўтиб кетганлари учун, автомобилни орқага юргизиб, ўша одамнинг рўпарасига тўхтатдилар. Ёнларигаги эшикни очиб, сўз котдилар.

– Ассалом алайкум, амаки! Келинг, ўтиринг, обориб қўяман.

– Ваалайкум ассалом, болам! Мени сал нарироққа ташлаб қўясанми?

– Бемалол, ўтираберинг!

– Катта йўлдан ўнг томонга қайриламиз-да, бир-икки чақирим юрамиз, майлими?

– Майли, амаки.

Қария дадамнинг ёнларига ўрнашди. Мен дархол салом бердим.

– Ассалом алайкум!

– Ваалайкум ассалом, қизим! Яхши юрибсанми? Анча катта бўлиб қолибсан-ку!

– Ҳа, отахон! – жавоб бердим мен. – Сиз эса ўзгармабсиз! Кийимингиз ҳам ўша-ўша!

– Ўтган гал, сен расмга олсанг-да, барибир чиқмасди!

Бу вақтда дадам машинани юргизгандилар. Қўллари рулда, кулоқлари бизнинг суҳбатда эди. Нега мени бу отахон билан эски танишлардек гаплашаётганимни хали англаб етмагандилар.

Қария бошқа бир сўз демади, индамай кетаберди. Мен ҳам мувозанатни бузиб қўймаслик учун сукут сақлаб кетдим. Бир қанча юрганимиздан сўнг, ўнг томонда, йўл четида янги, замонавий услубда қурилган чойхона кўринди. Бу, худди ўша,

ўтган сафардаги сирли чойхона эди!

– Болам, мен шу ерда қоламан, – деди отахон. – Мана бу жойда ишим бор. Ёдимдан кўтарилибди. Шу ерга келганимда эсимга тушди. Темир аравангни тўхтатақол.

Дадам чойхонанинг олдида “Мазда”нинг тормозини босдилар.

Отахон чўнтагини кавлаб қанчадир пул чиқарди ва уни дадамларга узатди.

– Етадимми, болам?

Дадам бош чайкадилар.

– Керак эмас, отахон! Шундоқ ўзимнинг йўлим эди.

– Олақол, тагин мендан норози бўлиб юрма!

– Йўқ, асло. Сиз рози бўлсангиз, бўлди.

– Гап розиликда бўлса, шунча йўл юриб, манзилимга олиб келиб кўйдинг, сенга раҳмат дейман ва дуо қиламан, майлими?

– Майли, отахон.

– Қани, кафтингни оч!.. Ё, Оллоҳ! Шу йигитнинг темир аравасини омадли ва барокатли қилгин! Бу темир арава унинг эгасига улуғ ризқ-насиба олиб келсин! Омин!

– Раҳмат, отахон! – жилмайдилар дадам.

Қария менга ўгирилди.

– Қизим, худо хоҳласа, албатта чет элга ўқишга борасан. Бахтли бўлсан! Ҳамма яхши ниятларингга етасан!

Шу гапларни айтиб, отахон машинани тарк этди. Дадам эса бу пайтда тахтадек қотиб, ўтган сафардаги воқеа қайтарилганига ханг-манг бўлиб қолгандилар.

Мен уларга сўз қотдим.

– Дада, мана бу сирли чойхонага кириб, биттадан чой ичмаймизми?

Улар атрофга алангладилар ва сўрадилар:

– Қани чойхона?

Ҳақиқатдан ҳозиргина ёнимизда турган бино кўздан

йўқолганди. Машинамиздан тушган отахон ҳам ғойиб бўлганди.

– Дада, унда уйга кетдик! – дедим мен.

– Вой, жиззах сомса емаймизми?! – сўрадилар.

– Йўк, менга тошкентча сомсага писта ёғини қиздириб берсангиз, ўшанга булғаб ҳам ея бераман!

Шу воқеадан бир ой ўтар-ўтмас, қурилиш моллари бозори бошқарувчиси дадамларни чақирди. “Озод ака! – дебди у. – Менинг бир жуда ҳалол жияним бор. Жойингизга маҳсулот тушириб беринг, савдо қилсин. Унинг нотўғри ишига мен жавоб бераман!”

Икки ойдан сўнг, ишлаб чиқараётган маҳсулотларига иккита “Қурилиш моллари савдо уйи” харидор бўлиб, катта миқдорга шартнома туздилар.

Уч ойдан сўнг эса, Абдуҳабиб ака тўсатдан кўнғироқ қилиб қолди.

– Озод ака! – деди у. – Ўрнимга Комилни бош раҳбар қилиб тайинладим. Ўзим эса фирмани ташкил этувчи мақомида қоламан. Муроднинг қариндоши билан ишни тўхтатаяпман. У бизнинг ишончимизни оқламаяпти. Шунинг учун, келаётган хафта ичида Жиззахга келсангиз, янги шартнома тузар эдик!

Кейин, Комил аканинг ўзи алоқага чиқди.

– Мен ҳозир бош раҳбарликка ўтдим. Энди фақат сиз билан ишлаймиз!

– Муроднинг қариндоши-чи?! Унинг юқори жойларда окахонлари бор. Босимга чидай оласизми? – сўрадилар дадам.

– Улар кўнғироқ қилишса, бир машина мол бераман, яна кўнғироқ бўлса, яна бир машина бераман. Учунчисида жонларига тегади, – деди у.

– Мурод-чи?! У ҳам ўз қариндошига ён босар?

– Унга ўзим тушунтираман. Агар у гипсимизни олмаса, бошқалар тайёр турибди. Бундай мустаҳкам гипс –

Ўзбекистонда битта!

Шундай қилиб, дадамнинг ишлари яна аввалги изга тушиб кетди. Бу йил янги “Ласетти” машинаси сотиб олдилар. “Мазда” эса экспонат бўлиб ҳовлида турибди.

Мен эса ушбу бўлган воқеани Американинг Миссури штати университети кутубхонасида ўтириб ёздим. Доимо яхшилик қилинг – дуо оласиз. Дуо эса – йўлингизни ёритади...

АНТИҚА ДУНЁ

Ҳар бир инсон ўзини ўраб турган муҳитдаги яшаш қоидалари асосида ҳаёт кечиради. Бу – аксиомадир, яъни исбот талаб қилинмайдиган қонундир. Олайлик, биз, агар, ўзга мамлакатга сафар қилсак, у ерда қанчадир кунларни ўтказишимиз лозим бўлса, албатта ўша юртдаги шароитга мослашишга мажбурмиз. Акс ҳолда, ўзимизни ўзимиз турли қутилмаган қийин ҳолатларга тушириб қўйишимиз тайин.

Бир куни улкан шахримизнинг ўзим яхши билмайдиган қисмига бир иш билан боришимга тўғри келди. Янгигина машинамни миндим. Мўлжалдаги туманга ғириллаб етиб бордим. Лекин, у ёғига қийналдим. Кўчаларнинг номлари ёзилмаганди. Турли одамлардан сўраб-сўраб айтилган даргоҳни топдим-у, кейин қайтишда яна адашдим. Умуман нотаниш кўчаларга кириб қолдим. Пиёдалардан каттароқ ёки магистраль йўлга қандай чиқишни суриштириб, унга ниҳоят етдим. Аммо, у ҳам ўзгачароқ эди. Одамлар жуда сийрак, йўл ёқасида ҳеч ким кўринмасди. Бир четда тўхтадим-да, қаршимдаги уч этажли бинонинг биринчи қаватида жойлашган озиқ-овқат дўкончасига кирдим, харидорлар йўқлигидан зерикиб ўтирган, ёши тахминан ўзимдан сал каттароқ, қирқ-элликлар орасида каби туюлган сотувчидан сўрадим:

— Кечирасиз, бу кўчани таний олмаяпман. Адашиб қолганга ўхшайман. Қандай қилиб марказ томонга йўналсам бўлади?

Сотувчи шартта жавоб қилди.

— Мен, эътиборингизга биноан, маълумотлар берувчи ташкилот ходими эмасман.

— Шу оддий саволга жавоб бериш қийинми? Ғалати одам экансиз! – дедим мен таажжубланиб.

— Эшитганмисиз, билимсизлик – одамни адаштиради,

нотуғри, қинғир йўлларга олиб киради. Айб ўзингизда. Мени ҳақорат қилманг. Нима, шаҳарга янги кўчиб келганларданмисиз?

— Йўқ, шу ерда туғилганман. Фақат, бу ёқларга ҳеч йўлим тушмаган экан. Нима, маълумот бермайсизми?

— Йўқ. ماشойихлар айтишганки, ҳар бир кимса ўзи туғилиб ўсган масканни, яъни ватанини яхши билиши ва ўрганиши керак. Шунча ёшга кириб, ўз шаҳрингизда адашиб юрибсиз. Ўзингиз ғалати экансиз!

Мен ушбу сотувчи билан файласуфона суҳбат куриш ниятида эмасдим. Шошаётгандим. Бугун, ҳали қанча жойларга боришим, корхонамда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни таклиф қилишим, уларнинг ўзига хос томонларини тушунтиришим ва рози бўлишса, шартнома тузишим, ундан келиб чиқиб, кейинги кунлардаги ишларимни мўлжаллашим лозим эди. Шунинг учун, дўконни тарк этишга шайланиб, унга кесатиброқ сўз қотдим.

— Раҳмат, қимматли ўғитларингиз учун. Эртадан шу ишга киришаман. Яхши қолинг.

— Сезишимча, сиз бизнес одамисиз, шундайми?

— Ҳа, топдингиз, — дедим мен, тўхтаб.

— Ўзи, бизнесменлар фақат пул топишни ўйлайдилар. Ўз халқлари тарихини ҳам, ўтмишдаги буюк бобокалонларининг номларини ҳам яхши билишмайди. Ҳозир камайиб кетган китоб дўконлари қаерда эканлигидан-ку, умуман хабарлари йўқ. Сизлар жуда тор фикрловчи одамсизлар. Билмайман, фарзандларингиз қанақа инсон бўлиб улғаярқинлар... Ушбу юрт келажаги уларга қолмасин.

Сотувчининг бу гаплари менга ҳақоратдек туюлди.

— Ўтиборингизга биноан, мен тарихимизни яхши биламан. Буюк боболаримизни ҳам, масалан, Амир Темура, Алишер Навоий, Мирзо Улуғбек, Ибн Сино, Борунийларни...

— Сиз, айсберг, яъни музтоғ ҳақида эшитганмисиз? Унинг

фақат кичик бир учигина денгиз сатҳидан юқорида кўриниб туради. Асосий тўксон фоиз қисми эса, сув остида беркинган бўлади. Айтган зотларингиз ана ўша айсберг учининг бир учи холос. Қолганларни билмайсиз! Холбуки, инсоният ривожига улкан ижобий хисса қўшган ҳалқ фарзандисиз. Чунки, отангиз сизни оми қилиб тарбиялаган! Ёшлигингизда, пулини қизганиб, сизга китоблар олиб бермаган. Бу дунёнинг, ҳаётнинг қандай мўъжизакор, антиқа ва ажойиб эканлигини тушунтирмаган. Фақат, пул топ, пул топ, пул бўлса – чангалда шўрва, деган ақидани онгингизга қуйган!

Бу гаплардан мен албатта тутоқдим.

— Марҳамат қилиб, отамга тил тегизманг! Менинг дадам яхши инсон бўлган.

— Биламан, у такси машина ҳайдаган. Нияти йўловчилардан ортиқча кира ҳақи юлиб олиш бўлган. Сиз кичкиналингизда чиройли китобларга ҳавас қилгансиз, уларни ўқисам, суратларини томоша қилсам эди, деб орзу қилгансиз. Дадангиз хатто музқаймоққа пул бермаган. Ўзи ҳам, бола-чақаси ҳам ортиқча емаган-ичмаган. У онангизга, сизга ва синглингизга тузукроқ кийимлар ҳам сотиб олмаган. Нияти, пул йиғиб янги “Жигули” машинаси сотиб олиш бўлган. Болалар куруқ нончою, эски-туски кийимларда ҳам катта бўлиб кетаверади, деб фикрлаган.

— Сиз буларни қаердан биласиз? – ҳайратга тушдим мен.

— Мен, сиздан фарқли ўлароқ, кўп ўқиганман. Мактабни битирганингизда, дадангиз, янги замон бошланди, бозорни эгалла, йўллар топ, пуллар топ, доллар топ, деб сизни ўқишга эмас, бизнесга йўналтирган.

— Мабодо, психолог ёки экстрасенс эмасмисиз? – сўрадим мен. Чунки, у фақат тўғри гапираётган эди.

— Йўқ. – деди у, — Мен тадқиқотчиман.

— Қандай тадқиқотчисиз?

— Сиз, аввалига, ишлаб чиқариш фирмаларидан олиб, курилиш моллари бозорида тайёр шпаклевка сотдингиз. Бизнесга иқтидорингиз бор экан, атрофни кузатиб, шпаклевкани ҳар бир харидорга тортиб беришга анча вақт кетишини, клиентлар эса уни асосан ўн килограммдан олишаётганига эътибор қилдингиз ва фирмадагиларга маҳсулотни шунчадан қадоқлаб беришларини сўрадингиз. Натижада, атрофдаги савдочилар кунига икки юз — уч юз килограммлаб шпаклевка сотишса, сиз тонналаб учирдингиз. Яхши-яхши пул топдингиз. — деди у саволимга парво қилмай.

— Ниятингизни тушунмаяпман. — сўз қотдим мен. — Ҳамма гапингиз тўғри. Лекин, ўзим биламан буларни. Мана, ҳозир, ўша пуллар асосида ишлаб чиқариш корхонаси очганман. Ишларим яхши. Уй-жойимни замонавий қилиб таъмирладим. Машинам янги. Бир фарзандим бор. Уни энг номдор мактабга берганман, шахсан директорига пул тўлаб. Ўзим ўқимаган бўлсам ҳам, уни зиёли қилмоқчиман. Хўш, нега мени йўлдан қолдириб, вақтимни олаяпсиз?

Сотувчи менга синчковлик билан тикилди. Ва кесатиброқ сўз қотди.

— Кечирасиз, бизнесмен ака. Мен аҳмоқ, мен нодон, билмасдан сизнинг қимматли вақтингизни олиб қўйибман. Лекин, аслини олганда, сиз ўзингизнинг умрингизни ўзингиз беҳуда сарфлаяпсиз!

— Қандай қилиб? — таажжубландим мен. — Ўз ишимни қиляпман. Баъзиларга ўхшаб, бутун рўзғор юкини хотинига ташлаб, кўчаларда нарди ўйнаб, чойхоналарда валақлашиб, вақтимни совуриб юрмаяпман-ку! Оилам, фарзандим учун жон куйдираяпман.

— Ишингиз яқинда касод бўлади. Ишлаб чиқараётган маҳсулотларингизни ҳеч ким олмай қўяди. Давлат текширув муассасаларидан келишиб, ташкилотингизни тити-пити

қилишади. Бор-йўқ топганларингизни уларга топширасиз. Шунда ҳам қутиласизми-йўқми, билмайман. Лавозимли ўртоқларингиз ҳам сизга ёрдам бера олишмайди. Керакли пайтда улар узоқ сафарга кетган бўладилар. Тушундингизми, нега сизни тутиб қолганимни?

Бу сўзлардан даҳшатга тушдим. Унга ишонмай, гапларингга тупурдим, деб

кетворишим мумкин эди. Аммо, у менинг бутун ҳаётимдаги воқеалардан хабардорлигини намоёиш қилди-ку! Қаршимдаги одам бир нарсани билмаса, бунчалик ишонч ва истехзо билан мени чўчитмасди.

— Қаердан биласиз? – сўрадим мен нафасим ичимга тушиб.

— Айтдим-ку, кўп китоб ўқиганман, ҳаёт тадқиқотчисиман, деб.

— Ҳазиллашмаяпсизми? – дедим умид билан.

— Сизни умримда биринчи бор кўраяпман. Ошна ёки оғайни эмасман.

— Айтган воқеаларингизнинг олдини олиш учун нима қилишим керак? Маслаҳат бера оласизми?

— Ҳа, албатта. Ниятим ҳам, вазифам ҳам шу. Ҳар бир инсон бу ҳаётда ўз вазифасини бажариб яшаши шарт.

— Мен нима қилишим лозим?

— Энг аввало, ўз вазифангиз билан шуғилланишни бошлашингиз керак.

— Ўтиборингизга биноан эрта-ю кеч вазифам ҳақида ўйлайман, яна қандай маҳсулот ишлаб чиқарсам экан деб, тажрибалар ўтказаман.

Сотувчи яна истехзоли жилмайди.

— Бу вазифа, бу иш – ўша оми дадангизнинг топшириғи. Сиз ўйлаб кўрганмисиз, бу дунёга нима учун келганлигингизни?

— Ҳа, албатта! Барча каби пул топаман, бола-чақа ўстираман, уларни уйли-жойли қиламан. Набираларим бўлади.

Қариб кучдан қолганимда жонимни топшираман. Шу.

— Кўрдингизми, сиз ҳам омисиз. Агар, кўп китоб ўқиганингизда, бу ҳаёт тўғрисида ўйлаганингизда, асло бундай гап гапирмаган бўлардингиз. Айтган жараёнингизни онгсиз ҳайвон ҳам адо этади. Сиз – инсонсиз-ку!

— Хўш, менинг ўрнимда, оми эмас, ақлли бўлган инсон нима қиларди?

— У энг аввало, ўйларди: “Мен нима учун, қандай мақсадда дунёга келганман? Ҳаётдаги вазифам нимадан иборат экан?” Ва жавоб топгач, ўша касб билан шуғилланишни бошларди.

— Демак, мен ҳам шундай фикрлашим лозим. Тўғри тушундимми?

— Хулосангиз яхши. Келинг, биргалашиб мулоҳаза қилайлик. Сиз қандай вазифа билан ҳаётга келгансиз. Лекин, яхши билиб олинг, ҳеч ким бу дунёга кўп пул топсин деб юборилмайди. Бу ўта янглиш, ўта омиларча мақсаддир.

— Сиз шундай гапираяпсизки, гўё ўзга дунёдан келгандаксиз. Фантастик киноларда кўрганман бундай ҳолатларни.

— Мана, бу гапингиз ҳам тасдиқлапти, умуман китоблар ўқимаганлигингизни. Яхшиям, кино деган нарса чиққан, сиздака омилар учун.

— Тўғри топдимми? Чунки, шунча йил яшаб сиздек гапирадиган, фикрлайдиган одамни учратмаганман.

— Балки, тахминингиз ўринлидир. Лекин, менинг қаердан келганлигимнинг умуман аҳамияти йўқ. Фақат, шуни маълум қилишим мумкинки, мен ушбу оламдаги янглиш йўлга кирган ҳар бир одамга қирқ ёшлар арафасида бир марта учрайман ва уни тўғри йўлга солишга уринаман. Бу менинг асосий вазифам. Сўзимни уққанлар, тегишли хулоса чиқариб, ҳаётларини кескин ўзгартирадилар ва қолган умрларини фаровонликда, барча орзу-ҳавасларига эришиб ўтказадилар.

— Ўзим ақлиман, дейдиганлар-чи?

— Сизга айтдим, нима бўлишини. Бор-шудингиздан айрилиб, яна пул топиш йўлидан қайтмасангиз, оғир касалликка дучор бўласиз, ўзингизни, яқинларингизни қийнайсиз ва вақт келиб, рухий оламга ўтганингизда қаҳрли муносабатга дуч келасиз.

— Майли, маслаҳат беринг. Аввало, айтинг менинг бу дунёдаги вазифам нима?

— Ана энди, ўзингизга келдингиз, эслаб кўринг-чи, болалигингизда қандай ўйинчоқларни севардингиз, қандай касбдаги кишиларга ҳавасингиз келарди?

— Дадамга бир неча марта “Тез ёрдам” машиначасини олиб беринг деганман. Лекин, пул йўқ деб жавоб берганлар. Умуман, болалигимда ҳам, ҳозир ҳам оқ халат кийиб беморларни даволаётган одамларни кўрсам ҳавасим келади. Лекин, улар маошга қарам одамлар. Пуллари кам. Назаримда, очин-тўқин яшайдилар. Уларнинг кўпчилиги касалларнинг кўлига қарамлар. Шунинг учун, баъзи-баъзида, яхшиям бизнес билан шуғилланаман, деб қувониб кўяман.

— Демак, масала ечилди. Сиз бу ҳаётга одамларни даволаш вазифаси билан келгансиз. Ҳали ҳам кеч эмас. Бизнесни йиғиштириб, шифокорликка ўтинг.

— Қандай қилиб? – тутоқдим мен. – Ёшим қирққа яқинлашди, ўқиш учун яна беш-олти йил кетади. Уларнинг топадиган пули маълум, оиламни қандай боқаман?

— Бу ҳаётдаги қонунлар шундайки, ҳар бир инсонга ўзининг чин вазифасини аниқлаш, уни бажариш йўлига кириш учун қирқ ёшига қадар муддат берилади. Бу чегаравий ёшдан сўнг, у, топшириқни бажармаётган хизматчилар ишдан ҳайдалганидек, бу дунёдан кетказилади. Айтайлик, инфаркт, инсульт, бошқа касалликлар ёки жуда бўлмаса, аварияга учратиш йўли билан рухий оламга олиб кетилади. Ёққан

вариантни танланг.

— Сиз мени икки ўт орасига ташлаяпсиз!

— Янглишаяпсиз. Гуллаб-яшнаган боғ билан ўт орасидасиз!

— Тушунтиринг!

— Ўзига топширилган вазифани сидқидилдан бажараётган кимсалар борлиқ томонидан доимо кувватланадилар, уларга омад, топаётган маблағларига барака берилади. Жаъми орзу-ҳавасларига эришиш йўллари очиб берилади. Уларга ёмон ниятли, зарар келтирувчи одамлар рўпара этилмайди. Фақат яхши инсонлар билан мулоқотга киришадилар. Фарзандлари ҳам бахтга эришадилар. Шу гапларимнинг ўзи сизга кифоя қилиши керак. Оми бўлсангиз ҳам, мантиқий фикрлай олар экансиз.

— Ҳозир, менинг бошимга бир фикр келди. Шифокорликни яхши эгаллаб олсам, балки хусусий клиника очарман, тўғрими?

— Инсон ҳар қандай шароитда, агар ўз йўлидан кетаётган бўлса, ажойиб ютуқларни қўлга киритиши мумкин. Мен сизга яна бир маслаҳат бераман, агар қабул қилсангиз.

— Айтинг.

— Сиз бу ердан чиқиб, бир катта миқдорда савдо қилувчи одам билан учрашмоқчисиз. Асло, на оғзаки, на расмий, шартнома тузманг. У банкдаги ҳисоб рақамингизга тўрт-беш кунгина фаолият юритадиган фирма орқали озгина пул ўтказди-да, хушмуомилалик билан улкан ваъдалар бериб, катта миқдорда маҳсулотларингизни олади. Шундан сўнг, унинг ўзини ҳам, идорасини ҳам тополмайсиз. Фақат, бу гапни каминадан эшитганингизни ҳеч кимга айтманг. Акс ҳолда, менга яхши бўлмайди.

— Нима, сиз у кимсани танийсизми?

— Ҳа, у ўз вазифаси йўлида юрмай, пул топишга гирифтор бўлганларни жазоловчи бўлинма вакили. Билиб қолса, устимдан шикоят қилади. Ва мен мукофотланмай қоламан. Сиз эса менга тушунувчанлигингиз билан ёқиб қолдингиз. Англадингизми?

Баъзиларга минг гапир, кўзини лўқ қилиб, бу одам нималар деяпти, деб асосий ғояни англай олмай тураберадилар. Шундай, ўз бошларига бало орттирувчи ғалчаларни хуш кўрмайман.

— Тушундим.

— У ҳолда, хайр. Биз бошқа учрашмаймиз. Бугунок шифокорлик йўлига тушиш режасини тузинг ва ҳаракатларингизни бошланг. Одамларнинг турли, яхши-ёмон гапларига парво қилманг. Сиз ўз ҳаётингиз ва келажагингиз эгасисиз. Эслатаман, омиликни тарк этиш учун танлаб-танлаб, яхши-яхши китоблар ўқиб юринг. Шунда асло янглишмайсиз.

— Хўп бўлади. Майли, хайр. Дарвоқе, мен бу кўчадан қайси томонга юриш шаҳар марказига олиб боришини билмайман-ку! Айтолмайсизми?

— Мен, эътиборингизга биноан, маълумотлар берувчи ташкилот ходими эмасман.

— Шу оддий саволга жавоб бериш қийинми? Ғалати одам экансиз! – дедим мен таажжубланиб.

— Бундай хилдаги саволларга жавоб бериш менинг ишим эмас. Сиз, яхшиси, ташқарига чиқинг. Ўз вазифасини аниқ билган одам ҳар қандай нотаниш кўчадан йўл топиб кета олади. Яна бир марта хайр!

— Майли, хайр! Сизга катта раҳмат! – дедим мен ва эшик сари йўналдим.

Ташқарига чиқдим. Ва лол қолдим. Ўзимга жуда яхши таниш кўчада турардим. Ўнг томонга юрсам, уч-тўрт километрдан кейин кичик ҳалқа йўлига уланаман. Машинам олдига бориб, уч қаватли бино тагидаги дўкон томонга ўгирилдим. Таажжуб, унинг эшигидан кетма-кет учта одам чиқди. Улар қаердан пайдо бўлишди? Мен қайтиб дўконга кирдим. Сотувчининг қиёфаси ўзгача, икки кишига хизмат кўрсатапти.

– Кечирасиз, ҳозиргина шу ерда бошқа бир сотувчи ўтирганди. Шеригингиз бўлса керак, қани у? – сўрадим мен.

Бу дўкончи менга тентакка карагандек боқди.

– Дўконимиз кичкина. Мендан бошқа сотувчи йўқ! – дея кескин жавоб берди у.

Индамай кўяколдим. Ташқарига чиқиб, машинамга миндим.

Бу воқеанинг сир-асрорига тушунмай лол қолиб, бир-икки дақиқа ҳаёл суриб ўтирдим. Ажабо! Биз яшаётган дунё жуда антиқа-я!

Нихоят, машинамни ўт олдирдим-да, янги шартнома тузиш учун эмас, корхонамни ёпиш учун қандай хужжатларни расмийлаштириш зарурлигини аниқлаш учун масъул идора томон йўл олдим.

БЎЛДИ, БЎЛДИ, БЎЛДИ!

Бизнинг яшаб турган дунё жуда антиқа-ю, лекин содда ва оддий. Чунки, у сувга асосланган. Сувнинг формуласини биласиз - H_2O . Икки водород ва бир кислород атомлари бирлашмаси. Оламимизда ҳеч бир жонзот йўқки, сувсиз ҳаёт кечира олсин. Бу кимёвий модда танамизнинг 80 фоизини ташкил қилади. Айрим биологик турларда сал бошқачароқ бўлиши мумкин. Майли, сув ҳақида бошқа гапирмайман, унинг оламшумул аҳамиятини чанқаб, сув тополмаган одамлар ҳам, ҳайвонлар ҳам, ўсимликлар ҳам жуда яхши биладилар...

Дарвоқе, инсон вужуди овқатсиз қирқ кун яшай олса, сувсиз уч кунга ҳам бормай ўз фаолиятини тўхтатади, яъни... ўзингиз биласиз.

Замонамизнинг бир йигити – уни шартли равишда Маъмур деб атайлик – бир куни кечки пайт ўз хизматидан уйига қайтди. Қараса, уйда сув йўқ. Бутун маҳаллада сув йўқ.

“Бу қандай бедодлик!.. – ўйлади у. – Эртадан кечгача тиним билмай ишлайсан. Ниҳоят, уйингга келиб, ювиниб, бир оз ҳордиқ чиқарай десанг, сув йўқ! Қани сув? Нега сувчилар ўз ишларига маъсулиятсиз қарашади? Бунинг учун кимга шикоят қилиш керак? Кимга сим қоқиш лозим?..”

Шу дамда, икки боласини боғчадан олиб, етаклаб рафиқаси кириб келди.

– Ие, нега сув йўқ? Болаларимни қандай ювинтираман? Қандай овқат пишираман? – норозилик изҳор қилди у ҳам. – Дадаси, кўнғироқ қилинг-чи, қачон сув келаркин?

Маъмур турган жойида қўл телефони орқали дарҳол сим қоқишга тушди. Ва расмий идоралардан қуруққина ахборот олди: “Трассадаги катта сув қувури ишдан чиққан, у

таъмирланмоқда. Лекин, бугун сабр қилишингизга тўғри келади. Катта авария рўй берган. Эртага сув беришга ҳаракат қиламиз”.

Хотини унга бигиздек сўзларини суқди.

– Сиз эрсиз! Оила таъминоти сизнинг бўйнингизда! Мен ҳеч нарсани билмайман ва тушунмайман. Менга сув топиб берасиз, тамом-вассалом!

– Нима, мен сенга ўн беш минутда қудуқ қазиб берайми? – жаҳли чикди унинг. – Бу ахир, кўпга келган тўй. Бутун маҳаллада сув йўқ!

– Рўзғор қилиш, уйни керакли нарсаларга тўлдириш – сизнинг вазифангиз. Менинг вазифам – болаларга қараш, кир ювиш ва овқат қилиш. Олма пиш – оғзимга туш, деб ўтираверманг. Истасангиз, қўшни маҳалладан, хоҳласангиз мини маркетдан сув келтиринг! Бу – сизнинг муаммоингиз!

Хотини шундай деб, болаларини ичкарига етаклади.

Маъмур турган жойида бошини қашиди. Ишдаги турли ташвишлардан сўнг, энди дам оламан деб ният қилганди. Ҳеч тинчлик йўғ-а! Қаерга борса экан: қўшни маҳалладаги танишлариникига челақ кўтариб борсинми ё дўконга чиқиб палон пулга палон литр ичимлик суви сотиб олсинми?.. Айтгандай, бир қудуқ қаздириб қўйса бўларкан ҳовлисига. Насос қўйиб, керак бўлганда тортиб олаверарди.

Оҳорли кийимларини одми либосларга алмаштириш учун, у ҳам ётоқхонага йўналди. Онгида турли ҳаёллар ғужғон ўйнар экан, мўлжални нотўғри олди шекилли, остонадаги зинапоёга оёқ қўяр-қўяр қўймас сирғаниб кетиб йиқилди. Боши бетон ерга қаттиқ урилди ва хушидан кетди.

Хушдан кетиш ҳаммада ҳар хил. Бу дақиқаларда кимдир умуман йўқликка шўнғийди. Кейин ҳеч нарсани эслолмайди. Бошқа биров қандайдир номаълум жойларда кимлар биландир суҳбатлашиб юради. Айримлар эса, ўзлари гапирадилар-у, кейин нималарни сўзлаганларини эслай олмайдилар. Атрофдагилар сен

ундай дединг, бундай дединг, десалар, таажжубланадилар. Маъмурда бунда ҳолатларнинг ҳеч бири бўлмади. У, аниқ-таниқ, бир мавжудотга рўпара бўлди-қолди.

Шундай дақиқаларда ҳовлисида пайдо бўлиб қолган Мавжудот унинг юзларига шапатилаб, хушига келтирди ва қўл чўзиб ўрнидан турғазди. Бу ғалати жонзот ўзбек тилида гаплаша олар экан.

– Қаттиқ йиқилмадингизми, Маъмурбек? Пешонангиз ғурра бўлибди-ку!

– Йўқ, раҳмат... – зўрға жавоб қилди уй эгаси ва ҳайратланиб сўради. – Кечирасиз, сиз кимсиз?

– Мен – Мавжудотман! – жавоб қилди у. – Исмин шунақа, мени шундай атанг. Уйингизга сўроқсиз кирганим учун узр сўрайман. Шу атрофда учиб юргандим, йиқилганингизни кўрдим. Ёнингизда ҳеч ким йўқ, шунинг учун ёрдамга шошилдим.

Маъмур унга тикилди. Шакли-шамоили одамга ўхшаш. Икки қўлли, икки оёқли, боши одамникидай, оғиз-бурни, кулоқ-кўзлари жойида, фақат ранг-рўйи ва териси сал яшилсимонроқ. Уни кўрган кимса ерлик одам демайди. Ҳақиқатдан ҳам мавжудот.

– Исминни қаердан биласиз? – сўради у.

– Мен ахир, инсон эмасман. Менинг имкониятларим бошқачароқ. Мен онгингизга бир зумда кира оламан ва у ердан исталган бор маълумотни топа оламан.

“Ишқилиб, хотиним у билан суҳбатлашмасин-да!”, - ўйлади Маъмур ва яна сўради.

– Яна қандай имкониятларингиз бор?

– Ҳайронман, нима дейишга. Жуда кўп ишлар қўлимдан келади. Фақат кимгадир ёмонлик қилиш бўлмаса бўлди. Мана, ҳозир, рози бўлсангиз, пешонангиздаги ғуррани йўқотаман. Майлими?

Маъмур дарҳол пешонасини ушлади. Ҳақиқатдан, кафти иссиққина дўнглакчани ҳис қилди. Бу қонталашган ғурра неча кунда кетар экан? Қани, бир синаб кўрай-чи...

– Майли, – деди у ва пешонасини Мавжудотга тутди.

Мавжудот ўнг қўлининг кафтига пуфлади ва уни оҳиста Маъмурнинг пешонасига қўйди. Ўн сонияча вақт ўтгач, қўлини олди.

– Қани, пешонангизни бир силаб кўринг-чи! – деди у.

Йигит бу гал ғуррани ҳис қилмади.

– Қойил! – деди у. – Сиз жуда зўр мавжудот экансиз. Фантастик асарларда ўқиганман, сиздек кимсалар ҳақида. Қайси сайёрадан келгансиз. Нега яширинча, ҳеч кимга кўринмай юрибсиз? Олимлар қаёққа қараяптилар?

– Мен ўзга сайёралик эмасман, ерликман! – хитоб қилди Мавжудот.

– Алдаманг! Ерлик бўлганингизда, бу ҳақда ҳамма билган бўларди!

– Биз алдашни билмаймиз. Биз шундай яратилганмиз. Сиздан фарқли жойимиз шуки, танамиз сизларники каби эмас. Инсон кўзига кўринмаймиз.

– Мана, менга кўриняпсиз-ку! Ҳатто, гаплашяпсиз.

– Сиз қаттиқ йиқилдингиз, миянгизга оғир зарба тушди, вужудингизда ўзгаришлар юзага келди, натижада мени кўра олмоқдасиз ва гаплашяпсиз. Бир-икки соатдан сўнг, танангиз иш фаолияти маромига келади ва яна эски ҳолатга қайтасиз.

– Вой! – деди Маъмур. – Эски ҳолатга қайтишни истамайман! Айтинг-чи, ҳозир хотиним ҳовлига чиқса, иккимизни кўрадими?

– Йўқ! Фақат, эрим нега бўшлиқ билан гаплашяпти, деб хайрон бўлади ва “Тез ёрдам” машинасини чақиради.

“Ҳартугур, хотиним бу мавжудот билан суҳбатлаша олмас экан. Акс ҳолда, бу алдашни билмайдиган Мавжудот бошимга не балоларни соларди...”, - фикр юритди Маъмур. Ва сўради.

– Сиз учиб юргандим, дедингизми?

– Ҳа, биз учамиз ҳам, юрамиз ҳам. Қанотларимиз яширинган.

– Зўр-ку, жуда! Сизлар қандай яшайсизлар? Нима овқатлар ейсизлар? Бир-бирларингиз билан нималар ҳақида суҳбаталашасизлар?

– Биз овқат емаймиз.

– Вой, унда қаердан қувват оласизлар?

– Коинот нурларидан. Биз кузатувчилармиз. Ишимиз сизларни кузатиш ва ёрдам бериш. Суҳбатларимиз ҳам шулар ҳақда.

– Мен ёрдам сўрасам, йўқ демайсизми?

– Асло!

– Айтингчи, сиз менга ўн беш минутда ҳовлимда қудук қазиб бера оласизми?

– Бир оғиз сўзингиз! Нимага... ҳа, айтгандай, катта кўчада қувур ёрилибди, маҳаллангизда сув йўғ-а!

– Тўппа-тўғри! Сув йўқлигига келинингиз бошимда ёнғок чакяпти!

– Қани, қайси жойда қудук бўлишини истайсиз?

Маъмур ҳовли четини кўрсатди.

– Мана, шу ерда.

– Сиз кўзингизни юмиб тулинг! – буйруқ берди Мавжудот. – Тескари қараб турсангиз, яна яхши.

– Марҳамат!

Маъмур уй томон ўгирилди. Ишқилиб, қудук битгунча хотини чиқиб қолмасин-да. Дарҳол айюҳаннос солиб, тўполон кўтаради.

– Хавотир олманг! – деди Мавжудот орқадан туриб. – Келин чиқмайди. Улар учун вақт тўхтаб қолган.

– Вой! – икки ҳолатдан таажжубга тушди Маъмур. Биринчиси, унинг фикрларини Мавжудот эшитаётганидан ва иккинчиси, вақтни тўхтатиш мумкинлигидан. У оҳиста сўради.

– Вақтни тўхтатиш ҳам мумкинми?

– Ҳа, мумкин. Фақат кўп инсонлар буни билмайдилар ва ўз вақтларини беҳуда ишларга совура берадилар. Қандайдир аҳмоқона телесериаллар кўришади, чойхоналарда валақлашиб ўтиришади, турли бефойда суҳбатларга, ғийбатларга соатлаб умрларини кеткизишади. Лекин, инсонда вақтни чўза олиш имконияти бор.

– Ростданми? Қандай қилиб?

– Бу жуда оддий. Инсон ҳар қандай ишларини режа орқали, ўйлаб олиб борса, унинг вақти шундай чўзиладики, ўзи ҳам билмай қолади... Ана, бўлди. Қудуқ тайёр! Ўгирилаверинг!

Маъмур ўгирилди ва кўзларига ишонмади. Замовий қудуқ. Насослари, ичаклари ва жўмраклари жой-жойида. Бадавлат ўртоғининг тоғдаги дала ҳовлисига чиққанда кўрганди. Тугмани босасан – жўмрақдан шариллаб тиниқ сув тушаберилади.

– Қабул қилинг! – деди Мавжудот. – Тугмаларини босиб кўринг, сув тушмаса мен кафил!

Маъмур қудуқ қурилмасини ишлатиб кўриб, унинг жуда яхшилигига амин бўлди. Мавжудотга юзланди.

– Эвазига сизга нима берай? Бизнинг сўмлар сизларда ишлатилмайдими?

– Йўқ, шахсан менга ҳеч қандай пул керак эмас. Ёрдамим холисанилло. Фақат, менинг ҳам бир илтимосим бор.

– Айтинг, қўлимдан келса, жоним билан бажараман.

– Мен билан суҳбатлашганингизни ҳеч кимга билдирманг!

– Албатта, аммо бу қудуқни ким қазиб, мосламаларини ким ўрнатиб берди, деб сўрасалар, нима дейман?

– Сиз, бундан хавотир олманг. Барча таниш-билишларингиз-у хотинингиз ҳам бу қудуқ гўё илгаридан бордек қабул қилишади. Ҳозир, келин чиқади-да, айтади: “Дадаси, водопроводда сув йўқ экан, қудуқдан сув олиб беринг”, дейди. Тушундингизми?

– Ҳа!

– Унда менинг яна бир илтимосим бор, бажарасизми? – сўради Мавжудот.

– Албатта! – деди Маъмур. – Қўлимдан келадими?

– Келганда қандоқ!

– Унда айтинг!

– Иккинчи илтимосим шуки, сиз бундан сўнг ҳеч қачон хотинингизга хиёнат қилманг!

Маъмур ўйга толди. Нима жавоб қилсин? Хўп деса, кўнгли бўш – ўзини тутиши қийин. Йўқ деса, тайёр қудуқ совға қилди. Хижолатчилик!..

– Сиз иккиланманг! – сўз қотди Мавжудот. – Йўқ десангиз, йўқ! Мен ҳеч нарса демай, қайрилиб кетабераман. Қудуқни бузмайман, қолаберади. Фақат...

– Нима фақат?

– Бир ҳафта ўтмай қўлга тушасиз. Уйингиз бузилади.

– Мен хотинимни севаман! Фарзандларим кўзларимнинг оқ-у қароси!

– У ҳолда, илтимосимни бажаринг!

– Майли, бажараман...

– Жуда соз! Ақлли инсон экансиз. Учинчи илтимосим ҳам бор. Бажара оласизми?

– Қўлимдан келармикан?

– Келганда қандоқ!

– Унда, айтинг.

– Тез-тез спиртли ичимликлар истеъмол қилар экансиз. Соғлиғингиз ҳақида қайғурмас экансиз...

– Ў-ў, бу қийин масала! – деди Маъмур. – Жони-дилим пиво ва ароқ. Буларсиз яшашим қийинов!

– Майли, нима ҳам дердим. Сиз озод ва эркин одамсиз. Лекин, айтиб қўяй, икки ойдан сўнг сизни юрак хуружи тутади. Инфаркт касалига мубтало бўласиз. Кейин, ўзингизни ниҳоятда асраб-авайлаб яшашингизга тўғри келади. Шундан сўнг, наинки пиво ва вино, ароқ ҳақида гапирмасак ҳам бўлади, ўзингиз яхши кўрадиган норин, коворма, сихли кабоблар, думбали палов ва бошқа ширин овқатларни асло истеъмол қила олмай қоласиз.

Маъмур чуқур хўрсинди.

– Майли, тагин ўлиб-негиб қолмай... Фарзандларим кимларга қолиб кетади...

Мавжудот унга синчковлик билан тикилди. Йигит ўнғайсизланди.

– Яна бир илтимосим бор, – деди Мавжудот. – Қабул қиласизми?

– Балки, етар! Битта сувли кудуққа учта илтимосингизни бажаришга ваъда қилдим. – жавоб берди Маъмур.

– Хўп, бу илтимосимни қайтариб олдим. Аммо, айтмаган илтимосимнинг бажармаслигингизнинг ҳам оқибати яхши бўлмайди.

– Қанақа у? – қизикди Маъмур.

– Ҳозирги пайтда ҳар бир сигарета қутисида “Чекиш – ўлимга олиб боради” деган ёзув бор.

– Кучли хумор тутса, нима қиламан? Бошимни бетон деворга ураманми?

– Ҳа, шунда сизнинг миянгизга зарба тушади, пешонангизга ғурра чиқади ва дарҳол мен ёнингизда пайдо бўламан. Ғуррангизни текислаб қўяман! – жилмайди Мавжудот. – Бошқа илтимосларингиз бўлса, уларни бажо келтираман!..

– Қанча-қанча одамлар қирқ-эллик йил чекиб яшашмоқда. Ҳеч қайсиси нолимаяпти-ку!

– Улар сиздек ҳаётни севувчи эмаслар. Улар тутун қайтарсалар бўлди. Шунинг ўзи уларга яшаш мазмуни. Сиз бошқачасиз-ку!

– Чидай олармиканман?

– Нега энди чидамас экансиз. Мана, мен қалбингизни кўриб турибман. Иродангиз мустаҳкам! Ярим йилда умуман сигарета нималигини эсингиздан чиқарасиз. Кейин, чеккан пайтларингизни эслаб, ўз устингиздан кулиб юрасиз.

– Ҳа, тўғри айтасиз. Ҳаракат қиламан.

– Яшанг! У ҳолда, менда яна бир илтимос бор. Айтайми?

Маъмурнинг кўзлари қисилди. Юзига қон югурди. Муштлари тугилди.

– Бўлди, бўлди, бўлди! – деярли қичқирди у. – Қаёқданам, сув қувури тешилибди! Қаёқданам, қудукни орзу қилибман! Қаёқданам, сиз менга ёрдамга келдингиз. Мендан яна нималарни талаб қилмоқчисиз!

– Нега қичқирасиз? Нега норози бўласиз? Нега хавотир оласиз? Бу охириги илтимосим сиздан ҳеч қандай уриниш талаб қилмайди. Мен сизнинг ишларингизга ёрдам бериб турсам майлими, демоқчи эдим. Чунки, кўраяпман – ишхонангизда турли муаммолар бор. Уларни ҳал қилиш мен учун осон. Сизга мушкул. Барча илтимосларимга розилик билдирганингиз учун, хурсанд бўлиб, сизга ўз ёрдамларимни қабул қилишингизни сўрамоқчи эдим...

Бу мулоқот Маъмурнинг охириги илтимосни ҳам қабул қилиши билан тугади. Мавжудот кетди. Ва шу заҳотиёқ, хотини ҳовлига чиқди.

– Дадаси, водопроводда сув йўқ экан, қудукдан сув олиб беринг, – деди у хотиржам.

ШАҲАРДА КИМ БОР?

Осмондаги булутлар қаерда яхши кўринади? Шаҳардами ё қишлоқдами? Албатта қишлоқда! Тунги юлдузлар қаерда яққол, кўл узатсангиз етгудай бўлиб нур сочади? Албатта қишлоқда ёки тоғда ва чўлда! Шаҳарда уларни кўриб бўбсиз! Куппа-кундуз куни булутларни базўр ва ғира-шира илғайсиз-ку! Сиз қаерда яшашни хоҳлайсиз? Биламан, қишлоқда! Лекин, бунинг баъзи бир шартлари бор. Айтайлик, уйингизда ҳеч қачон чироқ ўчмаслиги, ҳамиша иссиқ сув бўлиши ва сердаромад ишга эга бўлишингиз лозим. Ана шунда, қишлоқда яшашга нима етсин! Кенг далалар, зангори осмон, серсоя дарахтлар, зилол сув оқадиган ариқлар ва ғир-ғир эсаётган шабада! Қандай маза!

Афсуски, мен шаҳарда туғилганман. “Дом”да яшайман. Тагин, темир-бетонлисида. Ёзда исиб кетади – димикасиз. Қишда минг ҳаракат қилинг, турли иситгичларни ёқинг, иситолмайсиз ва дийдираб ўтирасиз. Тепа кўшнингизнинг боласи югурса, шипингиз дўпирлайди – кўрқиб кетасиз. Уйингизга кириб олсангиз, ташқарига чиқишингиз амри маҳол. Кийим алмаштиришга эринасиз. Лекин, бу уйнинг бир ажойиб томони бор. Қўшниларингиздан бири шалтоқ ва тозалик нималигини билмайдиган бўлса, тунда ошхонангизга мўйловларини кимирлатиб, ҳаётингизга қандайдир бўлса ҳам мазмун бағишлаб, суваракжонлар ёпирилишади. Бечоралар егулик қидиришади. Қўшнингиз яхши боқмаса керак-да! Ҳа, курумсоқ, суваракни кўпайтирганингдан кейин ўзинг боқ-да! Нима қиласан, меникига юбориб? Қишлоқда ҳамма кўй ёки мол боқса, биз на гўшт, на сут берадиган таракан боқамиз. Хуллас, баъзилар шаҳар, шаҳар, шаҳар яхши дейди-ку, бу ерда яшаш соғлиққа жуда зарар. Айниқса, асаб системасига.

Энди, асосий воқеага ўтамиз. Кириш қисми тугади.

Бир куни, тоқатим тоқ бўлиб, шаҳарни тарк этишга қарор қилдим. Қолган умримни бир гўзал қишлоқда, фақат ижод билан ўтказиш орзусига тушдим. Бунга аёлимни ҳам кўндирдим. Нимагадир, кўнди. Асли қишлоқни ёқтирмасди. Тинч, осуда ҳаётнинг қадрига етиб қолибди, шекилли. Турмуш куриб, алоҳида бўлиб чиқиб кетган фарзандларим ҳам хурсанд бўлишди. “Жуда соз! Шанба, якшанба қишлоққа бориб, маза қилиб, янги соғилган экологик тоза сут ичамиз. Ўтлоқда думалаймиз, сойларда чўмиламиз! Болаларимиз кенгликларда чопиб хумордан чиқишади!..”, дейишди.

Танишларимдан суриштирдим. Қайси қишлоқни танлай экан? Ҳаммадан ҳар хил маслаҳат чикди. “Чўлга яқинроқ қишлоқ танланг! – деди асли мирзачўллик дўстим. – Чўлдан гўзал манзара борми бу дунёда! Сиз барибир тракторчилик қилмайсиз. Чўл ҳавосидан баҳра олиб, “Чўли ироқ”ни эшитиб, ижод билан шуғилланиб юраверасиз!”

“Тоққа нима етсин! – деди хумсонлик оғайним. – Мен ҳар гал қишлоғимга борганимда, шаҳарга кетганимга афсус қиламан. Аммо, ишим шаҳарда-да! Қайтишга илож йўқ! Ижодкорга илҳом қаерда келади, биласизми? Фақат тоғда! Истасангиз, яхши ҳовли бор, гаплашиб бераман.”

Бошқа бир дўстим Сирдарё бўйидаги Чиноз деган жойда туғилган эди. “Сиз тўппа-тўғри Чинозга йўл олинг, ҳавоси зўр, дарё бўйи, балиқлар сероб! Биласизми, японлар кўп балиқ ейишгани учун юз йил умр кўришади!..”

Хуллас, таклифлар кўп бўлди. Хаттоки, Гурлан, Кўнғирот ва Учкудукларгача чақиришди.

Мен эса, ўйлай, ўйлай... биласизми, қаерни танладим? Айтмайман!..

Ҳа, майли, кўнглим бўш, сирни очақолай: Чирчиқ дарёси бўйидаги бир қишлоқдан жой олдим. Бир ёғим Ғазалкент шаҳри, бошқа томоним Чирчиқ шаҳри. Эрталаб, ўрнимдан турсам, ҳаво

шунақанги тиниқки – сув қилиб ичсангиз бўлади. Ҳовлимда ўсаётган ўсимликлар, дарахтлар менга табиат кўйни қандай гўзаллигини таъкидлашади. Деразани очиб кўйиб, қушларнинг чуғурини эшитиб, асарлар ёзишга тушдим.

Лекин, қувончим узоққа чўзилмади. Уч-тўрт кунда бу ердан хафсалам пир бўлди. Сабаби, яқинимдаги катта трассада, бетиним – эрта-ю кеч машиналар қатнар экан. Кимдир сигнал чалган, кимдир қаттиқ тормоз берган, ғир-ғир қатнов шовқини. Хуллас – бу шароит асло ёқмади. Наилож, тарк этдим, бу сўлим гўшани.

“Дом”имга қайтиб, бошқа қишлоқ излай бошладим. Ниҳоят, бир таклиф маъқул тушди. Янгийўл томонда, катта трассадан узоқда, бир ажойиб қишлоқ бор экан. Беш-ўн кунлик озиқ-овқат ғамлаб олсангиз, тинч яшайверар экансиз. Ҳеч ким безовта қилмас экан. Машиналар қатнови ҳам йўқ, ҳаво ҳам мусаффо, одамлари содда, тўпори, тоза кўнгилли – барчаси дехқончилик ёки чорвадорлик билан кун кечиришар экан. Экологик сут, қатик ва гўшт бемалол. Пул бўлса бўлди. Бироқ, биласизми, бу жой ҳам икки ҳафтада ёқмай қолди. Сабаби, ярим кечагача ишлайман, уйқуга тўйиб улгурмасимдан, тонг ҳам ёришмасдан хўрозлар қу-қу-қулаб уйғотадилар, моллар мўърашади, кўйлар маърашади. Эшаклар эса... Айтмай кўя қолай. Бу ҳам майли, айниқса улардан тараладиган ҳид жуда ўзига хос экан. Ўрганолмадим. Ниҳоят, бу ифор франциялик атиршуносларнинг асло эътиборини тортмаган бўлса, менга не керак, деган фикрга келдим. Бундан ташқари, интернет йўқ. Жаҳондаги энг охири янгиликлардан беҳабар юраберасиз. Тушунгандирсиз... тез орада бу қишлоқ ҳам мен учун тарихга айланди.

Шундан сўнг, трассадан узоқ, интернетини бор, яқинида мол-кўйлари йўқ, лекин баҳаво, табиати гўзал қишлоқ ахтара бошладим. Жуда бахти кулган одамман-да, кўп ўтмай, шундай маскан топилди! Қаерда бор экан бундай антиқа, ҳар қандай

инжиқ одамнинг талабларига жавоб берадиган қишлоқ, деб ўйлаётгандирсиз? Албатта, ҳайрон бўласиз! Аммо, шундай маскан бор экан!

Топилиш воқеаси қуйидагича рўй берди.

Тунда, биласизки, деярли барча ухлайди. Фақат софдил қоровуллар, масъулиятли навбатчи шифокору ҳамширалар, посбонларимиз – милиция ходимлари, ўт ўчирувчилар, тўй ўтказиб келиб, қистирилган пулларни қайта-қайта санаётган ва бўлишаётган қўшиқчи санъаткорлар дам олиш нималигини билмай, тонггача бетиним меҳнат қиладилар. Кейин, то пешингача пишша-пишша ухлайдилар.

Мен, бу санаб ўтилган меҳнаткашлар сирасига кирмайман, шунинг учун миқ этмай ухлаб ётгандим, кимдир келиб уйғотди. “Одамзот! Тур ўрнингдан, уйғон!” Ким экан бу менга мурожаат қилаётган кимса, деб ҳайрон бўлдим. Ёнимдаги тумбада турган соатга қарадим: 3:47! Қўлимни узатиб, торшернинг ёқгичини босдим. Хона ёришди. Не кўз билан кўрайки, шундоқ қаршимда стулда бир ғалати, одамга ўхшаш хилқат ўтирибди. Аввалига кўрқдим. Бир неча сониялардан сўнг англадим: ахир бу кимса ўғри эмас, умуман Ер одами эмас! Ўзга сайёралик! Ва унга сўз қотдим.

– Ҳа, оғайни! Нима гап? Нега уйимга кириб олиб, мени уйғотяпсан?

– Мен, билиб қўйгинки, инсон орзуларини амалга оширувчи фирманинг вакилиман. Сенинг буюртманг бўйича келдим.

– Нега тунда келасан? Ахир, ухлаяпман-ку! Бу – биринчидан! Иккинчидан, мен сизнинг фирмангизга буюртма бермаганман!

У жилмайди. Ҳар ҳолда, сал бошқачароқ юз ифодасида шунга ўхшаш ўзгариш рўй берди.

– Одамзот, сен албатта расман мурожаат қилганинг йўқ. Биз ҳеч қачон расмий мурожаатлар бўйича ишламаганмиз.

Ҳаёлингдаги орзу бутун коинотга тарқалиб кетган. Ўзинг, бу ҳақда деярли бутун дунёга жар соляпсан. Биз эшитдик. Вақт топиб, мана, мени юборишди. Кундуз кунги иш соатларимиз барчаси банд. Шунинг учун, узр сўрайман, тунда безовта қилганимга!

Мен аста-секин ўзимга келиб, уйғона бошладим. Бошим сал тетикроқ ишлай бошлади. Калавотдан туриб мен ҳам ўтириб олдим-да, савол бердим.

– Хўш, ўзга сайёралик фирма вакили, исминг нима? Сени қандай чақирай?

– Менинг исмимни айтиш тилингга қийинчилик туғдиради, шунинг учун, оддийроқ қилиб, “Орзувакил” деб айтақол.

– Яхши Орзувакил, бўлмаса жавоб бер-чи, сен қандай қилиб, кўнглимдагидек қишлоқ топиб бера оласан?

– Ҳа-ҳа-ҳа! – кулди у. – Хавотир олма. Топиб бера оламан!.. Бу менга асло чўт эмас. Лекин, менинг шартларимни бажаришинг керак!

– Вой! – дедим мен. – Мен сени чақирмадим. Ўзинг келдинг. Яна менга шартлар қўясанми?

– Ҳа, қўяман! Чунки, менинг бунга ҳаққим бор! – кескин жавоб берди Орзувакил.

Мен албатта қизиқдим.

– Орзувакил! Қандай ҳаққинг бор? Ва бу ҳақларни сенга ким берган?

– Бу ҳақларни менга фирмаимиз хўжайини берган, тушундингми? Ҳаққим эса жуда кўп ишлар қилишга бор! Хаттоки, сен шартларимга кўнмасанг, жазолай ҳам оламан!

– Ё, товба! – хайрон бўлдим. – Бу зот ўзлари уйимга тунда берухсат келиб, уйғотиб, орзуингни амалга ошириб бераман, деб ваъда берадилар-да, ва кейин шартлар қўядилар. Шундан сўнг, бу шартларни бажармасам, жазолайман, деб кўрқитадилар! Яхшиси, орзуимдан кеча қолай. Шу “дом”имда қанча йил

яшадим, яна яшайбераман.

– Одамзот! Орзудан воз кеча олмайсан. Кеч бўлди. Буюртма фирмамиз каталогига киритилган. Уни ўчириб бўлмайди. Агар, орзуимдан воз кечаман, деб туриб олсанг, ҳаёт жараёнинг тўхтатилади.

Мен эсхонам чиқди.

– Нега, ҳе йўқ, бе йўқ, ҳаёт жараёним тўхтатилар экан?!

– Чунки, орзуларини тугатган одам ўлади! – жавоб берди Орзувакил. – Унинг Ер юзида яшашга ҳаққи йўқ! Инсон ҳамиша орзу билан яшаши керак.

Мен чуқур хўрсиндим.

– Майли, орзуимдан воз кечмайман. Шартларингни айта қол.

– Шартлар жуда оддий. Қўрқмасанг ҳам бўлади. Биз ҳеч кимга оғир шартлар қўймаймиз. Булар – барчанинг қўлидан келади!

– Ростданми? – жонландим мен. – Асло қийналмайманми?

– Йўқ! Жуда оддий ишлар!

– Қани, айт, бўлмаса!

– Биринчи шартим: ташкилотингни кенгайтириб, у ердаги иш кўламини оширишинг лозим.

Мен жилмайдим.

– Вой, ўзимнинг мўлжалим ҳам шунақа эди! Иккинчиси нимадан иборат?

– Хўш, кейинги шартим шуки, бизнес ишингда ўзингга яна янги соф виждонли ходимлар ва ишчилар ол!

– Ҳа-ҳа-ҳа! – кулдим мен. – Бу ҳам навбатдаги босқичдаги ишим-ку!

– Учинчи шарт, охиргиси: ижодга кўпроқ аҳамият бер, кўпроқ вақт ажрат!

– О, бу мен учун жуда нозик масала! – дедим мен. – Бир томондан ташкилотимнинг ишлари кўп, бизнесимга катта меҳр-

муҳаббатим бор. Янги-янги маҳсулотларни ишлаб чиқаришга шайланаяпман. Иккинчи ёқдан, ижодим, бу менга борлиқ томонидан топширилган вазифа! Қани, вақтим мўл бўлса! Яхши-яхши, одамларга манзур бўладиган, уларга маънавий ёрдам берадиган асарларни кўпроқ ёзсам!

Орзувакил менга жиддий бокди. Ва сўради.

– Нега, ташкилотинг ишларини ташлаб, қишлоққа кетишни орзу қилдинг, унда?

– Сабаби, мен ўзимни синаб кўрмоқчи эдим. Фақат ижод қиламан деб мўлжаллагандим. Афсуски, ташкилотим ишларисиз яшай олмас эканман. Энди тушундим. У ерни ўпоқ, бу жойни сўпоқ, деб шаҳарга қайтиб келишимга ҳам шу қалбим тубидаги истак сабабчи экан! Мен фақат ижод билан яшай олмас олмас эканман.

– Унда, мен ўзимга берилган ваколатдан фойдаланиб, сенга бир яшаш вариантини таклиф қиламан.

– Қандай?

– Сен тўрт кун шаҳарда яшайсан, ташкилотинг ишлари билан машғул бўласан. Кечқурунлари ижод уммонига шўнғийсан. Қолган уч кунда мен сенга тоғ янбағридаги мол-қўйлари камроқ, хўроз қичқирмайдиган қишлоқдан жой топиб бераман. Жума куни у ерга кетиб, уч кун ва уч кеча тўлиқ ижод билан шуғилланасан. Душанба куни шахрингга қайтасан, бўладими?

– Қачон дам оламан? – сўрадим мен.

– Сен дам олиш учун эмас, ишлаш учун яратилгансан! – жавоб берди у ва сўради. – Ижод сен учун дам эмасми? Шу жараёнда яйрамайсанми?

– Гапинг тўғри... Жуда яйрайман. Бир асарни кўнглимдагидек қилиб ёзолсам, мендан бахтли одам бўлмайди! – сўз қотдим мен.

– Одамзот, мана сенга манзил! – у менинг кўлимга

қаердандир пайдо бўлиб қолган қоғозни тутқизди. – Шу қишлоққа борасан. Бир боғли уй сенга маҳтал бўлиб турибди. Сотиб ол. Мўлжалингдаги нархда. Бу жой сенга аталган. Шунинг учун, қачондан бери эгасини топмаяпти. Буюрсин! У ерда яхши асарлар ёзасан!

– Раҳмат! – дедим мен. – Шартларинг менинг ниятларимга мос келар экан. Уларни албатта бажараман. Фирмангиз директорига ҳам миннатдорчилигимни билдириб қўй!

– Хўп бўлади, – деди у. – Албатта етказаман.

– Айтгандай, қайси сайёрадансан?

– Сайёрамиз жуда олисда. Уни ерликлардаги энг охирги, Хаббл телескопига ўхшаш қурилмалар орқали ҳам кўриб бўлмайди. Номини сўрамай қўяқол. Бу, барибир, сенга ҳеч қандай ахборот бермайди.

– Шунчалик олисда бўлсангиз, менинг орзуимни қандай эшитдингиз?

– Сенга бир сирни очаман. Бизнинг сайёрамиз жуда ғаройиб. Инсоният ривожини кузатиш сайёраси. Махсус. Ҳар бир инсоннинг қалбидаги орзу-ниятлар, хаттоки оҳ-фиғонлар сайёрамиздаги Суперкомпьютерга етиб келади, унда таҳлил қилинади ва икки фирма директорига жўнатилади.

– Нега иккита?

– Чунки, фирма иккита: бири бизники – “Инсон орзуларини амалга оширувчи”, иккинчиси – “Инсон оҳ-фиғонларини кўриб чиқувчи”. Англадингми?

– Ҳа, фақат бир нарсани тушунмадим?

– Нимани?

– Масофа шундай чексиз олис бўлса, қалбимиздаги фикрлардан пайдо бўлаётган жуда кучсиз электромагнит тўлқинлар қандай қилиб сайёрангизга етиб боради? Ўзинг ҳам қандай қилиб, ўша ердан ғир этиб келиб, ёпиқ эшик ва ёпиқ деразаларни писанд қилмай уйимга кириб олдинг?

– Одамзот! Наҳотки, тушунмасанг? Қалбдаги электромагнит тўлқинлар инсоннинг назарида кучсиз. Аслида, у коинотда баралла эшитилади. Мен эса сендек вужудга эга эмасман. Ҳозир шу шаклга кирдим. Аслида мен электромагнит майдонман. Ёруғлик тезлигида ҳаракатланаман. Мен учун ҳеч қандай тўсик йўқ!

– Ҳа, энди англадим, – жилмайдим мен.

Орзувакил ўрнидан турди. Яқин одамлардек, ҳазиломуз, сизлаб сўз қотди.

– Таксир! Энди, менга рухсат беринг! Кетишим керак. Ишлар жуда мўл!

– Орзувакил! Шошмайтур, бир-иккита саволим бор!

– Майли, бер. Фақат иккита. Тез ва қисқа жавоб бераман.

– Биринчи саволим шуки, иккинчи фирма қандай ишлар билан шуғилланади?

– У жабрланганларга ёрдам беради, ўша вақт учун энг мақбул ҳаракат йўллари кўрсатади. Ва зулмкорларга жазо операцияси тайёрлайди.

– Вуй! – кўрқиб кетдим. – Сизларда жазо отрядлари ҳам борми?

– Ҳа! Ҳеч ким хомтаъма бўлмасин, зулм қилса албатта, эртами-кечми, ўзига лойиқ “улуш”ини олади! Иккинчи саволингни бер!

– Шартларингни бажармасам, менга нима жазо тайин қилардинг?

– Бундан сўнг, ҳеч қайси орзуинг амалга ошмасди. Омадсизликда ва итнинг кейинги оёғи бўлиб, яшаб ўтардинг умрингни! Тушунарлими?

– Ҳа!

– Унда мен кетдим. Бошқа саволга ўрин йўқ. Инсонсан, қолган саволларга ўзинг ўйлаб, ўзинг жавоб топ! Ва қалбингга кулоқ сол. Суперкомпьютеримиздан жавоб келиши эҳтимоли

ҳам бор. Хайр!

Орзувакил кўлини силкиди-да, оҳиста ҳавода эриб, кўринмай қолди.

Мен ўрнимга чўзилдим. Кейин, бирдан ҳайронлик чулғади. Орзувакил билан шунча гаплашдим, рафиқам уйғонмабди-я! Унга қарадим – ухлаб ётибди. Кейин, кўзим тумбадаги соатга тушди, у ҳамон 3:47 ни кўрсатарди...

Шаҳарда ким бор, бу мулоқот гувоҳи бўлган?

УЧҚУН ВА АЛАНГА

Биринчи суҳбатдошим найнов йигит бўлди. Унга жуда иш керак экан. Кўлидан барча юмуш келар эмиш. Олти ой бекорчи бўлиб юриб, зеркиб кетибди.

– Ота-онамнинг кўзига қараш оғирлик қияпти, – деди у. – Девдай йигитман. Қачонгача текинхўрлик қиламан? Мени ишга олинг, илтимос!

Мен унинг қалбига боқдим. Учқун йўқ! Ғирт текинхўр. Иш ёқмас. Агар қабул қилсам, то уни хайдамагунимча фирмамнинг иши юришмайди.

– Бу гапларни сенга ким ўргатди? – сўрадим мен.

У жилмайди.

– Онам! – деди у ҳиссиз оҳангда.

Тўғри-да, қалбда учқун бўлмагандан кейин сўз оҳанги ҳисли бўлармиди?

– Нега ишлашни хоҳламайсан?

– Нима кераги бор ўзни уринтиришни. Инсон дунёга бир марта келади. Меҳнат қилиб, меҳнат қилиб, бир куни ўлиб кетади.

– Ҳозир сени ота-онанг боқяпти. Улардан сўнг, нима қиласан? Қандай қорин тўйдирасан?

Найновнинг қалбида ниҳоят учқун чакнади. Менга аҳмоққа карагандай боқди.

– Шу ҳам муаммоми? – жилмайди у, ҳис-ҳаяжон билан. – Жуда содда одам экансиз! Ўйлаб кўринг, чўлоқ ва маймоқмасман. Бутун йигитман. Қизларга ёқаман. Бир бадавлат қайнота топсам бўлди. Олам – гулистон!

Мен нима дейишни билмай қолдим.

– Лекин, уни боғлаб қўймаган-ку! Тўсатдан ўлиб қолса-чи?

– дедим ниҳоят. Мен бу йигитнинг фалсафасини тўлиқ билиб олишга жазм қилгандим.

– Шу ёшга кириб, атрофни кузатмаган экансиз! Ёши сал каттароқ, турмушга чиқолмаган қанчадан-қанча қизлар бор. Уларнинг кўпчилиги ўз ишини топиб олган. Бадавлат қайнатам ўлиб, оч қолсам, хотиним билан ажрашаман. Эр керак бўлган, иши яхши, ўтириб қолган қизларнинг бирига уйланаман-қўяман.

– Сендакаларни биласанми, нима дейишади?

– Ҳа, альфонс деб аташади. Менга эса фарқи йўқ. Гапириб-гапириб, қолиб кетишаверади.

У сўзлар экан, қалбида учқунлар чақнар эди. Дарҳол қарор чиқардим. Найновнинг қалбидаги бу альфонслик мақсадидаги уйланишга интилиш учқунларини ўчирмасам, у келажакда алангага айланиб, кўп бегуноҳ қизларни ва инсонларни катта ташвишга солади. Ва шу заҳотиёқ ўзимдаги учқун ўчириш қобилиятимни ишга солдим. Натижа кўринди. Фақат менга. Йигит буни сезгани ҳам йўқ.

– Сен уйлана олмайсан, – дедим оҳиста.

У ҳайрон бўлиб боқди.

– Нега энди? – сўради у. – Тўрт мучам соғ. Қизларга интилиш бор. Истаган пайтимда уйлана бераман.

– Эртадан бошлаб, бунга ҳам хафсаланг қолмайди. Сен Ер юзида юрган керакмас балластсан. Сухбатимиз тугади. Онангга, ҳамма ўргатган гапларингизни айтдим, лекин ёқмадим, ишга қабул қилишмади, дегин.

– Майли. Бу одатдаги жавобим. Хайр. Яхши қолинг!

У жилмайди. Топширилган вазифани қойиллатган одамдек энгил тин олди. Ишга қабул қилмаганимдан хурсанд эди. Чиқиб кетди.

Энди бу йигит альфонслик қила олмайди. Ота-онасига тирик товон бўлиб яшайди ва қирқ ёшга тўлар-тўлмас бу дунёни тарк этади. Борлиққа текинхўрлар керак эмас.

Кейинги йигит ўрта бўй ва вазмингина экан. Лаблари жилмайиш шаклида, кўзлари совуқ.

– Эълон бўйича келдим, – деди у. – Сизга ишчилар керак экан.

– Ҳа, керак, – жавоб бердим мен. – Фақат, хизмат жуда оғир бўлади.

– Ҳар қандай иш қилиб ўрганиб қолганман. Оғир ишдан чўчимайман.

– Унда, жуда соз. Ҳафтада олти кун ишлайсан. Тушлигинг текин. Маош эълонда кўрсатилган. Агар, ишинг ёқмаса, дарҳол ҳайдайман, розимисан?

– Ишлаган пулимни берасизми?

– Бераман, лекин норози бўлиб.

– Майли, келишдик! – деди у, хурсанд ҳолда.

Мен оҳиста унинг қалбига назар солдим. Унда мендаги ишга нисбатан учкун йўқ эди. Ҳайрон бўлдим. Аввал, ўзимга ўзим савол бердим: “Нега менга ишга кирмоқчи?” Кейин унга бошқача савол бердим.

– Кимнинг истаги билан келдинг?

У ўнғайсизланди. Қандай жавоб беришни билмасди. Чунки, мен мўлжалга аниқ теккандим.

– Ўзимнинг, – деди у ниҳоят.

– Алдаяпсан! Тўғриси айтсанг, сени урдирмайман! – пўписа қилдим.

– Нега мени урдирасиз?!

– Чунки, сен жосусликка келяпсан! Ким юборди?

– Қандай урдирасиз? Мен милицияга арз қиламан!

– Далил-исботинг бўлмайди. Нима, мени аҳмоқ деб ўйлаяпсанми? Охирги марта сўраяпман. Ким юборди? Агар, тўғри жавоб бермасанг, ўзингдан кўр.

– Абдурахмон ака...

– Махсулотларим технологияси билан қизиқяптими?

– Ҳа.

– Абдурахмонакангнинг ўзи қишда қор сўрасанг бермайди. Унга қанча яхшилик қилдим. Битта маслаҳат сўрасам, аввал икки миллион сўм чўзинг, деди. Беш йил аввал ишхонамга тўрт тонна мелни сизда туриб турсин, туширишга жойим йўқ, деб ташлаб кетди. Айтган муддатида олиб кетмади. Унинг қоқлари чириб, ёрилиб ҳамма ёқни ифлос қилди. Охири, ахлат машина чақириб, унинг пулини тўлаб, жўнатвордим. Краска ишлаб чиқарувчи қурилмасини олти йил сақлаб бердим. Бунга пул сўрамадим. Раҳмат ҳам демади. Энди, сени жосусликка юбордими?

– Мени кечиринг, пул зарур бўлиб қолганди.

– Кечирмайман. Сени ҳам, уни ҳам! Фарзандинг борми?

– Ҳа!

– Унинг катта бўлганда ўғри, муттахам, наркоман бўлишини истайсанми?

– Йўқ.

– Унда ҳалол пул топ.

– Тушундим... – жавоб берди у.

Яна унинг қалбига боқдим. Тушундим, деяптию, учқун йўқ. Яна алдаяпти. Нега баъзи одамлар шунақа? Бировни лақиллатса, учқун пайдо бўлади. Кечирим сўраса, ҳеч қандай учқун йўқ, демак узри – ёлғон. Бу йигитдаги алдаш учқунларини келгусида алангага айланмаслиги учун ўчиришга тўғри келди. Энди, унда одамларни алдашга рағбат бўлмайди.

– Бўлди, кетабер. Сени урдирмайман. Абдурахмонакангга индама. Ишга қабул қилинмадим, десанг бўлди. Тушундингми?

– Ҳа! – деди у ва чиқиб кетди.

Мен ўтирган жойимдан узоқдаги Абдурахмоннинг қалбига қарадим. Унинг дилида пул топишга, бошқаларни юлишга, очкўзликка нисбатан учқунлар чакнаб турарди. Унга ёрдам

бердим, яъни ўша учқунларни ўчирдим. Улар алангага айланиб кетмасин. Энди, у пул топишга, таниш бизнесменларни алдашга, ўзгаларни юлишга, очкўзликка интилмайди. Ўзига борлик томонидан берилаётган ризққа қониқиб яшайберади. Қандай фикрдасиз, тўғри қилдимми?..

Хонам эшиги очилиб, яна бир йигит кирди. Уни ўтиришга ундадим.

– Мархамат!

Қаршимдаги инсон озғингина, кўзлари чакноқ эди.

– Хўш, хизмат? – сўрадим мен.

– Ишга кирмоқчи эдим. Қанақа шарт-шароитлар бор, билмоқчиман.

– Менда фақат оғир, кўл меҳнати иши мавжуд.

– Ишнинг оғир-енгили йўқ, сидқидилдан бажарилган ҳар қандай иш шодлик келтиради, – жавоб қилди у.

– Файласуф экансан! – хитоб этдим мен.

– Қизикаман...

– Яна қандай шарт-шароитларни билмоқчисан?

– Маошдан ташқари мукофот пули бериб туриладими?

– Йўқ! – дедим мен, – Фақат тушлик бизнинг ҳисобимиздан.

– Мен қийин аҳволдаман. Янги уйланганман. Ота-онам мени ўз севган қизим билан тўйимни ўтказиб беришди-да, икки хонали “дом”га чиқариб, буёғига истаганингча яша, дейишди. Сабаби, уларнинг айтишган номзодлигисини рад этганим.

– Ҳаёт шунақа! – жилмайдим. – Менда ҳам шундай ҳолат бўлган. Кунда-кунора мастава ва бўлка нон билан қорин тўйғазиб яшаганмиз. Аммо, бахтли эдик. Сен чида ва бетиним ҳаракат қил. Тўкинлик аста-секин келади.

– Бир қанча вақтдан кейин маошимни ошира оласизми?

– Фақат маҳсулотларимнинг сотилиш ҳажми кўпайсагина.

– Шунда қанча қўшилади?

Мен айтдим. У чуқур хўрсинди.

– Йўқ, бўлмади. Унда мардикор бозорга чиққаним дуруст.

Оҳиста унинг қалбига назар солдим. Фирмамдаги ишга нисбатан учқун бор. Мардикор бозорга йўқ.

– Сен кўп пул топаман деб орзу қилма, бахтли яшашим керак, деб ният қил. Ҳаёт фалсафаси шундан иборат.

– Етишмовчилик қийнапти-да...

– Айтдим-ку, чида ва ҳаракат қил деб. Мардикор бозорда кўпроқ пул топарсан, лекин у ишга рағбатинг йўқ. Ўзингга ёқмаган юмушни қилсанг – тез чарчайсан, асабларинг зўриқади. Тажанг бўлиб қоласан. Келинпошша билан уришаберасан. Ҳаётдан доимо норози бўлиб юрасан. Шу сенга керакми?

– Ўзингиз файласуф экансиз!

– Ҳа. Сенга ўхшаб, ёшлигимдан жуда қизиқаман.

– Майли. Узр. Бундай маошга ишлай олмайман. Бошқа жойларни ҳам суриштириб кўраман.

– Ихтиёр ўзингда. Ҳаёт – сеники. Истаганингдай яша.

Йигит чиқиб кетди. Мен унинг қалбига ҳеч қандай таъсир кўрсатмадим. У ҳали кўп адашади, аммо бир кунмас бир кун, ўз қозигини топиб олади, деган фикрга келгандим. Асосийси, ўз севганига уйланибди. Ландавур-латталиқ қилмабди. Онасига кўшни хотинларнинг гапирган ёлғон-яшиқлари натижасида вужудга келган тўсиқларни енгибди. Борлиқ унга ўз мукофотини беради.

Тўртинчи одам кирди. Салом берди. Алик олдим. Қаршимга ўтирди.

– Мени ишга олинг! – деди у, дабдурустан.

– Оламан, фақат менда қандай иш шароити мавжудлигини билмайсан-ку?

– Мен бир неча йил Россияда ишлаганман. Роса чиниққанман. Чет мамлакат жонимга тегди. Нима иш бўлса ҳам

ишлайбераман.

Мен унинг қалбини кўздан кечирдим. Ҳақиқатдан фирмамдаги ишга нисбатан учқунлар бисёр.

– Маошга розимисан?

– Ҳа, албатта. Менга етади. Қаноатли одам қадрли бўлади.

– Унда, келишдик. Сенга бир ҳафта синов муддати бераман.

Меҳнатинг сифати ёқмаса, хайрлашамиз. Англадинг-а?

– Ҳа. Бундай бўлмайди, деган ниятдаман.

– Айтгандай, тушлик овқатинг мендан.

– Раҳмат! – жилмайди у.

– Эртадан келабер. Иш соат 8^{оо}да бошланади. Ҳаммасини тушунтираман.

Йигит қувонч билан чиқиб кетди.

Шунинг билан мақсадимга етдим. Ташкилотимга яна бир яхши ходим қабул қилдим. Ташқарига чиқдим. Яна уч йигит кутиб ўтирган экан. Уларга вакансия тугаганлигини айтдим. Индамай кетишди. Шу пайт учинчи, севгилисига уйланган йигит қайтиб келаётганлигини пайқадим. У тўғри менинг олдимга келди.

– Мен фикримни ўзгартирдим, – хитоб қилди у. – Мени ишга қабул қилинг. Барча шартларингизга розиман.

– Келинпошша билан телефонлашдингми? – сўрадим мен, унинг ёш рафикасини кўзда тутиб.

– Ҳа, – жавоб берди у.

– Кечикдинг! – хабар бердим мен. – Вакансия тугади.

– Вакансияни яратинг! Сиз вакансиялари чекланган давлат корхонаси эмассиз-ку!

Мен яна унинг қалбига боқдим. Унда учқунлар кўпайганди. Деярли аланга олаётганди. Рафикасининг қалбидаги учқунлар кўшилибди, хулоса қилдим мен. Агар, икки қалб бир ишга нисбатан баробар учқунласа, алангаланса, улар мустаҳкам қояга

айланадилар. Ва бу қоя то умрнинг охиригача қилт этмай туради. Бу қоя эгалари эса ўта бахтли яшайдилар, ҳаётдаги барча орзу-мақсадларига етадилар.

– Менда энди оғир иш йўқ!

– Унда, енгилени беринг! – деди у. – Рафиқамга барча сўзларингизни баён этдим.

– У қандай фикр билдирди?

– Ҳақиқатни айтибдилар, деди.

– Сен ўзинг нима дейсан?

– Менга ҳамма фикрларингиз ёққанди. Сизга жуда ишга киргим келганди. Лекин, яна бошқа вариантларни ҳам кўрмоқчи бўлгандим. Нотўғри қарор чиқарибман.

Йигит алдамаётганди. Унинг қалби мени ишонтирди.

– Яхши, – сўз қотдим мен. – Эртага 8^ога етиб кел. Менга реклама бўйича ҳам одам керак. Билмасанг, ўргатаман. Маош ва шартлар ўша-ўша. Махсулотлар сотилиши ҳажмини кўпайтирсанг, оладиган пулинг ҳам кўпаяди. Келишдикми?

Унинг оғзи қулоғига етди.

– Раҳмат! – деди у. – Жон-дилим билан ишлайман.

Йигит қувонч билан орқасига ўгирилди-да, шахдам қадамлар билан юриб кетди.

Мен хонамга қайтиб кирдим. Жойимга ўтириб олиб, мушоҳада қилдим. Инсон қалби шундай яққол ойнаки, унда барча яширин ниятлар яққол намоён бўлади. Фақат унга боқишни билиш керак. Менда қалблардаги учкунларни кўра олиш ва ўчира олишдек хусусият бор. Уни қайдан олганимни сизга айтай олмайман. Узр.

ЮРАК-БАҒРИ БУТУН

Тинмай шиддатли ёмғир ёғарди. Шамол ўз кучини намойиш қилиб, ёмғир томчиларини юзимга, эғнимга, шимларимга уриб, ҳамма ёғимни шилта-шалаббо этарди. Совуқ ҳаво баданимга ўтиб, теримни жунжиктирарди. Аммо, мен бунга писанд қилмай олга қадам ташлайверардим. Мен билардим, ҳозирги пайт бундай юриш руҳиятим учун зарур. Манзилга етиб олсам бўлди – мени иссиқ уй, чой ва хотиржамлик кутмоқда. Ҳамда, энг асосийси, у ерда юрагимга, унинг яраларга малҳам бўла оладиган бир кимса бор. У – менинг бахтим! У – менинг парчаланган юрак-бағримни бутун қилган ва яна бутун қилади.

Ушбу сайёра менга ёқмади. Бу ерда қандайдир бир нохушлик содир бўладигандек туюларди.

Қаёқдан ҳам рози бўлдим, бу коинот сафарига. Ўзи, бу ерга оёғим унчалик тортмаганди. Лекин, бир дунё пул топасан, у – қолган умрингга бемалол етади, ишламасдан ялло қилиб юрасан, деб менинг бошимни айлантиришди. Ҳақиқатдан ҳам, атрофимда бундай, яъни бир мартагина номаълум сайёрани тадқиқ этишда қатнашиб, эсон-омон уйига қайтиб келаётган ва мўмайгина пул ишлаб олаётган кимсалар бор эди. Баъзан-баъзан, уларга ҳавасим ҳам, ҳасадим ҳам келарди. Қанийди, мени ҳам шундай ишларга чақиришса, деб орзу қилиб юрардим. Яхши ният – ярим мол ёки фикрлар – моддийлашади, деганларидек, орзуимдаги таклифни олгандим. Ва иккиланиб, иккиланиб сафарга чиққандим.

Мен ўсимликлардан фармацевтикада фойдаланиш бўйича етук, ёш мутахассислардан эдим. Хизмат сафарим ҳам шу йўналишда бўлди.

Инсон учун янги, ўрганилмаган бу сайёрада нафас олиш учун ярқли тоза ҳаво бор экан. Онгли жонзотлари йўқ бу заминнинг наботот дунёси, табиийки, менга ҳам, шерикларимга ҳам – номаълум эди. Қайси дарахт, қайси ўсимлик беэён, қайсиларидан хавф кутиш мумкин, ҳеч ким билмасди.

Эшитгандимки, ўтган йили номаълум сайёрада юрган бир наботот тадқиқотчисини дарахтдек келадиган бир ўсимлик новдалари ва барглари билан маҳкам бағрига тортибди. Унинг чангалидан бечора ботаникни бир соат уриниб ҳам, қутқара олишмабди. У ўзига яқинлашган ҳар бир кимсани ушлаб олишга уринаберар экан. Охири, икки тадқиқотчи кемага қайтиб бориб, кучли, ҳар қандай жисмни бўлак-бўлак қилиб ташлайдиган лазер нузли автомат-милтиқни олиб келишибди ва ботаникка тегиб кетмаслиги учун жуда эҳтиёткорлик билан унинг поясини кесиб ташлашга муваффақ бўлишибди. Заминдан ажралган тажовузкор ўсимлик шу ҳолатда ҳам чангалини бўшатмас эмиш. Лекин, бошқаларни ушлаб олиш хусусияти йўқолибди. Шунинг учун, унга қўрқмай яқинлашиб, ҳар бир тажовузкор новдани кесиб-кесиб, бечорани озодликка чиқаришибди. Қутқарилган ботаник икки кун ҳеч кимга оғиз очиб гапиролмабди. Оёқ-қўлларига титроқ фақат эртасига босилибди. Шундан сўнг, у умуман коинот сафарига чиқмасликка қасам ичибди.

Мен ўз шеригим Махсум Назар билан, лазер тўппонча ва ўткир Чуст пичоғидан ташқари, узун махсус таёқ билан курулганиб олгандик. Бирор ғалати ўсимлик кўрсак, унга аввал таёқни яқинлаштираддик, ўсимлик ҳеч қандай жавоб бермаса, унинг олдига чўчимай борардик ва барглари билан ва бошқа қисмларидан намуналар олардик. Уларни кемада тадқиқ қилиб, фармацевтикада ишлатса бўладими-йўқми, деб хулоса ёзардик.

Ягона мақсадимиз – Ер юзида янги пайдо бўлган мудҳиш касалликка дори топиш эди. Кейинги уч-тўрт йилда Африка китъасида вужудга келган “Умуртқа поғонасининг бўшашиши”

вируси бутун дунёга кенг тарқала бошлаётганди.

Ушбу касалликка даво топган кимсага ёки гуруҳга Бирлашган Давлатлар Иттифоқининг “Умумжаҳон Фармацевтика кўмитаси” Нобель мукофотини беришга ваъда қилганди. Бутун дунё олимлари жон-жаҳдлари билан айтилган вирусни йўқ қила оладиган дори топишга уринардилар, лекин ҳамон натижа йўқ эди.

Вирус юққан кимсалар ўз гавдаларини кўтара олмай қолардилар. Умуртқалари қайрилиб, синиб кетиб, ўлиб ҳам қолардилар. Шунинг учун, касалликнинг симптомлари сезилдими, бемор дарҳол тўшакка ётиб олиши ва турмаслиги лозим эди. Бу офат – Африканинг чорак аҳолисини нариги дунёга жўнатганди. Америка қитъаси мамлакатлари ҳам ундан талофат кўришни бошлашгандан сўнг, дарҳол ўз ҳаво ва денгиз портларини африкаликлар учун ёпиб қўйдилар. Европа ҳам шундай қилди. Осиёда жуда катта миқёсга кўтарилиб, етакчи ўринга чиқиб олган Ўзбекистон улардан аввал бу ишни амалга оширганди.

Коинот тадқиқоти соҳасида етакчи ўринларда бораётган ўзбек олимлари ниҳоят ушбу эзгу ишга қўл уришга қарор қилдилар ва бунинг учун керак бўладиган дорини фақат ўзга сайёрадан излаш керак, деган хулосага келдилар.

Мана, кўриб турибсизки, мен, ушбу мақсадда уюштирилган учинчи экспедиция аъзосига айландим. Бундан аввалги икки уриниш муваффақиятсиз чиққанди ва бу галги коинот сафарига катта умид боғланётганди.

Сайёра юзасига қадам қўйишдан олдин фазовий кема бошлиғи тадқиқотчиларни икки кишилик гуруҳларга бўлиб чиқди. Барча ўзига ажратилган майдонда фаолият юритиши лозим эди. Мен, юқорида айтганимдек, Махсум Назар исмли ўзим каби мутахассис билан шерик қилиндим.

Навбатдаги ўсимликдан намуна олганимиздан сўнг, Махсум

Назар менга сўз қотди.

– Комил Пўлат, бугунга етар энди. Ўн беш хил намуна бир кечада тадқиқ қилишга етади.

– Майли, – дедим мен. – Фақат, хўв анави, кўзимга балодек кўринаётган одам бўйидан ҳам баланд ўсимликдан ҳам намуна олайлик.

– Нега у сенга балодек туюляпти? – сўради у.

– Инсонда қандайдир бир яширин сезги ҳисси бор. Керак пайтда у юзага чиқади ва танани фалокатдан асрайди! – донолик қилдим мен. – Уни, барибир, бугун бўлмаса эртага текширишимиз лозим. Кел, шу ёқимсиз ишни бугун бажариб, эртага енгил бўлиб юрайлик!

– Бўпти! – деди у. – Сендаги хавотирлик менга ҳам юқди. Эҳтиёт бўлиб яқинлашамиз.

Кутганимдек, бу ўсимлик оддий эмас, антиқа қиррали экан. У таёғимизни ўз новдаларидаги тиконли учлар билан ушлаб олишга ҳаракат қилди. Махсум Назар уни базўр тортиб олди. Сўнг, менга саволомуз боқди.

– Фалокатдан нари бўлиш учун поясини қирқамиз! – хитоб қилдим мен.

– Қандай қилиб яқинлашасан унга? Ахир қучоқлаб олса, чангалидан кутилиб бўбсан!

– Нима, сен Чуст пичоғини ишлатмоқчимисан? Лазер нурли тўппонча бизга нима учун берилган?

– Йиртқич ҳайвонлар учраб қолса, уларни ўлдириш учун-да!

– Йиртқич ўсимлик учраб қолса-чи? – сўрадим мен.

Махсум Назар бу саволи билан, ўтган йилдаги воқеани эшитмаганини намойиш қилди. Ваҳоланки, ҳар қандай мутахассис-фазогир ҳамма экстремал воқеаларни билиши ва уларни таҳлил қилиб улгурган бўлиши керак эди. Ҳозир унга дарс бериш пайти эмасди, шунинг учун дарҳол амалий ишга ўтдим.

Лазер тўппончамни чиқариб ўсимликнинг поясини мўлжалга олдим ва тепкини босдим. Ўсимлик заминдан айрилиб, ёнига ағдарилди.

– Ана бўлди, у ўлди! – ҳайқирди Махсум Назар, тезгина у томон юра бошлади.

– Тўхта! – қичқирдим мен. – Унинг ўлган-ўлмаганлигини текшириш керак олдин!

Аммо, у бу пайтда ўсимликнинг ёнига келиб бўлганди. Қулаган йиртқич ўсимлик ўз бағрига яқинлашаётган инсонга новдаларини узатиб, уни маҳкам ушлаб олди ва улардаги нишларини танасига тиқиб, шеригимнинг қонини сўра бошлади. Махсум Назар қаттиқ ингради.

– Комил Пўлат!.. Ёрдам бер...

Мен нима қилиш кераклигини билмасдим. Қандай тадбир қўллаш лозим? Ўсимлик дарҳол ўлмабди. Қуласа ҳам йиртқичлигини қўймапти. У Ер юзида яшайдиган айрим одамларга ўхшар экан. Бундайлар тирикликларида барчага ёмонлик қилиб, уларнинг қонларини сўриб яшайдилар-да, ўлганларидан кейин ҳам яратиб кетган асосларида ва бошқа қандайдир воситаларда ёмонликлари давом этабери.

Яқинлашсам, ўзим ҳам асирга ва мажбурий донорга айланаман. Пайсалласам, ўсимлик Махсум Назарнинг қонини сўришни тўхтатмайди ва у ўлиб қолиши мумкин. Шеригимни қандай қутқарай?!

Мен биринчи навбатда, рациямни чиқариб, кема бошлиғига хабар бердим. Ёрдам ва маслаҳат сўрадим. У бирон жўяли фикр билдирмади ва тезда икки қутқарувчини юборишини маълум қилди.

Хўш, улар қачон келдилар? Махсум Назар қонсизланиб, бу дунёни тарк этгандами? Бунга ким айбдор бўлади? Хулосаларда, эҳтиётсизлик туфайли ҳалок бўлди, оиласига палон миқдорда компенсация пули тўлансин, деб ёзилса-да, менинг виждоним

онгимни дўппослайверади.

“Ётиб қолгунча, отиб қол!”, деган доно ҳалқимиз.

Онгим яшин тезлигида ишлай бошлади. Менда ҳозир учта қурол бор: лазер тўппонча, Чуст пичоғи ва узун махсус таёк. Пичоқ – бу шароитда кераксиз матоҳ. Шунинг учун, узун махсус калтакни ва лазер тўппончани ишлатиш зарур.

Мен ағанаган ўсимликка бежавотир масофада яқинлашдим. Махсус таёғимни унинг новдаларига теккиздим. Улар дарҳол чимралдилар ва таёғим исканжага тушди. Энди, биргина йўл – лазер тўппончани ишлатиш қолганди. Охириги қуролимни чиқардим-да, таёғимни қамраган новдаларни аниқ мўлжалга олиб отдим. Кучли нур Махсум Назарга тегмаслиги шарт эди. Новдалар чирт узилдилар.

“Яхши!”, фикр қилдим мен ва таёғимни тортиб олдим. Энди, шеригимни қамраган новдаларни мўлжалга олишим керак.

– Махсум Назар! Қимирламай тур! Нур сенга тегиб кетмасин! – дедим мен.

У шундоқ ҳам бемажол эди, хатто сўзлай олмасди. Бошқа иложи ҳам йўқ эди. Менинг таваккал қилишга маънавий ҳаққим бор эди. Акс ҳолда, шеригим ўлади.

Мен Махсум Назарни қамраган энг йўғон новданинг асосини мўлжалга олдим-да, тепкини босдим.

Армияда хизмат қилганимда, бизнинг ротани илк бор синов отиш майдонига олиб боришгани эсимга тушди. Ўшанда қўлимга ўтган асрларда яратилган “Калашников” автоматини тутқизиб, турли силуетларни якка-якка ўқлар билан отишни буюришганди. Биринчи тепкилардаёқ барча мўлжалларга аниқ отгандим. Ҳарбий бошлиқ ўшанда менга хайрат билан боқиб, “Баракалла!” деганди.

Бу гал ҳам мўлжалга аниқ отдим. Новда чўрт узилди. “Баракалла, Комил Пўлат!” дедим ўзимга ўзим. Сўнг, бошқа

новдани мўлжалга олиб отдим. Ва яна ўзимга ўзим ташаккур эълон қилдим.

Тўрт бақувват новда узилгандан сўнг, Махсум Назарга сал жон кирди. У қимирлай бошлади.

– Қимирлама! – кичқирдим унга.

– Бошқа отма! Мени ўлдириб қўясан! – базўр сўз қотди у.

– Қимирламасанг, ўлмайсан. Балки, қутиласан! – дедим мен.

– Йўқ, йўқ! Отма... – ингради у.

Унга сўз тушунтириб бўлмасди. Яна икки новдани узсам, уни йиртқич ўсимлик чангалидан қутқариш осон кечарди. У эса...

– Сўтак! Жим бўл! – жаҳлим чиқиб, қаттиқ кичқирдим мен.

– Бунча калтафаҳмсан!

Ниҳоят, у қимирлашни бас қилди. Фурсатдан фойдаланиб, навбатдаги икки новдани уздим. Ва Махсум Назар қўлларини ишлатиб, камарида осилиб турган Чуст пичоғини кинидан суғурди-да, бошқа майда қонхўр шохчаларни шахд билан кесиб ташлади. Оёқларини ҳам бўшатиб менга важоҳат билан ўшқирди.

– Сен – аблаҳ экансан! Сал қолса мени отиб ташлардинг! Сенга нима ёмонлик қилгандим?!

У бемалол ҳаракатлана олмасди. Лекин, тил-жағи яхши ишлаётганди. Менга яна алламбалолар деди. Ҳаммаси шахсимга қаратилган салбий гаплар эди. Унинг аъзойи бадани бўзариб-кўкариб кетганди. Терисининг очиқ жойларида суқилган ўсимлик нишларининг излари, уларда қотаётган қон томчилари якқол кўриниб турарди. Шеригимга ачиндим. Яна уч дақиқа кечиксам, у кўп қон йўқотиб, аниқ ҳалок бўларди. Дарҳол мўъжаз дори-дармон қутимни очиб, бинт ва лейкопластир олдим-да, унинг уст кийимни ечиб, барча яраларига йод суртиб, боғлаб қўйдим. У эса тинмай нолир, ота-боболаримнинг гўрига ғишт қаларди.

Мен нима ғамдаман-у, у қандай қайғуда! Ажаб... Лекин, ундан хафа бўлмадим, чунки у ҳозиргина экстремал ҳолатдан чиққанди. Эс-хуши нормал ҳолатда эмасди. Бир-икки соатда тинчланиб, айтган гапларига афсус қилса керак.

Ярим соатларда икки қутқарувчи етиб келди. Улар Махсум Назарни дарҳол сайёраюрар машиналарига ўтказиб, қолган тиббий ёрдамни бериш учун кемага олиб кетишди.

Мен, ниҳоят, тажовузкорлигини йўқотган ўсимлик поясидан, новдаларидан ва баргларида намуналар олдим. Уни суратга туширдим. Сўнг, бир дўнгалакка ўтириб тин ола бошладим. Ўз ишимдан хурсанд эдим. Шеригимни фалокатдан қутқардим. Муқаррар ўлимдан олиб қолдим. Бунда менга табиат инъом этган мерганлигим асқотди. Мерганликни армияда ўрганмаганимда нима бўларди?..

Экстремал холларда ҳаяжонланиш ва тез ҳаракат қилиш инсоннинг анча кучини олади. Шунинг учун, асабларимни жойига туширгачгина, оҳиста кема томон йўлга тушдим.

Кемада мени “Хизмат вазифаси пайтида кўрсатган топқирлиги ва шеригини нақд ўлимдан қутқариб қолганлиги учун ташаккурнома” эмас, аксинча кутилмаган тухматона саволлар кутиб турган экан.

Фазовий кема бошлиғи мени ўз хизмат бўлмасига таклиф қилди. Кириб кўрсатилган курсига ўтирганимдан сўнг юзимга нафрат ифодаланган нигоҳини қаратди.

– Хўш, Комил Пўлат, менга рўйи-рост айтинг-чи, сиз нега, билатуриб, шеригингизни йиртқич ўсимлик бағрига итариб юбордингиз?!

Ҳайратдан тилим калимага келмай қолди. Лом-мим деёлмадим.

– Нега индамайсиз? – яна сўради кема бошлиғи.

Амаллаб икки ибора айта олдим.

– Хизматга тухматми?

– Ҳали биз тухматчи ҳам бўлиб қолдикми? Махсум Назарни сўтак, калтафаҳм деб сўкканингиз ҳам ёлғонми?

– Буниси рост. Йиртқич ўсимликни новдаларини лазер нурида кесмоқчи бўлган пайтимда тек турмади, шунда кескинроқ гапиришимга тўғри келди.

– Қутқариш баҳонасида уни ўлдирмоқчи бўлганингизни ҳам инкор этасизми?

– Бу ҳам ғирт тухмат! Аксинча, мен уни нақд ўлимдан қутқариб қолдим.

– Махсум Назар сизнинг хатти-ҳаракатларингиздан шикоят қилиб, расмий арзнома берди. Мен уни кўриб чикдим. Сиз арзномада баён этилган айбларни инкор қиляпсиз. Асл воқеа қандай бўлганлигини тиклаш менинг вазифамга кирмайди. Уни фақат Махсус Тафтиш қўмитасигина аниқлашга ҳақли. Қўмита эса Ерда. Шунинг учун, қайтганимизга қадар мен сизни ҳар қандай вазифадан озод қиламан. Шу пайтдан бошлаб кемани тарк этишга ҳаққингиз йўқ. Ўз бўлмангиздан фақат менинг рухсатим билангина чиқа оласиз. Тушунарлими?

– Махсум Назарнинг аҳволи қанақа? У кўп қон йўқотганди.

– Тиббий ходимларимиз ёрдам беришди. Плазма қуйишди. Анча ўзига келди. Ва арзнома битди. Ҳозир тинчлантирувчи дори ичиб, ухляпти.

– Биз иккимиз ўн бешта ўсимликдан намуна олгандик. Кейин, ўзим охириги ўша қонхўр ўсимликдан ҳам намуна олдим. Уларни тадқиқ қилишимга рухсат берасизми?

Кема бошлиғи бошини қашлади. Менга тикилиб туриб, жавоб берди.

– Йўқ, Комил Пўлат. Намуналарни бошқа тадқиқотчиларга беринг. Улар текширишади. Сиз эса ўз бўлмангизда ҳеч қаяққа чиқмай ўтиринг. Боринг, суҳбатимиз тугади.

Икки ҳафта ўтгач, фазовий кемамиз ватанимизнинг “Зарафшон” космопортига қўнди. Мени Махсус Тафтиш

қўмитаси аъзолари кутиб туришган экан, дарҳол машинага ўтказиб, идораларига олиб кетишди.

Афсуски, менинг Махсум Назарга қарши далилим йўқ эди. Ҳамиша иш сафаримда ёқилган ҳолатда турадиган диктофоним ҳам ўша куни ишдан чиққани учун ёнимда йўқ эди. Бошиданок менга ола қараган тафтишчи йигит сўзларимга ишонмади. У ҳар қандай инсонни қора рангга бўяб қўйишга уста экан. Бунинг устига, Қўмита раисининг севимли шогирди ҳисобланаркан. У мени тўлиқ айбдор деб хулоса чиқарди. Натижада, мен бир умрга коинот билан боғлиқ ишларидан четлатилдим. Хизмат ҳақимни ҳам беришмади.

Шундай қилиб, Махсум Назар ва Махсус Тафтиш қўмитаси менинг юрак-бағримни парчалашди.

Ҳаётда одамларга яхшилик қилишнинг оқибати, ўз вазифасига сидқидилдан ёндошишнинг жавоби бундай бўлишини асло кутмагандим. Устозларим, доимо яхшиликка яхшилик қайтади, деб ўқитишганди. Афсус.

Устига устак, ўша йиртқич ва қонхўр ўсимликдан ажратиб олинган модда “Умуртқа поғонасининг бўшашиши” касаллигига даво бўлиб чиқди. Жаҳон аҳли енгил тин олди. Биз тадқиқ қилган сайёрага “Нажоткор” номи берилди. Улкан иш ҳақи ва Нобель мукофоти тантанали маросимда, ўша, мен нақд ўлимдан кутқариб қолган Махсум Назарга топширилди. Унинг номи ва расмлари бутун дунё матбуотини тўлдириб ташлади. У, ёвуз шеригининг яширин ва манфур ниятларини енгиб ўтиб, оламшумул қаҳрамонлик қилиб, йиртқич ўсимлик бағридан усталик билан, Чуст пичоғини ишлатиб, қутилиб кетганини ҳикоя қилабериб чарчамасди.

Ушбу Мукофот аслида меники эди. Лекин, бунга даъвогарлик қилиб, ғавғо кўтариб, асло фойда топмасдим. Бу иш аксинча, ўзимга янада кўпроқ муаммо келтирарди. Шунинг учун, миқ этмадим.

Ҳар қандай одам бундай пайтда тушкунликка тушиб кетади. Менда ҳам шундай бўлди. Лекин, кўп мушоҳадалар қилиб, фалсафий китоблар ўқиб, руҳимни кўтардим. Узоқ тарихимизда яшаган тасаввуф аҳли ҳаёти ва уларнинг ўғитлари билан танишиб, аниқ билдимки, Борлиқ бир кунмас бир кун барча ишларни ўзининг жой-жойига кўювчидир. Бошқа соҳага ўтиб, фаолият юрита бошладим. Лекин, юрак-бағрим бутун эмасди. Қалбимни сотқинлик олдидаги ожизлигим ўқтин-ўқтин тирнаб турарди.

Аммо, Борлиқ мени овутишни истадим, қалбимга бошқача ўт ташлади. Бу ўт аста-секин алангага айланди. Мен севиб қолгандим. У – бутун коинотдаги ягона нафис, солиҳа ва гўзал қиз эди. Энди, мен қандайдир пасткаш, аблаҳ ва ношукур кимсаларни ўйламай қўйдим. Кўз олдимда фақат у турарди. Ухласам – тушимга кирарди, уйғонсам – сўзлари қулоғим остида жаранглай берарди, тасаввуримдан унинг жамоли кетмасди. Фақат шу ажиб ҳилқат билан мулоқот қилишни истардим. Кунда-кунора рўй берадиган учрашувларимиз менга кам эди. Шунинг учун, ундан менга турмушга чиқишини сўрадим.

Нафис, солиҳа ва гўзал қиз рози бўлди.

Борлиқ менга Нобель мукофоти ўрнига, ундан миллион марта юксакроқ мукофотни берди. Энди, менинг юрак-бағрим бутун эди. Кўнглим қайтадан яна нурга, орзу-умидларга тўлди. Янги-янги режаларни туза бошладим.

Инсоннинг ҳаёт жараёни ҳеч қачон текис, равон кечмайди. Ушбу постулатга мувофиқ, тўсатдан мени Махсус Тафтиш кўмитасига чақириб қолишди. Айтилган кунда ва соатда кечикмай боришим шарт эмиш.

Ҳаёлимга нималар келмади. У ярамас тафтишчилар мендан яна нималарни исташаяпти? Эндигина тинч ва бахтли ҳаёт кечиришни бошлагандим-а!

Кўрсатилган вақтда, Кўмита биносига кираверишда мени

кутиб олган хос ходим, тўғри раис хонасига бошлаб кирди.

Раис мени жилмайиб қарши олди. Атрофига муовинларию бўлим бошлиқларини ҳам йиғиб олган экан. Мени важоҳат билан сўроқ қилган, тухматлар ёғдирган, мени айбдор деб хулоса чиқарган тафтишчи йигит ҳам шу ерда турарди. Кўзларимга қаролмади.

Раис томоқ кирди-да, тик турган ҳолда менга юзланиб гап бошлади.

– Ҳурматли Комил Пўлат! Мен Махсус Тафтиш қўмитаси номидан ишимизда рўй берган хатолик учун узр сўрайман! Қахрамонликни Махсум Назар эмас, сиз қилган экансиз. Биз унинг ёлғон айбларга тўла аризасига нотўғри муносабатда бўлган эканмиз. Узримизни қабул қилинг.

Мен хангу-манг бўлиб қолдим. Аввал тухматдан тилим лол бўлиб қолган бўлса, бу гал ҳақиқат юзага чиққанидан эсанкираб қолдим.

– Қандай аниқлай олдингиз? – дея олдим холос.

Раис атрофдаги лаганбардорларига бир-бир қараб олди-да, жавоб берди.

– Маълумки, суриштирув чоғида, сиз иш пайтида ёқилган ҳолатда туриши лозим бўлган диктофонингизни бузилиб қолганлигини айтиб, уни бизга топширмаган экансиз. Тафтишчимиз ҳам ўз навбатида бундай диктофонни Махсум Назардан сўрамаган. Бу хатоимизни ишларимизни назорат қилиб турадиган юқори идора кўрсатиб берди. Дарҳол ўша диктофонни топдирдик. Унда барча ҳақиқат ёзилган экан. Тафтишчимизга ушбу камчилиги учун хайфсан эълон қилдик. Бор гап шу!

Мен индамадим. Нима ҳам дердим. “Ҳамманг давлат маблағини, анави йиртқич, инсон қонини ичувчи ўсимликдек, сўриб ётибсанлар! Ундан кўра гўнг титканларинг яхши эмасми, кекса товуқлар!”, деб хайқиргим келди. Аммо, бундан асло

фойда йўқ эди. Менинг ҳаётимни ларзага келтириб, ағдар-тўнтар қилган, бутун жаҳонга мени қора қилиб кўрсатган тафтишчи бор-йўғи хайфсан олибди. Ва у яна ўз “иш”ларини давом этдиради.

Раис сўзларини давом этдирди.

– Сизга, коинотда ғоятда мушкул вазифаларни бажарганингиз, жонбозлик кўрсатганингиз учун коинот сафари олдидан ваъда қилинган ҳақ тўлиқ берилади. Бундан ташқари, Нобель мукофоти кўмитаси билан гаплашдик ва махсус хат юбордик. Улар Махсум Назарга берилган мукофотни бекор қилишади ва уни тез орада сизга топширишади. Табриклаймиз!

Мен яна индамадим. “Ўз мукофотимни олиб бўлганман!”, ўйладим мен.

– Эртага сиз Ўзбекистон Марказий ТВ сида интервью беришингиз керак. У бутун дунёга трансляция қилинади. Тайёр тулинг! – деди яна раис ва атрофдагиларга юзланди. – Комил Пўлатни бир олқишлаб кўяйлик!

Хонада гулдурос қарсақлар янгради. Қаердандир пайдо бўлган котиба аёл қўлимга чиройли гулдаста тутқизди.

– Энди менга рухсатми? – сўрадим мен.

– Ҳа! Эртага албатта шу ердаги гапларни жаҳон аҳлига баён қиласиз деган умиддамиз. Бизнинг Қўмитамизнинг яхши ишлаётганини ҳам қистириб кетсангиз, нур устига аъло нур бўлар эди.

Шу гапидан сўнг, Раис хос ходимга буюрди.

– Қахрамонимизни кузатиб қўйинг ва менинг ҳайдовчимга айтинг, уйгача олиб бориб қўйсин!

Ташқарига чиққач, хос ходимга ўзим якка-ёлғиз кетишни истаётганлигимни айтдим. Сўнг, гулдастани четда турган ахлат қутисига ташладим-да, ҳаво бузилганига қарамай, пиёда уйимга йўл олдим. Раиснинг ахбороти негадир мени қувонтирмади. Аксинча, юрак-бағримни қайта парчалади.

Тинмай шиддатли ёмғир ёғарди. Шамол ўз кучини намойиши қилиб, ёмғир томчиларини юзимга, эғнимга, шимларимга уриб, ҳамма ёғимни шилта-шалаббо этарди. Совуқ ҳаво баданимга ўтиб, теримни жунжиктирарди. Аммо, мен бунга писанд қилмай олга қадам ташлайверардим. Мен билардим, ҳозирги пайт бундай юриш руҳиятим учун зарур. Манзилга етиб олсам бўлди – мени иссиқ уй, чой ва хотиржамлик кутмоқда. Ҳамда, энг асосийси, у ерда юрагимга, унинг яраларга малҳам бўла оладиган бир кимса бор. У – менинг бахтим! У – менинг парчаланган юрак-бағримни бутун қилган ва яна бутун қилади.

ИТ

Бугун ўртоғим Рустамнинг туғилган куни экан. У менга кўнғироқ қилиб, кечки пайт уйига ташриф буюришимни сўради. Бирга нишонлайлик, деди у. Кейинги кунларда, январь ойи бўлишига қарамай, ҳаво анча илиб, баҳор шабадалари эса бошлаганди. Аксига олиб, пешиндан сўнг бирдан совуқ тушди ва гупиллаб қор ёға бошлади. Ким Тошкент шаҳрини билса, аёзли кечада Юнусобод мавзеидан Ҳувайдо маҳалласига етиб келиш муаммосини ҳис қила олади. Айниқса, чўнтаги қаппаймаган, пуллари саноғлик оддий илмий ходим бўлиб хизмат қилувчи кишига бу туззуккина муаммо. Шунинг учун барвақт қайтишни дилимга тугиб, йўлга тушдим.

Туғилган кун байрами жуда яхши ва қизиқарли ўтарди. Соат тўққизга яқинлашганда ўрнимдан турдим, лекин Рустам менинг кетишимга рози бўлмади. «Бир йиғилишиб қолибмиз, сени Ҳамидулла машинасида Хадрага олиб бориб кўяди», — деди у.

Ҳамидулла бизга тенгдош бўлса-да, чет эл элчихоналарида ишлаб келаётган, дипломатия соҳасида жавлон ураётган йигит эди. У менга бош силкиди. “Ўтиравер, Озод! Анчадан бери учрашмаганмиз. Бир мирикайлик! Йўлдан хавотир олма. Хадрага ташлаб кетаман!”

“У ёғига-чи? – ўйладим мен. – Таксига пулим йўқ-ку?! Бор-йўқ маблағимни совғага ишлатдим... Майли, бир гап бўлар!” – хулосага келдим мен ва яна суҳбатга аралашиб кетдим.

Ўйин-кулги, турли мунозаралар билан овора бўлиб соат милларининг ўн иккидан хатлаб ўтганини сезмай қолибмиз. Ташқарида ҳаво унча совуқ эмас, ёғаётган қор хатто кишига ором бағишлар эди. Вазминлик билан олға интилаётган машина ичида, гўё зиёфатда кўп гапириб чарчагандек, ҳеч ким индамас, ҳар ким ўз хаёли билан банд эди. Мен ойна орқали шаҳар

кўчаларининг оқ либос кийган жамолини томоша қилиб, Рустамнинг поччаси — Содиқ ака ҳақида ўйлардим. Инсон ўз умри давомида жуда кўп кишилар билан мулоқотда бўлади. Айримлар одам онгида қандайдир илиқ хотира ёки бирон-бир фикр қолдиради. Мана, бугун Содиқ ака билан танишдик. У мени донолиги, сўзомоллиги билан ўзига жалб этди. Содиқ аканинг ёши қирқлардан ошган, ўзи қотмадан келган бўлиб атрофдагилар билан тез тил топишиб кетар экан. У суҳбатдошини диққат билан эшитар, сўнг ўз фикрини баёи қиларди. Айниқса, табрик сўзларига катта эътибор берарди.

Ҳамидулла Рустамни йигирма олти ёшга тўлиши муносабати билан табриклаганда дўстлик ҳақида гапирди. Унинг фикрича уч хил дўст бўлар экан: баъзилар пулингга, ҳимматингга қараб, бошқалар сендан қандай фойда чиқар-чиқмаслигига қараб, айримлар эса бундан мустасно равишда, қалбингга қараб сенга яқин инсон бўладилар. «Биз ана шундай, қалбан яқин ҳақиқий ўртоқларданмиз», деди у. Бу гапдан таъсирланган Содиқ ака ўрнидан туриб, узоқ сўзлади. Ёшлигида кадрдонлари кўп бўлганини, ўшанда сердаромад жойда ишлаганини, ҳозирги дамга келиб эса, пуллари камайгач икки-учтагина оғайниси қолибди. Айниқса, унинг бир гапи эсимда қолди: “Сизга яхшилик қилганга албатта яхшилик қайтаринг, агар унга керак пайтда ёрдам бермасангиз, бу – итлик қилишдир...”

Ҳаёлим бузилди. Хадрага яқинлашиб қолибмиз. Уларнинг йўли чапга, меники эса тўғрига. Шу ерда тушиб, у ёғига пиёда кетишга қарор қилдим. Соғлиққа фойда. Ҳаво ёқимли. Гупиллаб қор ёғаяпти. Айни яёв юрадиган пайт.

Ҳамидулла билан хайрлашиб тушиб қолдим. Ва йўлимга равона бўлдим. Чорсудан ўтганимдан кейин бозорга тушадиган йўл ёқасида бир дайди ит кўринди. У чопиб келди-да, оёқларимга суйкалиб, искади, сўнг ёнимда кета бошлади. Оддий

ит. Уни ҳайдадим. Сал нарига қочди-да, олдинроққа ўтиб, мени кутиб турди. Унга раҳим келди: «Қадимдан итлар инсонга ҳамроҳ, майли юраверсин...»

— Ҳей, ит, — дедим товушимни чиқариб. — Бари бир сени уйга киритмайман. Бизникидагилар итларни ёқтиришмайди.

Ит эса гапимга парво қилмади. У лўкиллагаича илгари кетар, йўл четидаги нималарнидир искаб кўрар ва яна йўлимга чиқиб пойлаб турарди. Яқинлашганимда яна чопиб кетарди. Кўчада ҳеч ким йўқ. Машиналар онда-сонда ёнимдан ғир этиб ўтиб кетишарди. Шу тариқа “Ғунча” бекатига ҳам етиб келдик. Бирор зот кўринмайди. Ҳаммаёқ жимжит. Тўсатдан, ёнимдан бир «Жигули» ўтди-да, нарироққа бориб тўхтади. Ит сергакланиб, оёқларимга ёпишди. Нега бундай қилди? Тўхтаган машинага яқинлашдим. Кимдир унинг капотини кўтариб тимирскиланарди. Балки ёрдам бериш керакдир. Оз бўлса-да, тушунаман-ку.

— Оғайни, нима машинангиз бузилиб қолдими? Ёрдам керакмасми?

Шундай дедим-у, қотиб қолдим. Мотор ва бошқа қисмлар турадиган жойда қандайдир мен тушунмайдиган микроаппаратлар ўрнатилган экан. Ёш физик олим бўлсам ҳам, ҳайратга тушдим. Жуда ғалати қурилмалар...

Мени кўриб, у кишининг кўзлари олайиб кетди. Кутмаган бўлса керак. Машинанинг ичида яна бир киши бор эди. Эшикни очиб, ташқарига чиқди. У индамай менга қаради ва совуққина жилмайди-да, гугурт қутичасидек нарсани менга қаратди. Чиқ этган товуш чиқди. Бирор нарса қилишга улгуролмай қолдим. Кўз олдим қоронғилашиб, ерга қуладим.

Ҳушимга келганимда миям лўкилларди. Ўзим креслода ётардим. Оёғим тагида ит ҳам чўзилиб қолганди. Қаердаман ўзи? Атрофга алангладим. Наҳотки фазовий кемадаман?! Ажабтовур иллюминатор ва ундан кўриниб турган коинот

юлдузлари фикримни тасдиқлади. Бироқ кема менинг тасаввуримдагидан кескин фарқ қиларди. Кўзимни очганимни кўриб, ҳалиги кишилардан бири қошимга келди. Қўлида чиройли аппарат — кичик радиога ўхшайди. У қандайдир ғалати тилда нималардир деди. Аппаратдан соф ўзбек тилида товуш чиқди. Демак, бу нарса транслятор – таржимон қурилма экан.

— Сиз биздан кўрқманг. Ҳозир ҳаммасини тушунтириб бераман.

— Кимсизлар? Мени қаерга олиб кетаяпсизлар? Мен шу саволларни зўрға гапира олдим. Транслятор сўзларимни таржима қилди. У ҳолатимга бир қараб қўйди-да, тушунтира бошлади:

— Сизга тўғриси айтиман. Шунда тил топишишимиз осонроқ бўлади. Биз ўзга сайёраданмиз. Иккаламиз сизларнинг яшаш дунёингиз ҳақида маълумотлар йиғаяпмиз. Бу иш тўғрисида одамлар хабардор бўлмаслиги керак эди. Афсуски, бу ҳодиса содир бўлди. Шунинг учун биз билан кетишингиз лозим. Ўйлайманки, тезда кўникиб кетасиз. Чунки, жисмимиз, суратларимиз бир хил. Мана, мени кўриб турибсиз. Мен ҳеч қандай ниқобли жонзот ёки робот эмасман. Сайёрамиз эса «Ям» деб аталади. Биздаги тараққиёт сизларникидан бирмунча олдинда. Ер ҳаётини атрофлича ўрганишимиз, фақат ўзаро дўстлик алоқаларини ўрнатиш учунгинадир. Демак, кўрқишга ҳеч қандай асос **йўқ**.

У жим бўлди. Бу орада ит ҳам кимираб, ётган жойида ғингший бошлади. Мен ўзимга келиб, эшитган сўзларимни мулоҳаза қила бошладим. Ямликлар мени кўп нарсани билиб қолди, деб ўйлашибди-да. Ҳолбуки, уларнинг ниятини сезиш у ёқда турсин, ким эканликлари ҳақида бирор тасаввурга эга эмасдим. Ҳар қандай тасодифнинг олдини олиш керак-да!.. Мен ўзга дунёликлар билан очиқ сўзлашаётган биринчи одамман. Мени олиб кетиш уларга қанчалик муҳим бўлса, менга ҳам Ерга

қайтиш шунчалик муҳим. Шунинг учун ҳам суҳбатни давом эттирдим:

– Сиз қандан мақсадда дўстлик алоқалари ўрнатмоқчисиз?

– Бу саволга жавоб бериш учун касбингиз ва билим доирангизни аниқлаш зарур. Астрономиядан хабардормисиз?

– Мен физикман. Демак, фазо қонунлари ҳақида унча-мунча фикр юрита оламан.

– Ундай бўлса эшитинг. Сайёрамиз «Ям» ёритқичимиз Тесса атрофида айланувчи тўрт сайёранинг биридир. Бу мажмуа сизлардан ўн миллион ёруғлик йили нарида туради. Лекин бизнинг кемалар гиперфазога ўтиш орқали ҳар қандан жойга бир зумда етиб боради. Яқин атрофимизни ўрганиб, фақат сизнинг сайёрангизда ҳаёт борлигини аниқлаганимизга анча бўлди. Ер бизни бир томондан жуда қизиқтириб қўйган. Нега деганда, очиғини айтаман. Тесса сўна бошламоқда. Ўн минг йиллардан кейин унинг радиуси бир неча марта ортиб, ўзи қизил тусга киради. Бу ҳолда «Ям»даги ҳарорат кескин ошиб кетади ва унда яшаш мумкин бўлмай қолди. Яна минг йиллардан сўнг ёритқич атрофида сайёравий туманлик ҳосил бўлади. Шунинг учун, биз, вақт борида, бошқа яшаш жойи қидираяпмиз...

Ниҳоят, мен уларнинг ниятини тушундим. Нима дейишим керак? Бир ўзим бундай масалаларни ҳал қила олармидим? Барибир, ҳар қандай ҳолатда ҳам қайтиш, фақат Ерга қайтиш керак! Бунинг учун, энг аввало рақибнинг заиф томонини билиб олишим шарт. Ямлик ҳозирча мен билан очикчасига гаплашмоқда. Саволларимга тўлиқ жавоб бермоқда. Шунинг учун, яна у ёки бу нарсани сўраш керак. Инсон экансан, шароит ҳеч қачон сендан устун бўлмаслиги лозим.

– Ҳали машинангизда жуда кўп микроаппаратларга кўзим тушди. У қандай машина ўзи? Кейин мени бир қутича ёрдамида ухлатиб қўйдингиз, — жилмайишга ҳаракат қилиб, сўзимда давом этдим. — Бу кемага қандай қилиб келиб қолдим?

– Кемамиз Ер атрофида айланиб туради. Унинг шундай мосламалари борки, мавжудлигини ерликлар сезишмайди. Машинамизнинг шаклини сизларникидан фарқ қилмайдиган қилиб ясаганмиз. У юриш ва учиш имкониятларига эга. Сизни ана шунда кемага олиб чиқдик. Ухлатувчи асбоб ҳам мураккаб эмас. Унинг юқори қисмидаги тутмачасини боссангиз, тешикдан махсус узунликдаги электромагнит тўлқинлар чиқиб, киши миясининг ухлатувчи марказларига таъсир кўрсатади. Бунинг ҳеч қандай хавfli жойи йўқ.

Мен унинг сўзларини тинглар эканман, анча ривожланган техникага эга бўлган кимсалар билан мулоқотда бўлаётганимни ҳис этдим. Шу пайт тўғридаги эшик ён томонга сурилдию, иккинчи ямлик кириб келди. У бизга бир оз разм солиб турди. Унинг ўнг қўлида ўша қутича бор эди. Шеригига қараб, ўз тилида нималардир деди. Транслятор, ўчирилмаганлиги сабабли, унинг сўзларини дарҳол таржима қилди: «Яна озроқ вақт ўтгач гиперфазога ўтамиз. Ерликни ухлатиш лозим».

Менинг кўзларимга қон югурди. Ўзимни йўқотиб қўяй дедим. Нима қилсам экан? Унга ташланиб қутичани олиб қўйсаммикан? Кучим етармикан?! Таваккал!

Мен энди ташланай деб турганимда, жим ётган ит бирдан ириллади-да, ямликка отилди. Итнинг инстинкт ва рефлекслари ўз ишини кўрсатган эди. Қутича тап этиб ерга тушди. Ямлик итни ўзидан ажратишга тутинганидан фойдаланиб, вақтни қўлдан бой бермай, дарҳол қутичани қўлимга олдим. Тешикчасини уларга қаратдим. Тутмачасига бармоғимни қўйиб, бақирдим:

– Жойингиздан жилманг! Бўлмаса ухлайсиз!

Улар менга яқин келишга жазм қилишолмади. Ит ёнимга келиб олди.

– Нима истайсиз? — сўради биринчи ямлик.

– Мени ва итни қаердан олган бўлсангиз, ўша ерга олиб бориб кўясиз. Сўнгра билганингизни қилинг!

– Акс ҳолда?

– Акс ҳолда нима бўларди. Сиз ухлайсиз. Буни чексиз давом эттира оламан. Кемангиз гиперфазога кира олмайди. У ёруғлик тезлигида учган тақдирда ҳам, Ямга қайтиш сизга насиб қилмайди. Ўн миллион ёруғлик йили ҳазилакам масофа бўлмаса керак?!

Ямликлар бир-бирларига қараб олишди.

— Хўп, розимиз.

Қутичанинг тешигини иккинчи ямликка қаратдим-да, тугмачани босдим. Унинг кўзлари юмилиб, оҳиста йиқилди.

– Нега бундай қилдингиз? — сўради биринчи ямлик.

– Кемани бошқаришни бир ўзингиз удалай олсангиз керак? — дедим бамайлихотир. — Қани кетдик!

Ўзимдаги бундай ногаҳоний журъат ва хотиржамликдан бир зум ҳайратга тушдим. Инсон баъзи ҳолатларда, илгари ўзи ҳам билмаган хусусиятларини намоён этса керак. Ҳаёт учун кураш бизни нималарга ундамайди.

У кўшни хонага ўтди. Кетидан мен ҳам кирдим. Бу жойда каттагина бошқариш пулти ўрнатилган экан. Ямлик баъзи мурватларни бураб, қандайдир тугмачаларни босди. Анча вақт ўтди. У индамас эди. Мен ҳам сукут сақлардим. Ит ямликка ёвқараш қилар, лекин унга яқинлашмасди.

Ямлик эшикни кўрсатиб, ўз тилида нималардир деди. Трансляторни олиб чиқиш ҳеч кимнинг эсига келмабди. Аммо мен унинг бошқа хонага таклиф қилаётганини англадим.

У ерда ўша «Жигули» турарди. Унга жойлашдик. Қаршидан худди фотоаппаратнинг затвориға ўхшаб катта тиркиш очилди. Машина ўқдек учиб кетди. Кўп ўтмай кенг кўчадаги таниш бекатда ҳозир бўлдик. Мен ит билан тушиб қолдим. Ухлатувчи қутичаии ямликка сездирмай ўриндикда қолдирдим. Энди унга

ҳожат қолмагани. «Жигули» ғувуллаган товуш чиқарди-да, бир зумда қанот чиқармай ҳам учиб кетди.

Енгил тин олдим. Елкамдан тоғ ағдарилгандек эди. Қутилдим-а! Манави ит бўлмаса нима қилардим?! Яхши ҳам у ёнимда экан!.. Унга катта раҳмат!

Қор ҳамон гупиллаб ёғарди. Анча қалинлашибди. Йўлда давом этдим. Ит мендан ортда қолмади. Худди бойлангандек кетимдан кела берди.

Ниҳоят кўчамга етиб келдим. Уйимдагилар эшикни кулфлашмаган экан. Кеч келишимни айтган эдим. Эшик тақиллатмай, ҳеч кимни безовта қилмай бемалол кираверсин, деб ўйлашганда. Ортимга қарадим. Ит беш-олти қадам нарида тўхтаб, менга қараб турарди.

— Кечирасан, уйимдагилар итни ёқтиришмайди, — дедим унга, — ҳали мен сени огоҳлантирганман!

Ҳовлига қадам қўйиб, эшикни ёпдим. Шу пайт ҳаёлимда Содик аканинг сўзлари жаранглади: “Сизга яхшилик қилганга албатта яхшилик қайтаринг, агар унга керак пайтда ёрдам бермасангиз, бу – итлик қилишдир...” Кўнглим бузилиб, эшикни очиб кўчага қарадим. Ит кетмаган, ҳали ҳамон ўша ерда менга жовдираб, умид билан боқарди.

– Мен ғирромлик қилмаяпман! Сени огоҳлантирганман! – дедим унга ва эшикни ёпиб кулфладим.

МУНДАРИЖА

Тарихий-саргузашт эссе

Буюк Амир Темурнинг ёқути

Фантастик ҳикоялар

Сирли чойхона

Антиқа дунё

Бўлди, бўлди, бўлди!

Шаҳарда ким бор?

Учқун ва аланга

Юрак-бағри бутун

Ит

Адабий-бадий нашр

Озод МЎЪМИН

БУЮК АМИР ТЕМУР ЁҚУТИ

Муҳаррир Ж.Кароматов
Бадий муҳаррир У.Сулаймонов
Техник муҳаррир Б.Каримов
Мусахҳих С.Салоҳуддинова
Кичик муҳаррирлар Д.Холматова, Г.Ералиева
Компьютерда тайёрловчи С.Азизтоева

Нашриёт лицензияси АIN№ 158, 14.08.2009.
Босишга 2017 йил 27 январда рўхсат этилди.
Офсет қоғози. Бичими 70x90 1/32.
“Virtec Times New Roman Uz” гарнитурасида
офсет босма усулда босилди. Шартли босма
тобоғи 4,86. Адади 3000 нусха. Буюртма №17-25.

Ўзбекистон Матбуот ва Ахборот агентлигининг
“O`zbekiston” нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail: uzbekistan@iptd-bzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz